

(ખુબીયા ખજનો અથવા હહાપણનો દરિયાવ)

ખિરબલ

અને

ખાદશાહ.

અપુર્વ જ્ઞાન સાથે ગરુડત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૬ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે બુકસેલર

પુસ્તકાલેય—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧૦ મી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સર્વે હક પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધિન રાખ્યા છે

અમદાવાદ ખાડીઆ કવીન્દરની પોળમાં “ધી જ્ઞાન વર્ધક”.

પ્રીન્ડીંગ પ્રેસમાં આદિતલાલ ન્યાલચંદ દોશીએ છાપ્યું

સંવત ૧૯૭૦.

સને ૧૯૧૪.

કીંમત ૦—૮—૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૩૬૮

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વિશ્વલક્ષ અને ભાદશાહ

વિષય ૬ - ૨૨, સીરિસ

ગિરખલ અને બાદશાહ.

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો.

પ્રિય વાચકવૃંદ ! ગિરખલ અને બાદશાહ કેણુ હતા ? તથા ક્યાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસરૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નાટ્યશાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિ લેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેટ્ટાડી નીવડ્યા ? તેનું ટુંક વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ગિરખલની અનહદ ચાતુર્યતા, સમયસૂચકતા, બુદ્ધિ, કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિષેની કહાણીઓથી આપ હજી અજાત છો. જેથી તે આતુરતા અલગી કરવા નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

ગિરખલનું વૃત્તાંત.

સુર સજ્જનો ! આ આપની આર્ય ભૂમિના આર્ય (ક્ષત્રિ) વીરો કે જેમણે પોતાની ભૂમાતાના રક્ષણાર્થે તન, ધન, પૂત્ર પરિવારાદિની કશી દરકાર ન રાખતાં અનન્ય પ્રકારે સ્વભૂમાતની જે સેવા બજાવી હતી તે વિષેનાં કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના બાણવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ પિષ્ટપેષણ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી દેવાંશી પૃથુરાજ ચહુઆણના કામાંધિયણથી નષ્ટ પામી અર્થાત્ પરતંત્રતાએ

ગુપ્તરાત પાના નં. ૧૦
અમદાવાદ ૩૩૬-
નિરખણનું વર્તાત.

ગુપ્તરાત પાના નં. ૧૦
અમદાવાદ ૩૩૬-
નિરખણનું વર્તાત.
યવનો વખત આવ્યો. આવા વખતમાં આર્ય ધર્મના દેવાદ્યો, પુસ્તકો, મકાનો અને પવિત્ર સ્થાનકોનો લય કરવામાં પણ ધર્મીય યવન રા-
જ્યોએ કાંઈ કયાશ રાખી નહિ. તેમજ આર્યોને યવન કરવામાં પણ ધણેજ જીલ્મ વર્તાવ્યો, આહા ! તે વાર્તા યાદ કરતાં અપાર
ચરિતાપની છાપ મન મંદિરપર દારકાનાથની ધગધમતી છાપરૂપ
છાયો મારે છે. અરે ! પણ તે અપરિમિત પરિતાપના દાહને શાંત
કરનાર સુખદોષચાર રૂપ ચંદ્ર સમાન પ્રતાપી મુગલવંશ જૂથજી શ-
હેનશાહ અકબર ન્યારે આર્ય ભૂમિના પાયતખત હસ્તિનાપુર (દી-
લ્લી) ના રાજ્યાસનપર બિરાજમાન થયા સારે તે યવનોના જીલ્મો
નો ઘોર દાહ આર્યોના અંતઃકરણમાંથી નાશ પામ્યો; કેમકે ઉક્ત
મહાપુરુષના રાજ્યમાં આર્યો અને યવનોને એકજ સરખો ઇન્સાફનો
લાલ મળતો હતો. ધર્મીયપણાના જોહાડી દોર બંધ પડ્યા હતા. ને-
ક ન્યાય મળવાથી ચોર, ચુગલ, લુચ્ચા, લકંગા અને બ્યલિચારી
છાકટાઓનું જોર તદ્દન લાગી પડ્યું હતું એમ કહીએ તોપણ ખો-
ટું ગણાય નહિ; કે જેના રાજ્યમાં વાઘ બકરી એકજ ઓવારે પા-
ણી પીવા સરખો પ્રકાર ચાલતો હતો, તે વાર્તાની પ્રતિતી આપનાર
આ પુસ્તકના પ્રત્યેક ભાગો બસ છે !

પ્રિય વાચકવૃંદ ! એ મહાન્ વીર ધીર પુરુષનું વર્તાત જાણ-
વાની આતુરતા દૂર કરવાને કિંચિંત ટુંક વર્તાત અત્રે જણાવું છું
કે ઉક્ત મહા પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૯૮ દીજરી સને
૧૫૯૯ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર (૪૦ સં ૧૪૫૨
ના અકટોબર માસની તા. ૧૫ મી) ના રોજ સિંધમાં આવેલા
ઉમરકોટમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હુમાયુ અને માતાનું

નામ મરિચમ મકાની ન્યામતપ્તુ કિંવા હુમીદા 'હતું. જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો તે વખતે તેમનો પિતા રાજપાટ સ્થિત બની રખડતો રવડતો ફરતો હતો; કારણ કે "સર્વે વસ્તુ ભવાન્વિત" છે માટે ઉદય તેનોજ અસ્ત છે. ખીલ્યાં તેનેજ કરમાવાનું છે. ઘોડાપર ચઢનાર તેજ પડનાર છે એ તો નિઃસંદેહની વાર્તા છે. જુઓ કે એજ હુમાયુ એક સમય દિલ્લીનું રાજ્ય કરતો હતો તેજ વીર નર ઉપર વિપત્તિનું વાદળ હોવાથી એક સાધારણ માણસની માફક રખડતું રવડતું ફરતું પડતું હતું. અહા ! કર્મની વિચિત્ર મતિ છે ! માટે નિરંતર સુઝ પુરૂષો કહે છે કે ધન, અધિકાર કે પરિવાર સંપત્તિનો મદ ન કરતાં સર્વ વસ્તુને અસ્થિર સમજી " સર્વે તંત્રને ભજ્યે શ્રી ગોવિંદને. "

શેહેનશાહ હુમાયુ અમરકોટના રાજાને ત્યાં પરાણા તરીકે થઈ રહેલો હતો તે સમયે પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. કેટલોક કાળ વ્યતિત થયા બાદ પુનઃ દિલ્લીની રાજધાની હુમાયુએ દુશ્મનોને હઠાવી સંવત ૧૬૧૧ માં હસ્ત કરી હતી; પરંતુ અકસ્માત કાળની કાળમાં પકડાવાથી સીડી (નિસરણી) એથી પડી સંવત ૧૬૧૨ માં (ઇ સ. ૧૫૫૬ ના જાનેવારી માસની તા. ૨૪ મીના રોજ) મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી ઉપર શાહજહાન અકબર ૪૫ દિવસ પછી તખ્તનશીન થયો, તે વખતે માત્ર અકબરશાહની ઉંમર ૧૩ વર્ષની હતી; તો પણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી બહેરામખાને કુદરતી રાજ્યનો કારભાર સોંપી રાજ્યધર્મને નિભાવતો હતો.

ન્યારે બહેરામખાં પોતાનાજ દુરગુણોથી પદચ્યુત થયો ત્યારે અકબરશાહની ૧૮ વરસની ઉંમર હતી. તે વખતે સધળો મોટા રાજ્યનો બોળે માથે પડ્યો; પરંતુ તેણે મહાન બુદ્ધિશીલ્યતા

(૪)

બિરબલનું વૃત્તાંત.

વાપરી અડખપણે રાજ્યભંજની દોરી હાથ રાખી હતી. તુર્ક અને પઠાણો પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય લય થવાથી મુગલોને શત્રુ સમજી, ખટપટ અને જીદાઇથી વતવા લાગ્યા. તદ્દપિ અકબરશાહે આર્યવીરો, ક્ષત્રી નરવરો અને યવનોને એક સરખા મણી પર્મ મમતાવડે સર્વેનાં મન પોતાનાં ભણી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ, દંડ, ભેદની રચના ચલાવી અસંજ્જન અને સજ્જનોને પોતાના વશિભૂત બનાવી દીધા. ટોટરમલ જેવા જમાબંદીના કામ ઉપર ચતુર કાબેલને સ્થાપી ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડ્યું. જેપુરના રાજા ભગવાનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નીમી શત્રુઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીતિ, વિવેક, વિચાર, વિદ્યા, હુનર વધારવા પુષ્કળ કાળ ને ધનની આહુતી આપી પોતાના રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓનો પ્રચાર કર્યો. દાર, વ્યભીચાર, ગૌવધ, સતી થવાનો, ગુણામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વિગેરના અધર્મીત રીવાજો બંધ કરી દાન, પુન્ય, ધર્મ ચર્યા, ઇશ્વર ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો-તરજુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા, ગણિત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનર્જન્મ આપી આર્યાવર્તનને વિશેષ દીપાવ્યો.

અકબરશાહના દરબારમાં બિરબલ, ફૈઝ, અબુફઝલ, તાનસેન, ગંગકવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ધણાજ હુશીયાર કવિ, પંડિતો અને ચતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ઠી, સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુનરી વિદ્વાનોનો શોધ કિંવા ગુણ ગ્રહણ કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળક્રમણ કરતો હતો. માત્ર તે ત્રણ કલાક નિદ્રા લેતો.

હતો, નિમેષા વખતે દરેક પંથના પંડિતોની સભા ભરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ યવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવોના અગ્નિ, સુર્યનો ઉપાસક હતો. એટલુંજ નહિ પણ દરરોજ સુર્યનાં દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઈ સુર્યસહસ્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા! સત્સંગનો મહીમા અપાર છે. ! તેજ પ્રમાણે પોતાના જ્ઞાનપ્રાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ-હવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી હતી. પોતાની પટરાણી જ્ઞેષ્ઠપુત્રના રાજ માલદેવની પુત્રી જ્ઞેષ્ઠા હતી; અને તેવોજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંશમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાઈ હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શુરવીર, ગુણગ્રાહી અને વિદ્યા-કળાનો પિતારૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે કોઈપણ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગર્વાનંદી અને છે.

જહાલા વીરો, એ પત્ર ગુણમંદિર, મુગલકુળકમળદિવાકર અકબરશાહ પણ આફ્રાની દુનિયાને છોડી આશરે ૬૩ વર્ષની ઉમ્મરે (સં. ૧૬૬૧ માં) પોતાના પુત્રજહાંગીરને રાજ્ય સોંપી બેહસ્તનસી-ન (સ્વર્ગવાસ) થયો. ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યાવિલાસી શેહેનશાહને !

સ્વદેશ બાંધવો ! હવે ભારતમાર્તંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી ગિરખલના વૃત્તાંત તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો સખેદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ ક્યાં અને ક્યારે થયો ? તેમજ તેણે કોની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો ? મુખ્ય નામ શું હતું તે વિશે હજી કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજ્ઞવાણામાં આવ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ મહિદાસ કિંવા શિવદાસ કે બ્રહ્મદાસ હતું તેને બ્રહ્મભાટ કહે છે અને કેટલાક બ્રાહ્મણ કહે છે. પરંતુ બહુક દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણ હતો; પરંતુ કેવી

(૬)

ગિરખલનું વૃત્તાત.

જ્ઞાતિએ બાલણ હતો તે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી !

ગિરખલ મરીખ સ્થિતિવાળો પણ કુશીન હતો. હીંદી, સંસ્કૃત કારસી અને કાવ્યરચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું; તેમજ ધણોજ ચાલાક, બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમયસુચક, શુસ્તીર, ધૈર્યવંત, દયાળુ અને સ્વધર્મ-સ્વજ્ઞત્યાભિમાની હતો.

એક વાર ગિરખલે વિચાર્યું કે:-“ મેં બહુજ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (ઝવેરી) નો મને તોજ તેની અપાર ખુશી અને કિંમત પ્રસિદ્ધીમાં પ્રકાશમાન થાય; માટે હાલમાં તે ઉત્તમ ઝંઢેરી રૂપ દિક્ષીપતી વિદ્યમાન છે અને તે ગુણીજનોનો પોષક છે તેમજ ગુણુગ્રાહી, ઉદાર તથા કદરદાન છે; જેથી ત્યાં અવશ્ય જતું જોઈએ. એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિક્ષીએ જઈ પોહચ્યો, તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપીયાજ હતા. વળી પોષાક નમાલો હતો અને દિક્ષી શહેરની રચના તથા ત્યાંના નિવાસીઓના પોષાક મકાન અને વાહનાદિનો દખલો જોઈ પોતે ધોખીને અમુક પૈસા આપી ભાડાનો પોષાક લેઈ પરિધાન કર્યો. દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિક્ષીની છટા-ડાઠ જોઈ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઈ ગયો અને મન સાથે તર્કવિર્તકની શેતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઈ પહોંચ્યો અને દ્વારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે ચેરી મેરી માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ઠેકાણું પણ નહોતું. તેથી અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તદ્દપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઈ. મનમાં મહા દુઃખ માનતો ધર્મશાળાનો આશ્રય લેઈ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શાહની બેઠ લેવી ! અમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું એ તો

સિદ્ધજ છે ! તે શિવાય ખાહું જવું એ તો મૂર્ખનો ધર્મ છે ! !

ખીજે દીવસે પોતાના જાણવામાં આવ્યું કે “ દરરોજ સવારના પોહોરમાં નામદાર અકબરશા બે કલાક રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નકીદાર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે સાંભળે છે. ” તેથી ખીરખલે ભસ્મ-કંગોડી, ફાટેલી ગોદડી, પુટેલું તુંબકું અને ત્રીશુળાદી વીચીત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્માસનના ઝરોખા નીચે જઈ પુકાર કર્યો કે “ ફરીયાદ છે ફરીયાદ છે ! ફરીયાદ છે ! ” તે સાંભળી શાહે પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ પૂછ્યું; તેના ઉત્તરમાં ખીરખલે જણાવ્યું કે, “ પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ; છિના લિયા છકકડ લગા; ગૌહરી દગાહી ખાજ. ” આ દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પૂછ્યું કે “ મારા શહેરમાં તેવો કાણુ જુદમગાર છે? ” ત્યારે ખીરખલે અનેક કવીતાઓવડે પોતાનું ચાતુર્ય અને બુદ્ધિબળ તથા તાત્કાળિક જવાબ સાથે વીદતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવા પરવાનગી બક્ષી. છેવટે ખીરખલે ફસતતખોર દારપાળ ની વાર્તા જણાવી યોગ્ય સાસન અપાવી નેહાકી દોર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે ખીરખલને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઈ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર ખીરખલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અકલ્લ ચાતુર્યતાવડે પ્રતાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધું; તેમ શાહ પણ આનંદ પામી તથા અન્ય લોકોને ચાતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતોવખત રમુજી અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જમતના જનોને આનંદ જ્ઞાન આપતા. ખીરખલમ પણ પોતાની કવીત્વશક્તી અને

(૮)

ખિરબલનું વૃત્તાંત.

વીઢતાથી કેવળ છેક પ્રધાન મંડળમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્થ થયો તથા
“ શાળા ખિરબલ ” કવિરાય ” નો ઇલકાબ અને શાહની પુર્ણ
પ્રતી સાથે નગરકોટની મોટી જાગીર સંપાદન કરી
ખિરબલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતી દર્શાવનારી રસીક વારતાઓ
બહુજ જગવીદોત થઈ પડી. હોંદુ ધર્મ ઉપર શાહને જે શ્રદ્ધા હતી
તે પણ ખિરબલનાજ સહવાસની મહીમા હતી !

ખિરબલે કેટલીક લઠાઇઓમાં સેન્યાધીપતીનું પદ ગ્રહણ કરી
અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વખ્યાતુષળ પણ
દર્શાવ્યું હતું. તે આર્યભૂમીનાં અમૂલ્ય રત્નનું છેવટે અફઘાનીસ્થાનની
રોશનીઆ અને મુસુફગાઇ પકાણુ લોકો સાથેની લઠાઇમાં સંવત
૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણુ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત
મરણુની ખબર પડતાં શાહના હૃદયમાં કારી ધા થયો હતો એટલુંજ
નહી; પણ તેની દીલગીરી ઘણો કાળ સુધી શાહના મન મંદીરમાં
નીવાસ કરી રહી હતી એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર
દાખલો બસ છે ! એ મહાનપુરુષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં
છે. છતાં હજુ તેની ડહાપણને રમુજી ભરેલી કદાણીયો ભરતખંડમાં
આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે ! એવા આર્ય નર રત્નને ! !

વાર્તા પહેલી.

મધર મકોર હસ્યીલ કાઠી,
તાસેં બુદ્ધી ત્રીયાકી માઠી.

મધુ માલતી.

“ ધાર્યું હતું શું અને થયું શું. ”

અકસ્માતશાહના રાજ્યમાં દીન પ્રતીદીન ખિરબલનું માન અધીક

પ્રુખીનો ખનનો અને કહાપણનો દારયાવ. (૯)

અધિક વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું તેમજ સાહ ખીરખસના ચાતુર્ય બળથી કેવળ
ધૃષ્ટ મીત્રની મુજબ તેને નીરંતર આહતો હતો તે જોઈ ધર્માખોરાનાં
અંતઃકરણ અત્યંત ધીખી ઉઠ્યાં. ઘણી વખત તેઓના હાથ હેડે
પડ્યા હતા અને શહે પુષ્કળ વખત નકચેદન કરેલ, તદાપિ
'કુતરાની પુછડી ગમે તેટલી વખત ભુયમાં રાખો તોપણ
બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ' " પડી ટવ તે તો ટળે કેમ
રાખી " તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાંની જુરી આદતને આગળ વધારી
વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે " નામદાર !
ખીરખલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાખી છે કે તેનીજ આખ્યે
જીએ છે ! " અમે આપના ભાઈને વજરાત મળી જોઈ સર્વ કા
હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે દુવા માગતા હતા કે ' સદાકાળ
નેકઅંદા ઉપર આવીજ નીલાહ રાખી ઉમેદ બર આજીશી ' પરંતુ
તે હવે તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પામ્યો ! હશે,
એ તો હવે એકવાર કદી મનને સમજાવી લઈએ પણ સલાના
દેખતાં આપના ભાઈ પાસેથી વજરાતનો હોદ્દો છીનવી લેઈ ખીરખલને
સુંપરદ કર્યો. એ અપમાન થયું જોઈ અમોને કારી જખમ થયો;
પરંતુ કરવું શું ? " સત્તા અગાડી શાહુણપત શું કામ આવે?"
એમ સમજી મુંગે મ્હોટે બેસી રહેવું પડ્યું, પરંતુ આપ હરકોઈ
રીતે ભાઈના અપમાન થયાનો બદલો વાળવા ખીરખલને આપણા
રાજ્યમાંથી પદઃચ્યુત કરવા ન ભૂલવા વારંવાર અમારી લલામણ
છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપરી સાગતા વળ-
ગતા મારફતે પહોંચાદવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના
ભાઈનું અપમાન થયું તે વીષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉ-
જ્જેરાયું. અહા ! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તી વીષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે

કે “ મન્વેદુર્જન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધાતાસ્તિભગ્નોદયમ ” અર્થાત્ વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુરસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં કૃતેહમંદ નીવડેલ છે પણ દુર્જનના ચિત્તની વૃત્તિ હરવામાં તેનો ઉદય ભાગી પડ્યો છે (નીશ્ફળજ નીવડ્યો છે) ખરેજ એ વાક્ય ઉક્ત વાર્તાની પુર્ણ પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે દુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું. તે વખતે અનેક હાવભાવ અને હાસ્યવીલાસની ગમ્મનો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજ) ચિત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું, ત્યારે સમય વીચારી ખીરખલને ખસેડવાની ચુકતી આદરી કહ્યું કે “ આપ આટલો બધો ખ્યાર રાખો છો તદ્દપી તે ખ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ ભેદ બુદ્ધી રાખો છો. તેથી ચોખું જણાઈ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઈ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અઘૌઘીકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મજાહ લુંટવા હજુ હું ભાગ્યશાળી થઈજ નહિં ! તેથી હવે મને ધણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરણોક પાઠવી દેવો એ વધારે. સાહે છે. ” એમ કહી સ્ત્રીચરીત્ર ખતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજ કરવા અનેક ચુકતી લગાવી કહ્યું કે “ દિલો-જન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે ? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કામળ કાળ-જને કંટાળો ઉપજાવે છે ! જે તારા મનમાં ખટક હોય તે બેધ-ઝકથી કહે એટલે તેનો નીકાલ આવે. ગભરાય છે શાને ! ” આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતિચુક્ત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે “ શું તમે મારું કહેવું માનો છો ? કાક તો પા-

ખુખીનો ખખનો અને કહાપણનો દારવાવ. (૧૧)

છળ બોલે પણ હું તો આપને મ્હોડેજ કહું છું કે એક રતિભાર-
મારું મન આપ રાખતાજ નથી ! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિ-
દ્ધ હોય તો તેની મને પ્રતીતી કરાવવા એક થુકન આપને અત્યારે
કહું છું કે બીરબલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભા-
ઇના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઇને સુ-
પરદ કરો ! જો નહિ કરો તો તુરત આપના પ્રેમ પતંગનો રંગ-
દેખાડી દેઇશ; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા બહાલા પ્રા-
ણને અકાળે જીવતમાં મોકલી દેઇશ ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું
હતું તે કહી દીધું ” આવાં ‘ છેલ્લે ક્યારે પાણી પહોંચ્યાં ’ સ-
રખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાહ મહા મુંઝવણના વંટોળીયામાં ઘે-
રાયો. અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે ? કેવળ પોતાની વાત સા-
ચી કરવા, સર્વેનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે ? ધીકાર છે
સ્ત્રી હઠને ! ! બલે તેની સ્ત્રી હઠ કરી પ્રાણને ત્યજ દે તેની મને
જરા દરકાર નથી ! એક કરતાં એકાસી તેવી સ્ત્રીઓ મને મળશે;
પરંતુ બીરબલ સરખો વીદ્વાન બુદ્ધીશાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળ-
વો મહા મુશ્કેલ છે. માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે કદી પણ ચક્કાવવા
ચાહીશજ નહીં ! સાચી મોહ્યત મરદની કે ખરી વખતે માથું કુર-
બાન કરે ! રાંડનું મ્હોં સાચવવાથી શું દારિદ્ર મારવાની હતી ? શું
એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની મારું વચન ફેક કરું ? વચન પાળે તે
રાય બાકી તો રાંડી રાંડો ! ” માટે ગમે તે થાય પણ જે મેં ટેક
પકડી તે જળવર્તા ‘ યાકુલકાનરહોનરહોયરએકહીટકઅહીસોઅહી’
એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથે કહ્યું કે ‘ તને બીર-
બલના બુદ્ધિબળ વીધેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતાં નરર-
ત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરીણામ સાર આવશેજ નહીં !

(૧૨)

ભાગ પહેલો.

જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમાં પ્રથમ વીચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વીશેષ લાભ થાય છે ! માટે હૈયું ઉઘાડી ઉઠું તપાસી જો ! તેમ કરતાં પણ તને મારી સુશીક્ષા અસર ન કરતી હોય તો ભલે ! તું પ્રાણુ ત્યજીશ એમાં તનેજ લાગી છે ? પરંતુ હું મારી રાજનીતી, ટેક અને નેકને એમ લગાડવા બદલાવી વીવેકી ખીરખલને ત્યજીશ નહિ ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે ખતાવ તો તેને ઠપકો દેઉ; પણ તેને પદબ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ અને ' વાલુ ધન્ય છે એવા અટંકી ગુણુગ્રાહી નીતીવાન નર વરેને ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વીચાર્યું ' કે જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં 'કોઠી થોએ કાઢવ નિકળે' તેવો પ્રકાર બનશે ! ધણું તાણવા જાઉં તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ ખીરખલ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જાળવી ઉપાય આદરું તોજ ઠીક થાય નહિ તો કાલપણથી દાટ વળશે ' એમ વીચારી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, ' ખુદાવીંદ, ધન્ય આપની નેક ટેકને ? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતી દિલ્લદારપણાનાં ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં : પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સતકોટી ધન્યવાદ આપું છું ? '

તદંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે જો આ તમારાં વાક્યો બેદભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ધણોજ સંતોષ પામું છું અને લલામણુ કરું છું કે જો ખીરખલનું બુદ્ધિબળ કોઈ પણ યુક્તિથી મહાત કરી શકે તેવી યુક્તિ શોધી કહાડે ! તો તમારા ભાઈના અપ-

પ્રુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ. (૧૩)

માત્ર થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે.

આવા શાહનાં વાંકિયો સાંભળી હુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે ' જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મત ખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે કાલે પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદો હુકમ આપો કે આજે હુરમ સાહેબ પોતાની મેજેજ અહીંયા આવી મને મનાવી જાય તેવી યુક્તિ લઢાવો. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશે અને કોઈ ખીજે એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) ખીજને સોંપી દેઈશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવશ્યકતા છે. ' લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઈએ ' માત્ર નોક ચોકનાં નાણાં છે ? જોથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમ ખીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઈપણ પ્રયત્ન વડે એનું કહેવું માનીશ જ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડ્યું જાણી તેનો ચાર્જ હુસેનખાને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિ પરંતુ આપ આ વાતનો ભેદ તેને કશે આપશે નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે " બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ નથી એવી મને પકડી ખાત્રી છે ' એમ જાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમ સાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચ રચના અમલમાં મુકી અને બિરબલને પુર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી) ની તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છે જ નહિ; પરંતુ એની મેજેજ હુરમ સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ રચું તોજ માર નામ બિરબલ તદંતર ખીરબલ હુરમ સા

હોમને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો. તેને જો-
 ઇ હુરમ મનમાં વીચારવા લાગી કે—“ અરે ? મારા ભાઈનું માન
 ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી ના-
 ખુ ! ઘણા દીવસથી માતેલા સાંઠની માફક જ્યાં ત્યાં માથું ઘાલી
 સહુને સેદમાં દબાવતો હતો, પરંતુ “ ઘણું કરે એ થોડાને માટે !
 આવા આવા સ્ત્રીયુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી પુલાતી હતી તેટલામાં
 બિરખલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો
 કે, ‘ નામદારે હુકમ કરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જ
 લદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે માટે એ વિષે ખીજા ખીજા
 કુલ યત્નો આદરશો નહીં; પણ આપણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી
 સીદ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું; નહીં તો વચમાં
 કાંઈ રાજ ખટપટનાં વીધો આવી નડશે. ‘ એમ કહી પટાવાળો
 ત્યાંથી રૂખશત થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ હુરમ સાહેબે
 ધ્યાન ચોંટાડ્યું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા
 લાગી કે “ એવી શું વાર્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કંઈ છુપા ભેદ
 ભરેલી વાર્તા છે ? એમ તો એ શબ્દોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ
 માલમ પડે છે ! ” એમ વીચારી ખીરખલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે
 “ ખીરખલજી ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ? ” ત્યારે
 ખીરખલે હાથ જોડી કહ્યું કે “ નામદાર ! જહાંપનાહતો એવો હુકમ
 છે કે આ વાર્તા હાલ બે દિવસ સુધી કાઢને પણ જણાવવી નહીં !
 અને પછી જે થશે તે એની મેજેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ
 છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમગ્રવવા લાયકાર છું ! આપની સેહે
 જ સન્નામી કરવા આવ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મ-
 ની શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર

રહી શકતો નથી. અહા ? અણુધાયું શું બની આવે છે ? મારા જીવને એ વાતથી ધણીજ પરીતાપ ઉપજ્યો છે; પરંતુ જેનું નિમક ખાવું તેનું કશું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે !” આવું ભેદભયું બિરબલનું ખોલવું સાંભળી હુરમ ધણીજ ઉંડા વિચારમાં પડી ગઈ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે “ ત્યારે મને કે હેવાય તેની વાત્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—માદશાહ સરકાર ખીજી સ્ત્રી સાથે શાદી કરવાના હશેજ ! તે સિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ! તેમજ મને ખાતરી થાય છે કે હાલ માં મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઈનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રસણું કરવું પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઈએ. મને સાંઈ લગાડવા મારી યુક્તિ કબુલ રાખી, પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં રહી પોતાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એમાં જ રા શંકા નથી. મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી ખોલી મયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ડહાપણમાં બિરબલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હુંજ ક્યાંક ખસેડાઈ જઈશ જેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એથી મારા માથે અપાર દુઃખનો હુંગર ડોલશે. તેથી ડહાપણ ડોળવું મૂકી દેઈ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એમાંજ સાર છે નહીં તો બાજી હાથથી ગયા મછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. ” એમ વિચારી જ્યાં સાહે કાપજીવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઈ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઈ બદલ લીધેલી હઠ વિષેની બનેલી કસુરની મારી માગવા લાગી. તે જોઈ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ ખ્યારી આપણો કહેવો

દરાવ કેમ ભૂલી ગઈ ? ” તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે “ શું ત્યારે ર-
 પાણું રાખવા દેઈ આપને ખીજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઈ કે ?
 ‘ એવું સોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડે ’ એવા રૂપણામાં મા-
 રો મનખો લાસ થઈ જાય. થાટે સંકેતને શું કરવો ? ” તે સાંભ-
 લી શાહે જણાવ્યું કે “ આ બેમ તને કાણે ઠસાવી દીધો ? હું કુ-
 રાનના સોમંદ ખાઈને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છે-
 જ નહિ ? હું ખાત્રી પુર્વક સમજી ચુક્યો છું કે તને ખીરખલે એ
 ફંદામાં ફસાવી હશે ? અને જે વાર્તા આપણી ધારેલી પાર પાડ-
 વાની હતી તે માટે ફેકટજ દોડાદોડ થઈ. છેવટે ‘ રંખીઆ ગઢ-
 વી ક્યાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભરડકા ભેર ’ તેવું બ-
 ન્યું. ” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપુર્વક શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમને
 ખાત્રી થઈ કે “ હું ફેકટ ભરમમાં ભૂલી અને મારી અકકલનું તો-
 લ કરાવ્યું અને ખિરખલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું
 તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હશે ભાઈનું ‘ નસિ-
 બ ત્યારે ડગલાં આગળનું આગળ ’ રહે છે ? હું શું કરું ?
 એની ખટપટથી ઉઘટો ખિરખલને વિશેષ લાભ થયો. ‘ ભાગ્યશા-
 ણીને માટે ભુત રજો ’ એ વાત સર્વોંશે સત્યજ છે. એમ વિચારી
 ખિરખલનું બુદ્ધિબળ જોઈ પોતે શરમીંદી બની ગઈ અને શાહે ખિ-
 રખલની યુક્તિનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વાસ્તા બીજી.

ચોપાદ.

ચાતુરને ચાતુર ન ચાલ્ય, ચાતુરને ચાતુરા પશુ ચાલ્ય;
બૂપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમ મોહની મંત્ર એ નેટ.

શર્મા.

તેરી બી ચુપ આર મેરી બી ચુપ.

એક સમય ગણગૌર્યાની ત્રીજનો હિંદુ તહેવાર હોવાથી દિલ્હી શહેરના શોખિન સ્ત્રી પુરો વિવિધ જાતનાં વાહનોપર બીરાજી કે પેદલજ મોજમજાહ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાલય સ્થાને અસંખ્ય માણસો ગયાં હતાં દેવાલયની આસપાસ છેલછપાલાઓ સુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઈ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં કુદડી ફરી રહ્યાં હતાં, તેમજ રસિક પુરો અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રો બજાવી રહ્યાં હતાં અને ગંભીર ગિટ્ટ સ્વસ્થી રાગ આલાપી મસ્ત બનતા હતા. ક્યાંક જાંગ હુંટાઈ રહી હતી તો ક્યાંક ચારસ સેતરંજ અને ગંજા વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, જ્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારના નાટારંજ, તાન, તમાસા રમ્મત, ગમ્મત અને કસરનો થઈ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વાર શું લાગે ? રાત્રી પડી મધ સંજો પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા લાગ્યા. તેવા સમયનો લાગ જોઈ નામદાર ખુદાવિંદ બાદશાહ વેષ બદલી નગર ચર્ચા જોવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા મારા કારોબાર વિશે પ્રજાનો શું અભિપ્રાય છે ? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મહોલ્લાઓમાં જવાનાં નાકાં પકડી જ્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળતા અને વાર્તાઓ સાંભળતા હતા. તેવામાં એક ચાલક ચતુરા ચતુર નરને શોધવા, આવતા જતા પુ-

(૧૮) ખુશીનો ખાનનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

રૂપો તરફ જોતી હતી તેણીની બાદશાહ તરફ એકાએક નજર પડવાથી ત્યાં જન્મ ઇશાને ક્યો; જેથી બાદશાહ સમજી ગયો કે “પને કાંઈ પૂછવા ચાહે છે. પરંતુ તે સ્ત્રીની વૃત્તિ ને તેમને પોતાની સંગાથે લઈ જવાની હતી, તેથી ચાં જેવાની વિચારણાએ પોતે પછી સંગાથે ચાલ્યા ” થોડેક છેટે ગયા બાદ તે ચતુરાએ એ જણાવ્યો કે “ મારી બાઈ સાહેબના પતિ પરદેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવે બાકુળ કરી છે જેથી આપ જેવા ચતુર નરનો મેલાપ કરવા આતુર છે માટે આપ પધારી મારી બાઈ સાહેબનો કામ શાંત કરો, ” એમ વાત કરતાં કરતાં મુકામે આગી પહોંચ્યા અને તેમને મકાનની અંદર લેઈ ગઈ, પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી બાઈ સાહેબને વરદિ આપી કે “ એક ચતુર પુરુષને તેડી લાવું છું ” બાઈએ ખુશી થઈ જણાવ્યું કે “ તેમને એસાડો અને હું જરા નેજ કાર્યની વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું. ” તે હકમ થતાં બાદશાહને કહ્યું કે “ આપને જ્યાં ઠીક લાગે તથાન ઉપર જરાવાર બેસો. હું થોડી વારમાં અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું. ” એમ કહી તે અંદર ગઈ, ત્યારે બાઈએ પૂછ્યું કે “ તે ક્યાં બેઠા છે ? ” દાસીએ જણાવ્યું કે “ મારા દોલીયા ઉપર બેઠા છે ? ” તે સાંભળી સુન્ન બાઈ દિલ્લીથી થઈ કહ્યું કે “ આવનાર પુરુષ ચાલક નથી હશે ? આ દુધનો કટોરો લાવ, અને તેમને આપી કહેજે કે “ દુધ શાનું છે ? ” તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો કે “ મેં અવર ગાયનું હશે ? ” એટલું બોલી તે દુધ પી ગયો. તે સમાચાર દાસીએ બાઈને કહ્યા જેથી બાઈએ જણ્યું કે બિલકુલ બોટ છે. ફરી તે મુલાકાતના પ્રલની છાંય ભરી દાસી સંગાથે બોલેલી ત્યારે તે છાંય પધારી ઉપર હજી પાછી આપી દાસીએ અંદર જઈ તે હકીકત

કહી, તેથી બાઈએ પોતાના કપાળમાં ટપા મારી કહ્યું કે, “ શું આ હેવાન મારી સોબત કરવા લાયક છે ? દાસી જ આ છેલ્લી વખત એક અત્રસનું કપડું આપું છું તેની ઘેડ ભાગી નાખ અને આવનાર પુરુષને એટલું કહેજે કે “આ કપડાની ઘેડ મેસાડી આપો.” દાસીએ અત્રસને ચાંળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને ઘેડ મેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકુટ કરી પણ તે નાનકે પ્રકૃતિવાળા નરને એ હળમપટ્ટી ક્યાંથી આવડે ? કંટાળી ફેંટી દીધું ! તે તે કપડું લેઈ અંદર જઈ બાઈને હકીકત રોશન કરી કે જેથી બાઈ બહુજ ગુસ્સે થઈ બોલી કે “ એ વકુફના સરદારને ધક્કા મારી બહાર કાઢાડી મુક અને ફરી બજારમાં જઈ બજારમાં પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ !! ” તે હુકમ થતાંજ દાસીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દાદરથી ગગડાવી બુર હાલે બહાર કાઢાડી મુક્યા અને પોતે દ્વાર બંધ કરી બજાર તરફ ચાલી. બાદશાહે વિચાર્યું કે “ મને ઉમંગભર લાવી અને શું વચકું પડ્યું કે મારા આ હાત્ર કર્યા ? પરંતુ એવી માહું મારે લગાડવું એ ગેર-બ્યાજખી કે, કારણ કે અંદર શું રસ્ય રહેલો છે તે બહુયા વિના બાકી થવું નહિ ચર્ચા જેવા સંચરવું અને રોપ બતાવવા “ બાટો ખાવો અથવા ભાખવું ” એ બે શી રીતે બને ? પરંતુ એ ન કરવું યોગ્ય છે કે દ્વાર ઉઘાડી તેની અંદર દાખત્ર થઈ જાવું; કે નકે બીજે કોણ હવે ચતુર નર આવે છે, તે શું કરે છે અને શા હાત્ર થાય છે ? ” તે તો જોઈ એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સ રહુ મકાનમાં મુખપણે દાખત્ર થઈ છુપાઈ રહ્યો. હવે દાખી બજાર તરફ ગઈ હતી તે ત્યાં ચતુર નરની તપાસ કરનાં આપણી આ વાંચીને નાયક બિરમત્ર પણ પોતાના પ્રિય મિત્રમંડગસહ મેળામાં ગયા હતો તે

(૨૦) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો ફરિયાવ.
ત્યાંથી રમ્મત ગમ્મત કરી નિહાળી વિશેષ રાત્રી જવાથી શહેર બહાર
પાછો ફર્યો. શહે માં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાના મ-
કાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સનેહ સહિત બેટી
છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકત્રો મલપતો ચાલ્યો જતો હતો.
તેવામાં પેલી દાસીએ તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે
“આપ જરા મારી સંગાથ મારી બાઈની વિરહામિ શાંત કરવા
પધારો.” તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુકનો રસીઓ બિરબલ તેની
સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોંચ્યો. મકાન ઉપર ગયા કે પ્રથમની
માફક બેસવા ફરમાવ્યું ત્યારે બિરબલ આસપાસ નિગાહ કરી નહિ
બેસતા ઉભા રહ્યો કારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીયા પર બેઠો હતો.
તે દારીને સુવાનો હતો તેથી અયુક્ત સ્થાને બેસવું અગોચ્ય લા-
ગ્યું. તે બીના બાઈના જાણવામાં આવવાથી આનંદિત બની કે
“આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે.” પ્રથમની મુજબ દુધનો
કટારો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવત કહ્યું ત્યારે બિરબલે
કહ્યું મારું દુધ બ્રાહ્મણનું છે. આ સમાચારથી બાઈ ધણીજ ખુશી
બધ અને પ્રલની છાળ ભરી મોકલાવી તે બેઠ બિરબલે તે પૈકી બે
સુંદર ગુલામના પ્રલ ઉઠારી લેઈ કહ્યું કે “આપણા બન્ને સિવાઈ
કાન પણ આ વાત જાણનાર નથી ! એમ તમારી બાઈને કહેજો.”
દારીએ ઉક્ત સમાચાર બાઈને વિદિત કર્યાં તેથી અત્યંત હર્ષમાં આવી
પ્રથમનું ચોળી નાંખેલું અતલસનું કપડું ઘેડ બંધ બનાવવા મોક-
લ્યું ત્યારે તે કાપડની બિરબલે ઘેડ બેસાડી કહ્યું કે “વાત ખુલી
થનાર નથી; પરંતુ દંધવોએ ખુલ્લી થશે તો પાછી ઘેડ બેસાડી
દેઈયું માટે જરા પણ ફિકર કરશો નહિ ! દાસીએ અંદર જઈ ક-
ચકું આપી પ્રત્યુત્તર જણાવ્યો. તે જાણી હર્ષવેલી બની એકદમ

ચતુર શિરોમણીને બેટવા આતુર બની બહાર આવી, નમ્રતાથી અભિવંદન કરી-મેટી હસ્ત પ્રદક્ષ કરી અંદર લેઇ ગઈ પથંગ પર બેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ ભાવ કટાક્ષ અને અન-હદપ્રેમ સાથે આલિંગન ચુંબન આપી વિરહ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રાત્રિ વ્યતિત કરી પ્રાતઃકાળ થયે નિરૂપાયપણે બિરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઈ ડેહલી પર્યંત આવી બેઅંબી થઈ હોય તેની મારી માગી પ્રશ્નમ કરી કહ્યું કે “ આપની કિંકરીને પુનઃ ક્યારે દર્શનનો લાભ દેશો ? મને વિસારી દેતા નહીં ? આ માત્રમતા અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઇ પ્રકારે જીદાઈ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે બેધડક હુકમ ફરમાવશો જરા પણ મનમાં શંકા રાખો નો આપો મારા સોગન છે ” આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રેમીજનો વિષ્ણુતાં પડ્યાં, બિરબલે પોતાના સ્થાન બંધી ગમન કર્યું. અને પ્રેમાળ બાઇ પોતાના આનંદજીવનમાં પરવરી બિરબલના આવવા બાદ જે જે ખીના બની તે તે સમગ્રી જીવી રીતે બાદશાહ બેઠે રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે બેદયુક્ત બનતો વિચારતો હતો કે જે પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણે કર્યા તેમ જો મેં જીવિ કેલાવી વર્તણૂક ચલાવી હાત તો હું પણ આવાજ પ્રકારે આ હુંપરી સમાન ના-જીવક બદલી પરીનો પ્રેમી આશક બનવા લાગ્યશાળી બનત; ‘સસ્કર-કા લેઢ પાયા કે આગુસે ગદ્દા આયા’ મેં તો “ પ્રથમ કાળીએ મળી ” જેવું કર્યું; હશે બન્યું તે ખરૂં પણ એ અકકલવાન બ્રાહ્મ-જીનો મુકામ કયાં છે ? તે જાણવું અને તેની સંગાથે કાંઈ ઓરજ ખુબી લઢાવી હું પણ એવો હુંશીયાર બનું ? એવા વિચાર કરતો બાદશાહ બિરબલની પુઠે પુઠે ચાલ્યા. જે મકાનમાં બિરબલ દાખલ થયો તે મકાનની ચોકસ નિશાની એ હતી કે મકાનની

(૨૨) ખુખીનો ખંખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
આગળ એક ચંપાનું ઝાડ હતું, શિવાય મહેલ્લો અને મકાનની
આસપાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેડેલે ગયો; પરંતુ
એન પડ્યું નહીં ખુદાની બંદગી કરી રાજ્ય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન,
મુખવાસ કરી એકાંત મેડેલમાં એક કરી પોતાના હજુ નોકરાને
ખિરમલના મકાનની એકસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે “ એ ત્ર-માં
જીવાન આલશને છોકરો રહે છે તેને તરત ખોજાની લાવો ” હુકમ
થતાંજ હજુરીઆઓ ઝડપથી ખતાવેલી નીશાની મુજબ જઈ પહોં-
ચ્યા અને ખિરમલને જણાવ્યું કે, ‘ ખુદાવિંદ તુમકો ખુદાને દૈ જલ્દી
ચલો ” ખિરમલે આ એકાએક બાદશાનું તેકુ થયું જાણી વિચાર્યું
કે “ મારે શું કામ હશે ? શું રાત્રિની વારતા કાઢના જાણવામાં
આવી હશે ? અગર પ્રથમ આવનાર પુરૂષ કાઢ રાજદ્વારી પુરૂષ હશે
હશે ગમે તેમ હાય પરંતુ ગયા રીતાય છુટકો થનાર છે ? ‘ હુરી
જીવ્યા બળવાન ” જે દીવસ પાંશરો હશે તો પડશે પાશા પોખા-
ર. આંચકા ખાવાની કસી પણ જરૂર નથી. મીમાંનો મગજ તો
જીવાળ જગ મળતાં વાર થવાથી આસમાન તરફ ઉઠીઓ અને
ખોલ્યો કે- ‘ કયું સુતનેમેં આતા હય યા નહિ ? દેર કરનેકા વખત
નહી હય ? શીર હમારે કુછ કહેના પડે વોહ ઠીક નહી સીધી રીત-
સે ચલોગે તો અચ્છાહે નહીતો શીર મુસ્કેઝાટ કરકે લેખના પડેગા ”
ખીરમલે જણાવ્યું કે “ ખાં સાહેબ ? હું કપડાં પહેરી તમારી સાથે
આવું છું ખુદાવિંદના હુકમને શી રીતે લોપાય ? ” એમ કહી ઘરમાં
ગયો, પોશાક પહેરી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે હજુરીઆઓની
સંગાથે જહાંપનાહ હુજુર હાજર થયો આશીર્વાદ દેઈ ઉભો રહ્યો
કે બાદશાહે પોતાની નજીક મેસવા ફરમાવ્યું, ખીરમલ પણ રાજ્ય-
રીતી પ્રમાણે બેઠો. બાદ બાદશાહે ખુશમીગજથી પુછ્યું કે તુમાર

ક્યા નામ હય ? બિરબલે હાથ જોડી “ જી જહાંપનાહ ? મેરા નામ
બીરબલ હય ” અચ્છા બીરબલ ? કહારી રાત કહાં ઓર કમસે
ગુમરી ? જી ગરીબ નિવાજ બિછાનેપે ગુમરી ? નાહ નહિ સચ્ચ
કહેા કલ કહાં ગએથે ? ” જી હજરત ? કલતો મેલે (ઓરસ મે
મયાયા, ઓર વહાંસે કુચ્છ લંગમંગ પીકે રાત પડ જાનેકે સખખસે
બિનાદેંસે જુદા હાકર ધરકું ચડા આયા, ઓર નિસ્તેમે ચડ્યુર
હોનેસં બિછાન પર લોટ મયા ક્યું મુજેબી ચાલાકી બનવાતા હય ?
સચ્ચ કંા નહિતં નાહક મારે જાઓગે, માલુમ નહિ હય કે યહે
ઇનસારી અમલકા રાજ હય આ વાતથી બીરબલ સમજી ગયો કે
“ બાદશાહ રાત્રાંતી હકિકત સમજી જાશે છે અને પ્રથમ આવનાર
પુરુષ પણ પાતેજ હાંચ એમ અનુમાન કરી શકાય છે મારે દાથી
આગળ પુજો પડયો છે, તોપણ શું થયું ? જેને નામ રાખે તેને
કોણ ચાખે ! માથે આવી પડયા પછી બીલું એતો બાયજાનું કામ
છે. હવે તો હિકમત લદા’એ તોજ ક્ષેમપુર્વક ધેર પહોંચાય.
એમ વિચારી હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે “ નેકનામદાર ? જો
બીનાયાં સાં આપકે આગે રોશન કા, ઓર મે કુછ જાનતા નહિ ”
સીપાઇ ચેહ બમનકું મહલકા પીછલી બારીસે ઉંધે શર લટકાઓ
જખ કુછ મેરેકું બાત કહેનેકું ચાહે તખ ઉસકું ઉપર ખીચ લકે
મુજકું જાહેર કરો. “ આંવા હુકમ થનાં મેરકેવ અને યમરાજક
સીપાઇઓએ બિરબલની કુવામાં ધડો ફાંસે તેવી ગતિ કરી. આ
બનાવ રાત્રાં વાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે
જોયો અને ફાંસેલા પુરુષને ચોકસ રીતે પીછાણી લીધો : “ મારા
હયાનો દાર બિરબલજ છે અને તેના ઉપર અચાનક આફન આવ-
વાનું કારણ પણ પ્રથમ આવનાર પુરુષ તે નામદાર હોવા જોઈએ !

(૨૪) ખુબીનો ખખનો અથવા ઠહાપણનો દરિયાવ.
 હશે । હવે 'તેને આદતમાંથી કોઈ પ્રકારે બચાવવો' એમ વિચારી
 પેલા દાસીને કહ્યું કે " એક રૂપીયાનો ટોપલો ભરી પેલા સ્થાને
 ફાંસેલો છે તેના નજીક જઈ ટોપલો ઠઠવી પછી પાછો ભરી આવ-
 ને. દાસીએ હુકમ પ્રમાણે કર્યું; તેમજ દાસીને જોઈ બિરમલ સમ-
 જ્યો કે આદતના રૂપીયા ખરચતા પણ છુટકો થાય તેમ યત્ન આક-
 રો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સુચવ્યું બિરમલે સીપાઈઓને જણાવ્યું કે
 " મને ઉપર લ્યો મારે કાંઈ નામદારને અરજ ગુજારવી છે તે સાં-
 ભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જહાંપનાહને જાહેર કર્યું તેથી બાદ-
 શાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે " કયા બાત કાંનેકી હય ? જી
 નામદાર ? ચેત્રી કહેતા હું કે ગરીબકો નાલક કયું સતાતે હો બલા
 ખુદાકી રાહ પર મુજે છોડદો ઔર કુછ નજરાણુકે લીયે રૂપીયે ચ-
 ધએ તો લ્યો. આ સાંભળી બાદશાહ ગુસ્સે થઈ કહ્યું કે " અખત-
 કલી બદમાશી નરી છોડતાં ? ખસ તેરેનો પોરી લાલ હોના મુના-
 સખ હય એમ કહી ખીરબલની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરી પુનઃ તે
 પ્રેમાળ પ્રેમદાએ પેતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઈ
 સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપલા ભરી પુર્વવત દાસીને
 મોકલી સગા જણાવા અને ખીરબલે નામદાર આગળ તદખીર લદા-
 વી તલાપ કયું વળ્યું નહીં છેવટે સદરહુ સુંદરએ દલીની ગોરસી
 દાસી સાથે મોકલાવી અને તે દાસીએ ખીરબલની નજળ આગળ
 તે ગોરસી ઉઘી વાળી ચાલી ગઈ તેથી બાદશાહને અરજ કરવા
 છેવટે જણાવી ઉપર ખેંચી લીધો અને તેની વાત નામદાર સાંભળ-
 વા લાગ્યા ખીરબલે દુઃખી ચેહેરે જણાવ્યું કે " સિરતાજ ? કલમે
 રાતકી વખ્ય ગમ્મત દેખને કે લિયે નિકાયા હિસ વખત એક
 ઔરતને આકે મુજે ઈશારા કીયા મે ઇસ્કે પીઠે ચત્રા હિસને જાહેર

કીયા ' મેરી શેઠણીકા ખાવિંદ ધર નહી હય ઓર વેહ ખવિંદે
 શિવાય ખડી બેગર હો રહી હય, જીસે આપ ચલો ઓર વસ્તકી
 મળક લીજીએ મે નો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલીમે દાખલ હુવા,
 ચિરાખ જલ રીથી, એક ટોલીયાલી ખીજાયા હુવાયા, બહાં બંદે મે
 તો બેઠ ગયા પીછે ઉસકી સેઠાણીને એક દુધકા કટોરા ભરકર મેરે
 વાસ્તે બેગ, ઓર લૌંડી બોલી કે " દુધ કીસકા હય મયને જુવાખ
 કીયા કે ભેંસ કે ગાયકા હોગા એસા કહેકર દુધ પીગયા શીર કુનોસે
 બરી એક છાખ મેરી તરફ ભેજ મેતો વડો કુનોકું ખીજા કે સો
 ગયા બાદ એક અતલસકા કપડાં મપલકે બેગ ઓર કલાકે ઇંસકું
 અચ્છી તરાહમે જમાકેદો મયને કુચ્છ શિરખી તો કી મગર ઉસકી
 બડી ન જમનેસે ગુસ્સે હોકર ફેંક દીયા. યહે સમ આત શેઠાની સુન-
 કર ખડી કદા હોગઇ, ઓર કહેને લગીકે એમે હેવાન ગદ્દાકું કહાંસે
 ઉઠા લાઇ ? માર ધકે ઓર ગીરાદે નીચે એસા કલાકે લૌંડીને મુજે
 આકે ઉઠાકર ખુર હાલસે ધકા માર દાદરશે નીચે ગીરા દીયા ઉસે
 મેરી તો હડી નરમ હોગઇ ખુનબી નીકલા મગર કંના કયા ?
 ઈસ્કે બાજી હૈ ખુન પરસ્તે હુર કશુ રાકાર નેસ્ત ધોલ છકક
 લાતે મુકી આખડ દરકાર નેસ્ત " લેને મર્મ પુત ઓર ખો આઇ
 અસમ મેરેપર હાલ ગુજરા. કયા કહું નામદાર ? રાત ઇસ તરેહસે
 ગુજરી ઓર ફજરમે ઉઘે શિરસે ઝુકના હું ? રંડીયુકે યાર સદા
 હૈ ખવાર, કાંટોકા બીજોના ઓર ઉપર જુતી પાકા માર આ વાત
 સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે " વાહ ગિરમત અચ્છી દિકમત લલાલી
 તેરી તો નહિ મગર મેરી તો એસી ફજેરી હુઇયા ? તુને તો ખુબ
 એસઆરામ લુટ લીયા, ઓર મેને માર ખાયા, નિંદ ગુનાઇ, ઓર
 મુખયુપ ધર આયા. આ સાંભળી ગિરમત બોલ્યો કે ' જી જહાંપ-

(૨૧) ખુબીનો ખમનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

નાહ ? જુઠ કીસ લીયે કહેને હો, કયા આપપર એમી ? ' બસ ખીર-
બસ કુચ્છ કહેનેકી ખાત નહી ખુદાકે વારતે ' અખનો તેરી બી
ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ ' કર નહી તો કાઇ લોગ જાનેગે તો
નાલક લોક હાંસી ઓર ધરમે' નુકશાન પેગા મગર તેરી ચાકાકી
કેખકે મય ખલોત ખુશ હુવા હું ઓર ચાહતા હું કે અખ મેરી
અરમોકે આગેમે કબી તું દુર મત લઠગે કુચ્છ પદસા યા કાઝમી
ચીજ અધએ સો બેધડકસે લે જા ઓર હરવખત મેરા રાજ્યકારો-
બારમે' કાખીલ હોકર મોજમજાલ કર આજસે' મય તેરેકુકાલદે કસમ
ખાંકર કહેતા હુંકે તેરેસે કાઇ તેરેલસે જુદાઇ નહીં રખુંગા, ઓર
એક અજીજ દોસ્તઝી મુલાકક સમજ હરદમ નીલાઊગા ખીરમલ
પોતાનું અહોભાગ્ય થયું એમ સમજ ખુદાવીદને હાય જોડી કહેવા
લાગ્યો કે " જઈશા નામદારકા હુકમ મય તો આપકી હું જો કુ-
ચ્છ ફરમાવાગે વોલ ફરમાન બખતકે વારતે અયે બંદાબી શીર કુ-
કાકે લાજર હય " આવી ઘણી અરસપરસ વાતો થ અને પ્રમની
ગઠ જોડાણી. ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે ખીરબલ સમૃદ્ધિવંત
થયો અને બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ
ગણાયો.

વારતા ત્રીજી.

હિલમાં કદી ડહાપણ જાય કુદી, તકદીર આગે તદખીર લુદી.

ખાડ બેઠે તેજ પડે !

અકબર બાદશાહના દરબારમાં ખીરબલ એ એક મહાન ખુદી-
માન પુરખ હતો તેથી બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી

કોઈપણ પ્રકારની રાજ્ય કાનૂની વારતા વીશે ફેરફાર સુધારે
 ડીવા મુચવણ ખરેલી ફરીયાદોના ફંસલા કરવા હોય તો ખીરખતની
 સંમતી પ્રાપ્ત કરવામાં આવતું હતું આથી તમામ મુસલમાન
 મુસુદી વર્ગમાં એક બાહ્ય મહા માનીતો થઈ પડવાથી બહુ ધર્મા
 કરી જવાજાની પેઠે મનમાં બળી ભરમ થવા લાગ્યા, ઘણાક ખીરખ-
 લને ખસેડવા પણ દરદ્રના મનોરથના પેઠે સવ વીચારો બ્યથ થયા
 પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયાં છતાં પણ
 મચ્છાજ રહ્યો તે અંતે ઇશ્વર ફતેહ આપેજ છે. એ દાખલાને વ-
 જળી રી મુસલમાન મુસુદીઓએ નીશ્ચય કર્યો કે ‘ શત્રુ અંતે રોગ
 ઉગતાજ છેલ્લે તો ઠીક ’ વધારે વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામા
 જ થઈ પડવાના ! એ અન્ય જાતના પુરુષ પોતાના પક્ષ સળંગ
 કરવા સ્વચ્છાતીનાં માણસો જ્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જ્ઞાતનું નીક-
 દન કરાવશે માટે પ્રથમથી એનુંજ નીકંદન કરવું એ સમાન એક
 ઉપાય શ્રેષ્ઠ નથી ! એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ ચુકતી રચતી શી રીતે ?
 તથા બાદશાહ પાસે ખીરખલ શંકાવાય કોઈ વાત કરવા પામતું નથી
 માત્ર એક ઇમામ નામનો હજમ નામદારની હજમત કરવા જાય
 છે. તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે. અને તે વ-
 ખતે ખીરખા પોતાના ખટકર્મમા રોકાયેલો હોય છે જેથી ત્યાં ન
 હોવાથી વાર્તાની સારી ઇઆરત થઈ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ
 હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસ ખાતે આવવા ઠરાવી
 જેથી ‘ ખસો જોઈ મુનીવ-નું મન તાળે છે ’ તે કામ કરવાની
 ઇમામે હી મત બીડી લા પાડી; બાદ એક વખતે નામદારની હજમત
 કરવા ઇમામ ગયો અને વીનોદની વાર્તાઓ ચલાવતાં સમય બાણી
 બોલ્યો કે “ ખુદાવીદ ! આજે આપની હજમત ઉપર મને વીચા-

(૨૮) ખુબીનો ખબનો અને હાપણનો દરિયાવ,
 રણા ઉત્પન્ન થઇ કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાણુક પ્રકૃતી હતી;
 કેમકે આવો અસ્તરો દલકો ફેરવતાં છતાં પણ સહન થઈ શકતો
 નહીં, નામદાર મેં તેમની હજુર અઘાવીરા વર્ષ પર્યંત નોકરી કરી
 પરંતુ કોઇ દીવસ માનપર ગુસ્સો કર્યો નહોતો. તેઓને સ્વર્ગવાસ
 થયાને આજે દશ વર્ષ થયાં પણ તેમના કશા સમાચાર મળ્યા નહીં
 તેમ આપ નામદારે પણ કરી ખબર મંગાવી નહીં એ ખરેખર વી-
 સ્મય થયા જેવું છે ? ” બાન્સાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને
 તાણુખી સાથે કહ્યું કે “ શું ઇમામ તું ગાંડો થયો છે ? અરે જે
 સ્વર્ગ લોકમાં ગય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી
 શકે છે ? કદીજ નહીં । અલ્યા થોડીજ હલકારા મારફતે ચીઠ્ઠી કે
 ખબર મોકલી શકાય તેમ છે. ” ઇમામ બોલ્યો “ નામદાર ! એમ
 તે હોય ? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરંતુ જેવા તેવા
 હલકારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જે ખીરગણ જેવો
 મહા ચતુર નર ધારે તો તે કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું ખચીત
 માનું છું; કારણ કે એક વખત આપના વડીલોએ ખીરગણને સ્વ-
 ર્ગમાં મોટા વડીલો અને મીત્ર મંડળની ખબર કરાડવા મોકલ્યો
 હતો તે વખતે જાજી વધારે થયું હતું; પણ આપના વડીલોની
 ખબર લાવ્યો હતો. ખીરગણને જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી
 તેલોથી સ્નાન કરાવી બ્રાહ્મણોના સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી
 ધામધુમ અને પાણીના અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી આગ લ-
 ગાડી દીધી હતી તે પછી ધુમાડાની મારફતે આકાશે ચઢી ગયો
 હતો. અહા ! શું તેની પુર્યાઇની અને ચાતુરીની વાત કહું ? એવું
 કામ તો તેનાથીજ થઈ શકે ! માટે ગરીબ પરવર ! ખર્ચથી ન
 ખીહતા એક વખત ખીરગણને સ્વર્ગમાં મોકલી વડીલોની ખબર

મંગાવો ! ” આ પ્રમાણે ચમત્કૃતીભરેલું ઇમામનું બોલવું સાંભળી
 બાદશાહે સત્ય માન્યું. કહ્યું છે કે ‘ માટા લોકોને કાન હોય છે
 પણ સાન હોતી નથી ’ તે પ્રમાણે કશો વિચાર ન કરતાં બ્યારે
 બિરબલ આવ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી
 આપવાની હકીકત જણાવી. તેથી બિરબલ સમજ્યો કે “ વિરહ પ-
 ક્ષવાળાઓએ મારો ધાણુ વાળવા આ ઘાટ રચ્યો છે; પરંતુ હું
 ખરો કે તેમનો ઘાટ ધડી દુશ્મનોની છાતીએ શળ સમાન થઈ મલ-
 પતો ફરે ! પરંતુ આવી વાત ઠસાવનાર કાણુ હશે ? તેને ઓળખવો
 જોઈએ. ” એમ ધારી બાદશાહે બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! હું
 એક વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો; પણ ન ગુપ્તપણે કરેલી
 વાર્તા માત્ર જે ચાર જણજ નજીક હતા તેમજ આપના વડીલોએ
 જણતા લોકોને ધમકી આપી સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે ‘ આ વાત
 કાઢના જણવામાં આવે નહિ ’ એમ આજ્ઞા થયાથી પુણ્ય બુદ્ધિવડે
 અઘાપિપર્યન્ત તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છતાં આપ નામદાર અગાડી
 પણ એ વાર્તા કહી નહોતી, તદ્દપિ તે ગુપ્ત વાર્તા આજે આપના
 કાને શી રીતે આવવા પામી ? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન
 થાય છે. ” તે સાંભળી બાદશાહ અથડતી વાર્તા કહી સાંભળાવી
 અને કહ્યું કે “ તું એકવાર ફરી વડીલોની ખબર લઈ આવીશ
 ત્યારેજ ઠીક થશે ” બિરબલે જણાવ્યું કે “ જલ્દાં પનાહ ? સ્વર્ગ
 લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખરો દુષ્કર છે પણ મંત્ર બળ-
 વડે કરીને તે કાર્ય શિદ્ધ થઈ શકે છે ! હું મંત્ર ઉપાસનાની વિધિ
 જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે
 તેમાં હોમ હવન વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ
 કરવું પડે છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે; તેમ છતાં પણ

(૩૦) ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

આપ ખર્ચ કરવા તૈયાર છો તેથી સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું
માથે ચઢાવું છું. માત્ર ચાર લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા
બાદ અનુજાન કરી આજ્ઞાથી છ મં.સ થતાં હું વડીલોના સમાચાર
લેખ પાછો આવીશ. ” બાદશાહે પણ તે સમ્મળી વાત કબુલ કરી
‘ ગ જવાનને અકકલ હોય નહિ ’ રૂપિયા માગ્યા પ્રાણે આ-
પ્યા. મિરજલ રૂપિયા લેઈ મકાને પહોંચ્યો. તદનંતર બિરજલે તદ-
બીર રંગી કે બાલણોની સ્મશાન ભૂમિથી અર્ધા ગાઉ સુધી ગુસ્ત
ભોંયડે કામના જાણવામાં ન આવે તેમ બનાવરાયું અને એવી યુક્તિ
સ્વી કે તે સ્મશાનનાં સાંચો (યંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગનું દબાણ કર-
તી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુસ્ત રસને આપ્યો જાય અને
તે ત્રાંચાનું પાટીયું પુનઃ પૃથ્વી બરોબર બની રહે (હાલમાં જેમ
નાટકના તથા દેખાવમાં પૃથ્વીમાં ગેમ થઈ જગના અને આવવાના
સ્ટેપ ગોઠવે છે) તેમ ગોઠવણ કરી; બાદ બાદશાહને જાહેર કયું કે
“ કાલ રાતના અનુજાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિના ખડકાની જે તૈ-
યારી કરાવતી હોય તે કરી લેતી. ” આ વાર્તા સાંભળી બાદશાહે હ-
જમ (ખમાય) ના કહેવા મુજબ ચિના અને સર્વે સામગ્રી તૈયાર
કરાવી એટલે બિરજલ તેમાં ખડો આ સમસ્ત લોકોની મજેલી
મેદનીના બેતાં સળભાવી દેવાનું કહ્યું, તેથી અગ્નિ ચિનાની ચોફર
મૂખી ગુલાલ અગ્નિરતી ગીરદમાં અને ધુપના તથા ચિતાના ધ્રુમાડામાં
બિરજલે કરી રાખેલી યુક્તિ સિદ્ધ કરી ગુસ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ
કોઈ ગુસ્ત સ્થળમાં જઈ નિવાસ કર્યા આથી સર્વકાએ જાણ્યું કે બિ-
રજલે સ્વર્ગપ્રાપ્તે મમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વ સમાચાર
મળશે અને બિરજલના વિરુદ્ધ પક્ષના મુસુદી વર્ગે પોતાના વચ-
માંથી સલાનું તણું સાલ દળ્યું એમ જાણી અહુજ ખુશી થયા; ત-

દંતર ઇમામની યુક્તિથી પ્રસન્નતા પામી બાદશાહે અને મુસુદી વર્ગે
 ઇમામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષીસ કરી અને તેની સર્વકાર્ય તારીફ
 કરવા લાગ્યા. બાદ બિરબલ ગુપ્ત ગૃહમાં રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે
 છ મહિના પસાર કર્યાં. એક સમય વર્ષા તથા વીજાત અને ગરમ-
 નવનં તોફાન પ્રબળ બાણી બિરબલે ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ થઇ પોતાના
 શરીર વિચિત્ર પ્રદારના ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાવી તથા વિચિત્ર
 વસ્ત્રો પારધાન કરી વિવ્રલણ રૂપ રચ્યું તેમજ ઇમામની કપટપદુ-
 તાનો બદલા લેવા છ મહિના પર્યંત હજમત કરાવી નહિ. તેથી ભ-
 યાનક વેષ વડે કાર્ય પાણુ તેને ઓગળવા પડ્યું નહિ. બિરબલ સ્વ-
 ઝં લોકથી આવ્યા છે આવી ખાતમી (ખમર) બાદશાહને અપા-
 વી, જેથી બાદશાહ અત્યંત હર્ષયુક્ત બની મહા સમારંભ સહ દર-
 બારમાં તેને આજ્યા અને સ્વર્ગ લોકની અથ દતિ હકિકત પૂંચી
 ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે ‘ ખલકકે ખુદાવિંદ જે વખતે હું ચિના-
 માં બેઠો અને અગ્નિ ચો તરફ લગાડી તેની ધુમ્રશ્રેણી આકાશે જ-
 ઇ પહોંચી તે દ્વારા હું પણ મંત્ર બળે આકાશે જઇ પહોંચ્યો, છેક
 મેલ મડળ પર્યંત ચઢ્યા અને સર્વત્ર દેવતાં વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પ્ર-
 થમ પડ્યા. તે પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઈને બેઠો અને સ્વ-
 ઝંલોક જવાની મેં વૈમાનિકાન દશા જણાવી તેથી મને સ્વર્ગ
 વિષે લઇ ગયા જઈને બેઠું છું તો અપસરાઓના નવન નાટ્યરંભ,
 સ્વર્ગ લોકની અમિતવ રચના, આર્ણનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને
 મનોહર કિન્નરોના ગીત સંગીત ચક્ષુ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો બ-
 હા થયા. અના ! જે મનુષ્યો કિંવા રાજા, મહારાજા, યોગી અને
 તપશ્રીઓ મૃત્યુલોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્રીઓ તથા યજ્ઞા-
 આદિ મોટાં સુકર્મો કરી સ્વર્ગ સુખ સપાદન કર્યાં છે. એ સુખ

(૩૨) જુબીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

સહજમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી । ત્યાંના નિવાસીયોના સુખની શું વાર્તા
કહું । કેમકે તે સુખો વાસ્તવીક રીતે વિચારતાં અનુભવ્યા શિવાય
કાંઈ કહેવાથી બની આવે તેમ નથી. નામદારે । સત્ય કહું છું કે તે
સુખ વૈભવો ત્યજી આ લોક આવવા બિલકુલ મારું દિલ ચાહતું
નહતું; પરંતુ કરવું શું ? આપના વડીલોનો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી
આવવું પડ્યું તેનું કારણ કે આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારના મ-
હાન સુખો સ્વાધિન છે તેપણુ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો બન્યો
છે કે તેઓ કાંઈના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે સ્વર્ગ
લોકના રહેવાશીઓને કંઈ આ લોકના લોકની માફક ઉદર પોષણ
માટે મહેનત દરવી પડતી નથી. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે માત્ર
અમૃતપાન કરે છે એટલે મહાનંદ તૃપ્તિ મળે છે, તે અમૃત આમ
ળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં પકવાનો પણ શીકડાં અને નકામી
લાગે છે; જ્યારે એ પ્રમાણે ખાવા પીવાની સોઈ (સોઈ) હોવા-
થી કાંઈ કાંઈની ત્યાં પરવા ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને
હજમતની મોટી આપદા વેઠવી પડે છે. આપણા ઈમામ હજમતને
ખાપ ત્યાં છે તે ક્યારે ક્યારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી
ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ બહુજ ભારે છે અને વડીલોની
પ્રકૃતિ નાજુક છે જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થ-
તો નથી તે સમજથી તેની પાસે હજમત કરાવતાજ નથી ! ગરીબ
પરવર । આપના વડીલ જેવાઓની જ્યાં એવી દશા છે ત્યાં મારા
સરખા ગરીબની તો વાતજ શી ? આજે છ છ મહિના થયા પણ
મુઠલે મારી હજમત થઈ નથી; ત્યાં બાકી તો સર્વ પ્રકારનું પૂર્ણ
સુખ હોવાથી કશું દુઃખ જણાતું નથી; પણ આપણા વડીલોની હ-
જમત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી બહુજ કંટાળો થાય

છે. જ્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણો
 ઇમામ હજમ તેમને પસંદ પડ્યો હતો તેથી તેને બારંબાર યાદ કર-
 ૨ છે અને મને કહ્યું કે બિરબલ, અમારી એટલી અડચણ દૂર કરે
 અને તું મૃત્યુલોકમાં જઈ આ હકિકત બાદશાહને કહી સંભળાવજે
 કે એકદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજમ અહીયાં મોકલી દે. નામદાર
 મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરું? આપના વડી
 લોની આજ્ઞા શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકું? પછી સર્વ સુખ વૈભવ
 ને લાત મારી હું નીકળ્યો અને વર્ષાદિની ધારા મારફત કાલ રાત્રે
 નીચે આવી પહોંચ્યો. જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુદાવિંદની
 મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છું. જે ઇમામને મોકલવો હશે તો
 એક મહિના સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું ખર્ચ કરવું પડશે નહિ
 કેમકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછો વધતો વખત લાગી
 જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની બંધણીરૂપ
 સંકલ્પ કરેલો છે માટે હજી તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી
 માત્ર ચિતા એક નવી ખડકની પડશે એટલે થયું ! ” આ પ્રમાણે
 બિરબલની વાર્તા સાંભળી અક્ષરસઃ સાચી માની પોતાના વડીલોની
 અડચણ દૂર કરવા માટે ઇમામને બોલાવી સ્વરગે જવા વીણે કહ્યું.
 જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બિરબલનાંજ છે ! પણ આ-
 શ્ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલો સજીવન શી રીતે થયો ? હવે હું
 ગમે તેવાં બ્રહ્માનાં બતાવીશ પરંતુ બાદશાહ કશું કાને ધરનાર નથી !
 ‘ હાથનાંજ કચ્છી હૈયેજ વાગે ’ તે ખરું છે ! એમ ચિંતામસ્ત
 બની પોતાને પાપી પ્રપંચ રચનાર ગણી ધીકારવા લાગ્યો : પણ
 ‘ હાથમાંથી બાજી ગયા ’ પછી શું કામ આવે ? સિંહના પંખા
 માંથી નાશી પણ ક્યાં છુટવું એવો પશ્ચાત્તાપ કરતો બાદશાહના

(૩૪) પુખ્તો ખળો અથવા હાપલો દરિયાવ.
 કહેવા પ્રત્યે આનાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તો ચોતા જ
 હાવી બળાકારે ઇમામને અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી. આ
 પ્રમાણે ખીરખલે પોતા ઉપર આવેલું અંકટ પોતાની ચાતુર્યતા વડે
 ટાળ્યું અને હળમને ચોખ શાસન આપ્યું.

વારતા ચોથી.

હાહરો.

કરામત કીરતારની, જલ્લો “ જુદી ” જરર;

કૃપા દેવ કીરતારની, તોજ મજે તલપૂર.

સમયસુચકતા.

એક દિવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સધળા અમીર ઉમરાવો
 ની સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે “ આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત
 લોકોના મનમાં અત્યારે શું ધરાદો હશે ? તે કાંઈ કહેશે ? ” આ
 પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાની બુદ્ધિ વડે બહુ
 બહુ વીચારે કર્યા પરંતુ સર્વ લોકોનો શું ધરાદો હશે એ કેમ કહી
 શકાય ? અગર કદાચ તર્કશક્તિ ચલાવી કાંઈ યુક્તિ જોઠવી કહાડી
 બતાવીએ ને વખતે યુક્તિ ખોટી ઠરે તો અપમાન થાય ? એવા વી
 ચારોમાં મુઝાવા લાગ્યા; કીંતુ કશે જવાબ દેઈ શક્યા નહીં એવડે
 બાદશાહે ખીરખલને પ્રશ્ન કર્યો કે “ અહીંયાં બેઠેલા સધળા અમીર
 ઉમરાવો અને સલાજનોના મનમાં શું ધરાદો હશે તે કહી શકશો ? ”
 તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ જી પરવરદીગાર ! કહી શકીશ !
 પરંતુ દરેકના મનમાંનો ધરાદો જુદો જુદો કહું કે એકજ વખત સધ
 ળાઓનો ધરાદો દર્શાવી દેજ ? ” તે સાંભળી બાદશાહે આનંદાચ્છા
 ર્થથી જણાવ્યું કે “ અસ, એકજ જવાબમાં કહી બતાવો. ” ત્યારે ખીર

બલે જન્માન્ધુ' કે નામદાર ! અહીંયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને સમાજનોના મનમાં એવોજ ધરાદો છે કે આપ નામદાર ન્યાં સુધા સૂર્ય અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે ત્યાં સુધી વગર હરકતે રાજ્ય પ્રતાપ અને ધન—દોલત, પુત્ર પરિવાર, અને કીર્તી દીનપ્રતીદીન વીક્ષેષ પ્રાપ્ત કરી મહાન ભોમ ભોમવો એવો, સમજાઓનો ધરાદો છે. જો એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો ! આ પ્રમાણે અમતકારીક યુક્તી જોઇ બાદશાહ અને સર્વ સમાજનો વચેરે અત્યંત પુશી થયા અને ખીરબલની અકકલની સર્વદાષ તારીફ કરવા લાગ્યા !

ભાગ બીજો.

વારતા પ્રાંચમી.

દુનનું દામ લગાડવા, કાર્ય કરે પ્રતીકૂળ.

પણ પરમેશ્વર પાંસરો, (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

દિલ્લી શહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે ના માટે નગરનીવાસીઓએ એવી અફવા ચલાવેલી હતી કે—“ જો પ્રાતઃકાળમાં કાઈ મનુષ્ય દેવીદાસનું મુખ જુએ તો તેને તે દિવસે અમ બાવાને મળતું નથી ! ” તે અફવા બાદશાહને કાને જઈ પહોંચી ત્યારે બાદશાહે વીચાર્યું કે—“ તે અફવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નીર્ણય કરવોજ ! ” એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઇઓ પાસે પકડી મંગાવ્યો અને એકાંત જગ્યામાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દિવસ પ્રાતઃકાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ મુખ જોયું અને વીચાર્યું કે “ આજે હવે શું હકીકત ? ” તેની ખાત્રી થઈ. ”

(૩૬) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

હવે બાદશાહને ન્યારે જમવાનો વખત થયો ત્યારે જમવા બી રાંજ્યા, નવ નવ પ્રકારનાં ભોજન થાળમાં પીરસાઇ મુખ આમળ થાળ મૂક્યો, એટલામાં તે થાળની અંદર ધરોળી પડી તેથી બાદશાહને ઝાંઝાની ઉત્પન્ન થઇ અને જમ્યા વગરજ ત્યાંથી ઉઠી ગયા. બીજી નવી રસોઇ તઇયાર થવા માંડી. આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે ‘ દેવીદાસનું’ મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે. માટે તેવા દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે. એમ વીચારી વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ આ દુષ્ટને એકદમ શુળીએ ચઢાવી દો. ” આ હુકમ સાંભળતાં વધકારો તેને લેઇ ચાલ્યા; પરંતુ “ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ” માર્ગમાં ખીરખલ મળ્યો અને તેની સઘળી હકીકતથી વાકેફ થયો. ખીરખલે તેની વાર્તા સાંભળી અંતરમાં ક્યા ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેને એકાંતમાં લેઇ જઇ કહ્યું કે “ ભાઇ ! જરા પણ ખીહીશ નહી. જે વખતે તને વધસ્થાનકે લેઇ ગયા પછી વધ કર્તા પુછશે કે તારી શું ઇચ્છા છે; અર્થાત્ તારે કાંઇ કહેવું અગર ખાવું પીવું કે ઇશ્વરસ્મર્ણ કરવા વીચાર છે ? એમ કહે તારે એટલુંજ કહેવું કે માફ મોહું જોવાથી રાણસોને અજ ખાવા મળતું નથી; પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોહું જોયું તેથી મને શુળી મળી છે, માટે એટલુંજ લોકોને પરાંપકાર માટે જાહેર કરવા ચાહું છું કે કોઈ પણ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતઃકાળમાં મોહું જોશો નહિ, નહિ તો મારા જેવા જુરા હાલ થશે ! આટલું આ મળેલી મનુષ્યોની મેહનીમાં કહેવા ઇચ્છું છું, એમ કહેજે. ” એમ કહી ખીરખલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઇ ગયા. ન્યારે વધકારોએ પૂછ્યું કે “ તારી હવે શું ઇચ્છા છે ને જણાવ ? ” તે સાંભળી દેવીદાસે ખીરખલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવ્યું જેથી તેઓ વિસ્મય થઇ

બાદશાહને જાહેર કરવા મમા અને તેની કહેલી હકીકત જાહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે “ તે ગૃહસ્થનો વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો ” એવો હુકમ કર્યો ! વધકારે તેને લેઈ બાદશાહની હજુર આવ્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ધનામ આપી કહ્યું કે આ વાર્તા કાઢની આગળ કહેશોં નહિ ? એમ કહી વિદાય કર્યો. પછી વધકારેને પુછ્યું કે “ તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઈ ગયા તે વખતે રસ્તામાં કાંઈ મળ્યું અગર એને કાંઈ સાથે વાત કરી હતી ? ” વધકારેએ કહ્યું કે “ શિરતાજ ! ફક્ત બીરબલજી સાથે તેણે કાંઈક વાર્તા કરી હતી. ” આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે “ ખુબી સમ્રાજી બિરબલની અક્ષતનીજ છે, શાખાસ છે એની અક્ષતને ! ! ” એમ તારીફ કરતો મનમાં ને મનમાં આનંદમાન બન્યો ! !

વાર્તા ૬ ઠી.

“ હાજર જવાબિ હોય, સહી શુદ્ધિશાળીજ શાય ? ”

હાજર જવાબ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે “ જે પ્રાણી માત્રની દ્રષ્ટિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે; તે ચંદ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઈ શકાય છે પણ કાંઈ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશમાં પણ ન જણાય ? હાજર જવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારૂં નજરે જોઈ શકાતું નથી ! આ માર્મિક યુક્તિ સાંભળી બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વાર્તા ૭ મી.

વસંતાતલકા છંદ.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી,
તેને સુનીતિ પંથ ગાતી જાણાય પાણી,
પાપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદ્દપી ન મતી સુધારે.

ખિરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકામલો.

દીક્ષોપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર ખીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન) મહા ચતુર, ધુર્ત અકબરવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો; તેના મંબધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ધણેજ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર થતા કે “ આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી “ કબા-ખમાં હુડી ” સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજ્યના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે. ખરેખર હીણ પદ છે ! માટે કાઈપણ પ્રકારે તે પદબ્રષ્ટ થાય અગર અર્દીયાથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે. એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નામનો ગવઘેયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો. એમ ધારી એક દીવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે ખોલાવ્યો અને નામદાર શાહને આમંત્રણ કર્યું કે આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો. તદંતર સર્વ અમીર ઉભરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તા-

નસેને પ્રથમ દીપક રાગ છોડ્યો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોસની માટે સખેલી બતીઓથી એની મેળેજ તાત્કાળે જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોસની ઝગઝગાટ બંધ દીપ્તમાન થઈ, તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો આશ્ચર્યયુક્ત થઈ ગયા; તદનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઈ બતાડી તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ ! વાહ ! સાબાશ છે ! ! ! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે “ તાંસેંકી તાકમે સખી તાક ગુલતાન ” બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસુદી વર્ગ વગેરે બાદશાહ મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે જહાંપનાહ ! બીરબલની તાનસેન કેટલા ગુણવાળા અને જ્ઞાનવાન છે તેનો પ્રત્યક્ષ દર્શનો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુર છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી માટે સેવકો ચાહે છે કે એવા અકસવાન પુરૂષને કદાચ બિરબલની જગ્યા આગવામાં આવે તો ધણજ ઉત્તમ ગણાય! આવું તઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ જણાવ્યું કે તમારું કહવું ખરૂં છે, અત બિરબલ કરતાં ગમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે; તદ્દપી બીરબલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે શાન્ત થઈ જાય એમ હું માનું છું ! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ. એ પ્રમાણે કેટલીક વાતોચિત થયા બાદ પાન મુલા વહંચ્યા પછી મીજલીસ બરખાસ્ત થઈ.

બીજે દિવસે બાદશાહે ધરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે “ આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમના આ પત્ર કેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો. ” એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહાર છાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યા અને

(૪૦) ખુખીનો ખમનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
હુકમ કર્યો કે તમે બંને મોટા દખદખા સાથે ધરાનના સાહ પાસે
જાઓ અને આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણાએ ધરીત
દખદખા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દીવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. બાદ દ
રખારમાં જઈ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી એકદમ સાથે રહી અ
કબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો. તે પત્ર વાંચવાની સાથેજ
ધરાનના બાદશાહ પોતાના સીપાઇઓને તે પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે
બીરબલ અને તાનસેન બંનેને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો. આજ્ઞા થવાથી
સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધરથાનકે લેઈ ચાલ્યા ત્યાંસેન ધણોજ
ભયભીત થઈ રડવા લાગ્યો તે જોઈ બીરબલ બોલ્યો કે “ હવે રડવા
થી શું વળવાનું છે? કબ્ર વખતે ધણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી
આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે તેમજ મારા
કરતા આપ ગુણમાં અધીક એટલે છો કારણ કે બીરબલની જગ્યા
આપને અપાવવી એવી તમારા જાતી લાઇઓને ખુદ બાદશાહને
પીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અકકલનો મુ
કાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવ
વડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો
કે ‘ ભઈ ! તમે મોટા પરાપકારી છો અને આપનું જુહાવિખળ અ
ગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી મારું ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રા-
ણ રક્ષણ કરવાની યુક્તિ યોજી મને જીવિતદાન આપો. ’ આ પ્રમા-
ણે દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે બહીશો નહીં !
ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહીત
થશે !

તાનસેને તે કમુલ કર્યું. બાદ ખીરખલે જણાવ્યું કે “ જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ધણીજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે “ ભાઇ ઓ પહેલું મારું માથું કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારું માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પડી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ. ’

તદંતર ચાલતા ચાલતા કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બંને જણે ધામધુમ આદરી તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બંને કેવા મુખી છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ વૃત્તીથી માંહોમાંહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પેહેલા મારું માથું કાપો અને બીજો કહે છે કે પેહેલું મારું માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પડી જેમ તે નામદાર હુકમ કરશે તેમ કરીશું. એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સમગ્ર હકીકત જાહેર કરી; જેથી શાહ પણ તાબુબ થયો અને કહ્યું કે “ મનુષ્ય માત્રને પ્રાણુથી વધારે બહાવી કાંઈ સીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બંને જણ બે શીકરા બની અંદર પ્રથમ જન (જીવ) આપવામાં આકળા થઇ રહ્યા છો એનું શું કારણ છે ? ” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે ખીરખલે બોલ્યો કે “ નેકનામ કદરદાન એ વાત આપ અમોને પુછશોજ નહીં અને કહીશું પણ નહીં. કારણ કે એથી અમોને ધણુંજ નુકસાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની ખાસે મોકલેલા છે તેમની આસા પુરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણુ લેવા એવો અમારા ખાવીદે આપને પત્ર લખેલો છે તો બાકીનુંજ જે

(૪૨) ખુબીને ખબરનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

એને કે તેમાં કાંઈ ખાસ મતલબ હોવીજ નોંધએ. એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ રહેજ આવવોજ નોંધએ; કેમકે જો અમારા ફક્ત આણુજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઈ મુશ્કેલ નહોતું; પરંતુ આપની તરફ શીરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ માફ શીરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું, આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહને ધણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સખલ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહીં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી. ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે “ જ્યારે આપ એ વાત બરાબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શીરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને ખીલકૂલ જવા દેવી નહીં. શાહ બોલ્યો કે “ કબુલ છે. પછી ખીરખલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ધણી વખતથી આતુરતા બરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપનો શમશેર બહાદુર છે. એથી લઘાઈ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવવર્થા ના (લા) ઇલાજ થયા હતા, પણ હાલ મોકેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક ખીરખલ પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પૂછ્યું કે “ ઇરાદા નના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં ખીરખલાએ કહ્યું કે “ ઇરાદાનો શાહ મોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવાંત છે; માટે તેનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં; પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—એગુન્ડગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે પ

હેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલિક થશે અને પછી વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે ! એવું પીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી. પહેલાં મારું અને પછી તાનસેનનું શીરચ્છેદ કરે. જેથી વહેલું કાપું સિદ્ધ થાય ? શાહે કહ્યું કે “ જ્યારે એમ છે ત્યારે હું મારું પોતાના હાથેજ નીકુંદન કરવા શા માટે તૈયાર થાઉં ! બળતી લાલ્લમાં કોણ પડશે માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એના પુત્રા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી ! આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બન્ને ધણા નારાજ થયા અને ઉત્તરે તરેલ રહેરે ત્યાંયા વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સઘળી હકીકત અને પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યા. પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બીરબલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે “ તમે શી રીતે જીવતા આવ્યા ? તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે “ ગરીબ પરવર ! બીરબલની અકકલને ધન્ય છે અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ? એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે “ મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બીરબલની અકકલ આગળ તાનસેનના ગુણ દરમિયાન જાય ? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલનું દેષી મંડળ પૃથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી બી

(૪૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
રખલ વીધે ઝાઝી અદેખાઈ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતી
જા કરી.

વારતા આઠમી.

મશ્કરી કરતાં અવરની, આપ બને સ્વરેલાત.

મશ્કરીની મળાહ.

એક સમય ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન કે
રવાની ઇચ્છા થઈ જેથી પોતે હુરમ સાહેબ અને ખીરખલ એ ત્રણ
જણા રાત્રે જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયાં અને બન્ને જણા
એ પહેરેલો પોશાક બદલા ખીરખલના ખભા ઉપર મૂક્યો અને પો
તે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં ખીરખલ એક પોતાના ફરજન તરફ
હોવાથી તેની કાંઈ વીશેષ અદ્ય રાખતાં નહોતાં, તેમ પુઠ વાળી
ઉભેલો ખીરખલ તે તરફ જોઈ શકે તેમ પણ નહોતું; તેમજ ગમે તે
ટલી પ્રીતી મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય તદ્દપી નીતી મુજબ વર્તવું
એજ બાજબી છે. એમ સમજી ગુપ ચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી
અંદ્રની જ્યોતી નીહાળતો હતો; તેવામાં બાદશાહે ખીરખલની મીઠી
મશ્કરી કરી કે “ ખીરખલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો
બોળે લાદેલો છે કે નહીં ? ” આથી ખીરખલ મીઠી મશ્કરીનો લા
વ સમજ્યો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે “ નામદાર ! એક ગ
ધેડાનો તો શું પણ એ ગધેડાનો બોળે મારા ખભા ઉપર હાલ લા
દેલો છે ! ” આ મામીક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ ગ-
યો અને પોતાની મીઠી મશ્કરી પોતાનાજ ઉપર આવી પડી તેનો
અશ્વાતપ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા નવમી.

દીક્ષીપતી અકબરશાહને નવીન નવીન ગ્રંથો રચવાનો અને વિદ્વાનો દ્વારા રચાવવાનો ધણોજ શોખ હતો; તથા આર્થ અને મન ધર્મના પુસ્તકો ધણોજ વાંચ્યાં હતાં, તે પછી આર્થ ઇતિહાસ નો સામર કે જેને માહા ભારતના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારત શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઈ અને ફરી ફરીને કઠિરવ પાંડવના યુદ્ધની વાર્તા વાંચી જોઈ વિચાર્યું કે જે પ્રમાણે પાંડવોના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે. તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું “ બાદશાહી ભારથ ” એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ? ” તે જણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. એક દીવસ ખીરબલ સાથે એકાંતમાં ફેટલીક વાતચીત થતાં બાદશાહે પોતાના મનનો વીચાર જણાવ્યો કે “ આજ દીવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઈ ગયા છે તેઓની અક્ષય કીર્તીના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમ કે કૃષ્ણજીનું ભાગવત, રામજીનું રામાયણ, પાંડવ કઠિરવનું ભારથ તે પ્રમાણે બની શકે કે નહીં ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રવર્તી રાજા હતા તેવોજ હાલ હું છું અને સર્વત્ર મથક હુર તથા નેક ન્યાયવંત છું ! માટે મારું ભારથ રચાવવા આહું છું માટે તે વીધે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને ભલામણ છે અને તેના સંબંધમાં જે જે સાહીત્ય સાધનો જોઈએ તે તે પુરાં પાડવા તથ્યારહું. તે સાંભળી ખીરબલના સ્ત્રવમાં ભિભાનનો અંકુરો હ્રદયમાં સ્ફુસયમાન થઈ આવ્યાં. મન સાથે વીચાર્યું કે જે અકબર-ચરીત્ર ખનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક; પણ ભારથ બનાવવાનું કહે

ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

છે, જો ના કહીએ તો તેનાં પરીણામ સારાં આવે નહીં; પરંતુ એ ત્રી યુક્તિ લડાવવી જોઈએ કે એની મેળેજ પોતાનું ભારથ ખનાવવા ના કહે કીંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઠીક સમય હાથ લાગ્યો છે । વખત આવ્યો જે જવા દે છે તે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પસ્તાય છે, માટે “ ગયા વખત રેર હાથ આતા નહિ ” જે કાર્ય કરી લીધું તે આપણું “ મુલતવી રાખવાનાં માઠાં કૃણ છે ” એમ વીચારી બોલ્યો કે “ જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ ખનાવવું એ કાંઈ મુશ્કેલની વાત નથી । પરંતુ જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીસ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચવા જોઈએ; માટે શ્લોક દીઠ એક રૂપીયો ફક્ત રચવાનો થશે જેથી સવા લાખ રૂપીયા થાય તેજ આપણે વીચારવાનું છે. જો બંને તરફથી બંદોબસ્ત થશે તો ભારથ ખનાવવા માટે સમ્પૂર્ણ ગોઠવણ થવા કશી અડચણ નહીં નહીં ? જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હાજર છે. આ સાંભળી બાદશાહે અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે “ હીંદના બાદશાહના ખખને શું ખોટ છે । સવા લાખ રૂપીયા ખખનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો, પરંતુ એ ભારત કટલી મુદતમાં રચાઈ રહેશે । ” બિરબલ બોલ્યો “ ખુદાવિંદ । છ મહિના થતાં સંપૂર્ણ ભારથ રચાઈ તૈયાર થશે. ” આ સાંભળી શાહ બહોળ આનંદમાન થયો તુરંત ખખનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂપિયા બિરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને ખખનચીએ પણ તે હુકમને ઝટપટ અમલમાં આણ્યો; તદ્દતર બિરબલે તે પૈસા સુકૃત્યમાં અર્થાત તથાવ, કુવા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ અને અન્યેત્રે વગેરે સ્થાપન કરી પોતાના જન્મભર માટે સુખડી પ્રાપ્ત કરી. હવે ભારથ ખનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું; તે માટે યુક્તિ

ચોધતો હતો. ૭ માસ પુર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ આદ્યાહે બિરખલને પુછ્યું કે “ કેમ બિરખલ તમારા કહેવા મુજબ ભારથ રચવાની અવધિ પુર્ણ થવા આવી છે, માટે ભારથ તૈયાર થઈ નહિ ! કિંવા હજી વાર છે । બિરખલે હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે “ નેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદત થતાં સુધી પુર્ણ થઈ જશે પ્રીય પાઠકગણો । ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે હિમ્મત રાખી ઊતર આપ્યો તથા શી રીતે સઘ લખાણ રખિયા બન્યા અને શાહની પ્રીતી તેવીને તેવીજ રહી તે જણાવવા ઇચ્છો છો ?

સાહેબો । બિરખલે ધીર જઈ કરા કાગળોનાં મોટાં પુસ્તકનાં કદ જેટલાં પાનાં કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશમ વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીટી તે બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો અને બગલમાં રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછ્યું કે, કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? તે સાંભળી બિરખલ બોલ્યો કે, ગરીબ પરવર તૈાર છે. એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોડવા મંડ્યો. તે જોઈ શાહ આનંદી ચહેરે જોવા આતુર બન્યો. તેટલામાં બિરખલે જણાવ્યું કે પરવરદિગાર ! અંથ તો સંપૂર્ણ થઈ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મતલબ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો કુરમ સાહેબ પાસે ગયા બીના થાય તેવો નથી. માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઈને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો. એટલે તે પુસ્તકને જોઈ ખાતરી થઈ કે નહીં અંથ પૂર્ણ થયો છે એમ ખારી બિરખલને જણાવ્યું કે ખુશીની સાથે કુરમ સાહેબ પાસે જઈ જઈ પુછવું હોય તે પુછી આવો અને પછી બહારનાં જણને આવી કી-

(૪૮) ખુબીનો ખબ્બનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
તમાના દેહાર દેખાડો. એટલામાં ખીરબલે પુસ્તક છોડ્યું, પણ લ-
ખેલું છે કે કોઈ ? તે ન દેખાડતાં જેમ તેમ બાધી હુરમ સાહેબ
પાસે જવા પારવર્યો. જનાનખાનામાં જવાની ખીરબલેને છુટ હતી.
તેથી બેઘડક હુરમ સાહેબ પાસે જઈ કુરનસ બળવી બાંધેલું પુસ્તક
આગળ મુકી અકબર ભારથ સંબંધી જે હકીકત હતી તે અથ ધતી.
કહી સંભળાવી અને આ જે પુસ્તક આપની હજુર લેખને આવ્યો
છું તે તેજ છે. સરકારને બતાવ્યું, પરંતુ કાંઈક ઓછી રહેલી મત-
લખ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજૂરી મેળવી આવ્યો
છું. જે આપનો હુકમ હોય અને આપ માહું ન લગાડો કે ગુસ્સો
ન કરો તો તે મતલખ માટે આપને અરજ કરું. હુરમ સાહેબે પ્રસ-
ન્નતાથી જણાવ્યું કે, બેઘડક ખુશીથી પૂછવું હોય તે પૂછો. મને ત-
મારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માહું લાગનાર નથી. આવું
સાંભળી ચાંસક ચતુર ધુર્ત ખીરબલે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે,
નામદાર ! જેવી રીતે ભારતમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદી કે જેને પાંચ
ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપને પણ પાંચ ભરથાર હોવાજ જો-
ઈએ. માટે આપના તે પાંચે ભરથારનાં નામ શું શું છે ? તે ફક્ત
જાણવાની જરૂર છે ? બાકી તો બધી રીતે આ અંથ ભારથના સ-
માન ખ્યાતિવંત તૈયાર થઈ ચુક્યો છે. તે પ્રશ્ન સાંભળતાં હુરમ
સાહેબના ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન અને મોટા
મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોલ્યા પછી અબોલ ન થતાં વચન પા-
લવું એટલે હવે ઉપાસ્ય શો ? માટે ખીરબલેને જણાવ્યું કે “ ખીર-
બલ ! તમને અને સરકારને આવી મશકરી કરવાની બુદ્ધિ કોણે આ-
પી કે આવું ભારથ બનાવ્યું ? શું અંથને બાળવો છે ? ” એટલું
ઓલી લુંડીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ આ પુસ્તકને લેખ જા અને

જાળમતી ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી દે તેમજ તે બાળી ખાખ થઇ જાય
 લાંસુધી તું લાંજ ઉભી રહે ! ” આ હુકમ થતાંજ હુડી તે પુસ્તકને
 બેઠ ગઇ અને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી ભસ્મ કરી અને બેઠગને તે
 હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી ખીરબતને મહા આનંદ મળ્યો
 પરંતુ ઉપરનો ડાળ અસંત ઉદાસયુક્ત બતાવવા હુરમ સાહેબ
 પાસેથી ગુપચુપ છપોચ ગણી દીલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આ
 બ્યો અને તેને ઘણીજ નિરાશાનો સ્વાધીન થયેલો જોઈ શાહે આ-
 શ્ચર્યવડે પુછ્યું કે “ કેમ ખીરબત ! શું થયું આમ એકદમ દિલગીર
 થવાનું કારણ શું ? ખીરબતે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ઇતિ પર્યંત
 બનેલી બીના કહી દેખાડી, બોલ્યો કે “ પરવરદીગાર ! એમાં મારો
 શો ઇશ્વાજ ? કેમકે ખરી વાર્તા પુછ્યા વિના છુટકોજ નહતો, અને
 પુછતાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ ” જે બરાબર ભા-
 રથ સમાનજ બતાવાય તો આ નવીન ભારથ પ્રાચીન ભારથ સમાન
 જ તમામ હક ધરાવે છે કે નહિ ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે.
 જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામી જણાય; મારે મેં પુછ્યું,
 પણ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ ભાઇ બાપ શ-
 માન હોવાથી આ પ્રશ્નવડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળ ધન-
 ની આહુતી બાપી આપે જે સ્વાયેલું પુસ્તક તે બાળી નાંખાવું
 હવે કરવું શું ? સલાહાજ રૂપીઆ, મારી મહેનત અને ભારથ તમામ
 બર્થ ગયાં. હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખુટતી મતલબ પુરી
 પડાય તો ફરી તૈયાર થાય. ” આ સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે “ આ
 જ ભારથની મને જરા પણ જરૂર નથી. હશે જે થયું તે થયું. ”

(૫૦) પુખ્તિનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
ખીરખે કહ્યું કે “ જેવી પુદાવિંદની મરજી. ” એમ કરી આજી
માગી પોતાને ઘેર ગયો.

વારતા દસમી.

કિંચિત કારણ કારણે. નીચ નડે તજ લાજ;
ધાય ભલે નિજનું ભુરું, (પણ) પરનું બગાડે કાજ.
“ નાગાને શી લાજ. ”

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટુંબ કૌભાંડી અને તરકટ રચનાર
શ્રી રહેતી હતી, તે શ્રીને એક દીવસ તેની પડોસજીની સાથે કાંઈ
કારણપર તકરાર થઈ તેથી તે (પડોસજી) નો ઘાટ ધડવા નજી પો-
તાના છોકરાને મારી નાંખી મોઢેરી ખુપ મારી તે પાપીયીએ પ્રપંચ
રચી ખીચારી પડોસજીને ગળે પડી કે “ મારા છોકરાનું ખુન કરનાર
આ રાંડજ છે. હાય હાય રે ! એણે મારું સત્યાનાથ તાળી મુક્યું.
ગઈ કાલે ટુંટો થયો હતો તેનું વેર રાખી આજે મારા નિરપરાધી
બાળકનો હત્યારીએ જીવ લીધો પણ હું એને મારા છોકરાને મારી
નાંખ્યાનો બદલો અપાવ્યા વગર કદી છોડનાર નથી. ” એમ કપટ
કળા કેળવતી કલુષા કરતી પડોસજીને જઈને વળગી અને બોલી કે
“ રાંડ કાળા કર્મી કરનારી આ કામને પહોંચી ? ખસ. ચાલે તું
સરકારમાં ત્યાં તારા દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો અપાવું છીનાવ ! ધણ વ-
ખતનો તારા પાપનો ધડો ભરાયો છે તે આજે ફેડી નાંખું, જ્યારે
મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુભી ઉપર ચઢેલી જોડે ત્યારેજ
મારી ઉજળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શાંત થશે. ” એમ કહી
ખીચારીને ગમે તેમ બોલી સાડવાનો છોડા પકડી કચેરીમાં ધસી

ગઈ “ તમાસાને તેડું હોતું નથી. ” ફટલાક લોકો તે તમાસો
 જેવા સાથે કચેરીમાં ગયા, ત્યારે ન્યાયાસન ઉપર ખુદ ખીરમજા
 ખીરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કૌમાંડખેર સીએ ફરીયાદ કરી
 ત્યારે તેની પડોસણુ બાઇને ખીરમજા તેના ઉપર તહોમત મુત્યાનું
 કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી તે વિષે ને બાઇ બોલી કે, “ હું
 તે ખુનના સંબંધમાં કશું જાણતીજ નથી. કેવળ ખોટું આજ મારા
 માથે મુકી નાહક મને દોષીત ઠરાવવા તરફટ રચેલું છે. આપ આ
 કેસમાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ નહીં વાપરશો તો હું નિર્દોષ અમળા દોષવાન જ-
 ણાઇશ. ” આવી રીતે બન્નેનો અરસપરસ ઉલટપાલટ તપાસ ફેટ-
 લીક વખત ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે ? તે કળામાં આવ્યું નહિ
 તેમ સાથે આવેલા માણસોની શાક્ષી લેતાં પણ ફરીયાદીની વાત
 ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણુ આવું ધોરકર્મ કરે પણનહિ
 એમ સ્વભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી જાણતું હતું તે જેઠ
 ખીરમજા તર્કસક્તિ ફેલાવી ફરીયાદણુને કહ્યું કે “ જો તને ફરીયાદણુ
 બાઇના છોકરાનું ખુન કર્યું નથી એમ કહા છો એ વાત ખરી
 હોય તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વચ્ચ કહાડી નમ
 થઇ ઉભાં રહે એટલે બસ છે. ” તે સાંભળી બાઇ બોલી કે “ સા-
 મ મારો જીવ જીવ તે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ
 જતાં પહેલા કાઠ કાળે પણ આપે હુકમ ફરમાવ્યો તે અમલમાં
 આણીશ નહિ. બન્ને આપ માલીક છો. દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ ક-
 રાવશો તો માફ શીર હાજર છે. ” આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું
 સાંભળીને તેને બહાર જવા કહ્યું અને ફરીયાદણુને અંદર બોલાવી
 કહ્યું કે “ જો તપારા છોકરાને તમારી પડોસણુજ માર્યો છે એ
 વાત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વચ્ચ

(૫૨) ખુખીનો ખમ્મનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
 દુર કરી નમ થાઓ એટલે બસ. ખીજ કથા પુરાવાની જરૂર નથી.”
 આ સાંભળતાં પોતાની ધારેલી ધારણા પર આવવાની આશાએ ક-
 ટપટ નમ થવા હીલચાલ ચલાવી. તે આચરણુ જોઈ ખીરબલને
 ખાત્રી થઈ કે આ ફરીયાદણુ નિર્લજ, નીચ અને કેવળ તર્કટખોર છે.
 એમાં જરા શક નથી નહીં તો આવી ખાખત સભા સમક્ષ કરવા
 તૈયાર થાયજ નહીં એથ વિચારી ફરીયાદણુને માર મારવાનો હુકમ
 કર્યો, સીપાઇઓએ ચૌદમું રત્ન શર કર્યું કે ખરી વાત કબુલ કરી,
 તે જોઈ બાદશાહ વગેરે સર્વ કાંઈ તાજુબ થયા તર્કટખોર બાઇને
 જીવતી બાળી મુઠવી એવો કઠોર હુકમ કર્યો, કારણકે ફરીથી એવા
 તર્કટ કરવા કાંઈપણ પગલું ન ભરે માટે તેને એજ નશીયત ડીકાંછે.
 અને એનો ધડો લઈ અન્ય પણ જુરાં આચરણુ આદરશે નહીં. તે-
 વીજ રીતે પેલી પડોસણુને સદાચરણુવાળી જાણી મોટા સન્માન
 સાથે પ્રશંસા કરી ઘેર પહોંચતી કરી અને બાદશાહ તથા શહેર
 નિવાસીઓ ખીરબલની બારીક તપાસ માટે વખાણુ કરવા લાગ્યા.
 કરશે તેજ ભરશે.

વારતા ૧૧ મી.

અકુલીન કુલીન થવા ચહે, પણ કદી કુલીન બને નહી;
 શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ, ધણુનાજ માર શહે સહી.

“ બદમાસ ગુલામ અને બાબુ શેઠ. ”

એક ધનાઢય બાબુને ત્યાં એક ગુલામ સીદી નોકરી કરતો.
 હતો, તેની ઉપર બાબુની સારી મોહ મમતા હતી. એક વખત તે
 ગુલામને કાંઈ કારણસર બાબુએ ઠપકા આપ્યો તેથી ગુલામ સીદી

ભાઈનો માગજ છેક અસમાન તરફ ઊડી પડ્યો. “ ચાંદલાઈને લેશને ડાળુ કેમ કહેવાય. ” સીદીભાઈના મનનાં એવી ખુમારી ચઢી આવી કે “ બસ અહીંયાં રહેવુંજ નહીં ! શું દીયર માટે દીકરી જણી છે ? ” માફ કીસમત જોરવાન હશે તો ‘ તેરે મંગન બોદત હય તો મેરે લુપ અનેક ’ ‘ ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા. ’ એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગણ્યા. દુર દેશ જઈ વસવું એમાં સાર છે એવું સમજી દીક્ષી શહેરમાંઆવી રહ્યો અને કામધંધે વગગ્યો. બાબુશેઠે વહાલા ગુલામનો ઘણો શોધ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે કાળનો માર્યો ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મુડી દીધી.

એક વખત તે બાબુ શેઠને કાંઈ કાર્ય પ્રસંગે દીક્ષી જવું પડ્યું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડ્યો એટલે તેને બોલાવ્યો પણ “ નિમાજ પડતા મસ્જીદ કેટલે વગગી ” તેવો પ્રકાર બન્યો ઉલટો મુલામ ગળે પડ્યો કે “ કેમરે ગુલામ ! આટલા દીવસ ક્યાં નાશી ગયો હતો ? ઠીક થયું કે આજે તારો પત્તો લાગ્યો ! ચાલ હવે થા આગળ ! ” આ વિપરીત વાક્યોચ્ચારથી બાબુશેઠ મહા વિસ્મય પામ્યો. “ શું ઉલટો ચોર કોટવાળને દાંડે છે ? ” અરે હા તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું ? જરા મ્હોં સંભાળી બોલ ? કોણ ગુલામ છે તે સૌ સૌની સીકલજ કડી આપેછે. છેક શું નિમકહરામી આદરે છે ! આખર જાત ઉપરજ જાય છે ? ” આ સાંભળી ગુલામ ઘણો ખીજવાઈ બોલ્યો કે “ બેસ ! બેસ ! શાહજુવત ન ચલાવ ! ! પાછતા પાદશાહ ! છાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહીં ? નહીં તો જોયું છે આ જીતું ? ” એમ બન્નો જણની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઈ, છેવટે ન્યાયમંદીરનો તેમને આશ્રય લેવો

(૫૪) ખુબીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 પડ્યો. કચેરીમાં બેઠેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ અમત્કારી
 તકરારનો મામલો જોઈ આશ્ચર્ય બન્યા; ખીરબલે કેટલીક મીનીટસુધી
 આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કર્યો કે “ આ સામા મકાનમાં
 બંનેને જુદીજુદી બારીમાંથી ડોકા બહાર કઢાવી ઉભાં રાખો. સી-
 પાછાં હુકમ પ્રમાણે બંનેને અલગ બારીમાંથી ગરદન બહાર કઢા-
 વી ઉભા રાખ્યા. બાદ ખીરબલે હુકમ કર્યો કે “ જુઓ છો શું ગુ-
 લામનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી જુદું કરો. ” આ હુકમ સાંભળનાની
 સાથે ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું બારીની અંદર લઈ લીધું અને
 બીજો તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોક રાખી ઉભો રહ્યો હતો, આથી
 ખીરબલ જાણી ગયો કે “ જી ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અ-
 ડગપણે ઉભો રહ્યો તે શેક એમાં જરા શક નથી ! ” એમ નિશ્ચય
 પર આવી બાબુશેઠને તાબે થતા પેલા ગળેપટુ ગુલામને ફરજ પાડી
 અને આખર શેઠના સ્વાધીન ગુલામને થવું પડ્યું. આ કેસનો ફેસલો
 જોઈ શાઈ તથા કચેરીએ ખીરબલની અકલ વિષે ઘણી સુંદર તા-
 રીક કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

વારતા બારમી.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપી તું, વિદ્યા વિશજ વિત્ત;
 સુર સુનીવર નર નારિનાં ચિત્ત બગાડે ખચિત.

એ પણ બોયું અને આ પણ બોયું ?

કાંઈ એક બ્રાહ્મણ પોતાના દેહનું કલ્યાણ અને પાપના પુંજને
 ઢહન કરવા કાશીની યાત્રા કરવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ તેના મનમાં
 એક મહા મુઝવણ એ હતી કે ઘણી મહેનતે હિંદીમાં મેળવેલા એક

હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે ક્યાં મૂકીને કે કાને સોંપીને જવા ? તે વિચાર રાત દીવસ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધારૂપ થઈ પડ્યો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક છુટો ફકીર ઘણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગણાતો હતો, તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાલ નાંખતો ફરતો હતો તે તેની નજરે પડ્યો અને તેના મનમાં સુઝી આવ્યો કે આ વૃદ્ધ અને અને પ્રમાણિક સાંઘને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઉં તો જરા પણ ખમાડ થશે નહિ અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બીજાકુલ શક નથી ! ” એમ નીશ્ચય કરી બીજે દીવસે હજાર રૂપિયાની પોટલી બાંધી તે ફકીરને તકાએ ગયો અને જઈને સાંઘ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ સાંઘ સાહેબ ? હું મારા ધર્નનું મોટું તિર્થ જો કાશીજી કહેવાય છે ત્યાં જવા ધાડું છું, મારી પાસે આ એક હજાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લઈ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ડગ મળે અને હુટી લેઈ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું. એ સાંજળી ફકીર બોલ્યો કે “ નકી ? નકી તે વાત વિષેનો એક શબ્દ પણ ઉચરશો નહિ, અમે ફકીર લોકો દરગાહમાં પડ્યા રહેનાર, જગતની મોહમાયા જાળ તોડી ઉદારીન બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેષ ધારણ કર્યો છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ બિજાકુલ યોગ્ય નથી માટે તમે તમારું ધન કાઢ બીજને ત્યાં જઈને સોંપો. ” આવું સાંઘનું બોલવું સાંજળી બ્રાહ્મણને અત્યંત પ્રતિતી થઈ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળો અને નિસ્પેકી છે માટે તેને ત્યાંજ રૂપિયા મૂકવા ? એમ ધારી સાંઘને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે “ સાંઘ મૌલા ! આપ ગમે તેમ કહેશો પણ આ રૂપિયા આપનાજ મુકામમાં મૂકી જવાનો છું ? મને ગામમાં આપના શિ-

(૫૬) ખુબીનો ખનનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

વાય કાઢનો ભરોસો નથી આપને આ અરજ માન્ય કર્યા વીના છુટકો થનારજ નથી ?” બાદ સાંઘએ વિચાર્યું કે “ આ બ્રાહ્મણને જેમ જેમ હું ના કહીશ તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક ઠેકાણે ભલે દાદી જાય આપણે એના રૂપિયાની શું જરૂર છે ? જ્યારે આવશે ત્યારે કહાડી જશે. એમ વિચારી હું કે ભાઈ જ્યારે તમારો એવોજ વીચાર અને વિશેષ આગ્રહ છે તો જ્યાં તમોને ઠીક લાગે તે જગ્યાએ તમારે હાથેજ ખાટો ખેદી તેમા રૂપિયા રાખી સરખુ કરી જઝો જ્યારે તમારે જોઈએ ત્યારે કહાડી જશે. આથી બ્રાહ્મણ ખુશી થયો અને થોડા જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપિયા લંડારી દીધા અને ત્યાંથી સાંઘની રજા લેઈ ચાલતો થયો. તદ્દનંતર પોતે નિર્ધારિત બની કાશીજીની યાત્રાએ ગયો, ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન પુષ્પ અદાન, બીલપત્ર, નૈવેદ્ય ચઢાવી કૃતાર્થ જન્મ માનવો ગયાજી, બદ્રીનાથજી, હરદ્વાર, સેતુબંધ રામેશ્વર, દ્વારકાનાથ, મરથુાં, પ્રયાગ, આદી ધામ દૂરી એ વરસે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલા સાંઘએ તો કેટલોક વખત બ્રાહ્મણની વાટ જોઈ પણ તેનો પતો ન જણાવાથી પોતાનું પેલા રૂપિયા જોઈ મન ગગળ્યું અને દાટેલા હતા ત્યાંથી કાલાડી લઈ પોતાના કળજે કર્યા આપણને હાથે હાથ સેવ્યા છે? કે સાક્ષીનાર છે માટે એ તો કાંઈ નહિ? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઈંગ્લે નીચો પગ પડ્યા વિના કાંઈ પૈસો એકઠો થતોજ નથી રજો તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિક પણે વર્ત્યો પણ પૈસો જોયો નહિ; તેમ દુનીયામાં મારી પ્રમાણિકતા છવાયલી છે જેથી તેનું ગળે પડવું કાઈ માનનાર નથી અને આપણને ખુશીથી આ રકમ પચી જશે. એવી બદ્દાનત થવાથી બિચારા

બ્રાહ્મણના નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ ઘેર આવી પ-
હોંચ્યો ત્યારે પોતાનો માલ પાછો આણવા વિચારણા થઇ સાંધની
પાસે ગયો. અને પૈસા લેઇ જવાની માગણી કરી તે સાંભળી ફકીરે
જવાબ આપ્યો કે મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પૂછે છે ? મૂક્યા
હોય ત્યાં જો. બિચારો બ્રાહ્મણ ગાભરો બની રૂપિયા દાટેલી જગ્યો-
એ ખોદી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિં, તે જોઇ બ્રાહ્મણ વિસ્મય
થયો. અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારના વાયુમાં ગડક બન્યો.
“અરે ભગવાન ? હવે શું ઉપાય કરવો ? ફકીરે લુચ્ચાઇ કરી માલ
પચાવ્યો એવાં જરા શક નથી ! આ કરનાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં
પુન્ય કે પરમાર્થ નિમિત્તે ખર્ચ્યા હોત તો પરલોકની ખર્ચી થાત;
પરંતુ આ તો “ગાય દોહીને કુતરાને દુધ પાચું.” કદાચ
એ એમ કહે કે કાંઇ લેઇ ગયું હશે ? તો તે પણ ખોયું; કેમકે તે
વખતે કાંઇ પણ હતું નહી, ફક્ત અમે એજ હતા માટે તેણેજ ગડ-
ચક કરી છે એ વાત તો “સોળ વાસને એક રતી છે” પણ
હવે કરવું શું ? માલ મળવાની આશા અને ફાંકાં મારવા ફેકટ છે,
સાક્ષી નહિં, પુરાવો નહિં ! હાય ! ચીના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ
“ઘોટે કપાન ખાવા જાં ગાંઠની ઉન પણ ગુમાવી.” તેવો
ધાટ બન્યો ! યોગ્યતાથી કે બકતાથી શું વળે, મુજે મોઢે છ પાંચ
ગણ્યા શિયાય અન્ય ઇત્યાજન નથી. અરેરે ! છેવટે ગુપચુપ ઘેર
જઇ બીજાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો ! શિવ ! !
શિવ ! ! !”

એન શોક સમુદ્રમાં કુબકી ખાતો ખાતો ઘેર ગયા. એક વ-
ખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે “બાદશાહ હજુર જાઉં અને વ-
ખતે બુદ્ધિશાળી પધાન મંડલ દ્વારા કાંઇ ઇન્સાફ મેળવું, તો ખરો

(૫૮) ખુખીનો ખમ્મનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

કે કેવા કેવા દિર્ઘદ્રષ્ટી ચક્ષાવનારા અને અક્ષલ બહાદુર નરો છે ?
એમ ધારી બાદશાહ હજુર ગયો અને હાથ જોડી દીન વચને
પોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભ-
ળી આશ્ચર્યતા તથા સાથ વીચારમાં પડ્યો કે “ જે ફરીયાદમાં સાક્ષી
પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો કે તેમ ફકીરને અને
આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે ? તેનો પણ શા આ-
ધારપર નિર્ણય લાવવો ? એમ વિચારી ખીરબલ સામું જોયું કે ખી-
રબલ તથા જોડી બોલ્યો કે “ ખુદાવિંદ ! આટલી બધી શીકર કર-
વાની કશી જરૂર નથી ? તેનામદારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મ-
ણના નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું આપના મોટા પગાર તથા નિવાજ
બેઠે બેઠે ખાઉં છું તે શા માટે ? કે અગવડ અને તાજુખી ભરેલો
બનાવ કિંવા ગહન રાજખટપટના મામલામાં ચાલતી અક્ષળ ખટ-
પટો અને વિચિત્ર ફરીયાદોના ધુચવાઇ ગયેલા ઢાકડા રૂપ ઘોંટાળા
આવી પડે તે વખતે ખારીકથી દીર્ઘદ્રષ્ટી તર્કશક્તી અને શામ, દામ
દંડ, બેદ વાપરી તેનો તત્ત્વ શોધી નીસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય
કર્તવ્ય કર્મ ? માટે આપને ઉદ્ધવીધન બનવાનું પ્રયોજન નથી. તે સાં-
ભળી બાદશાહે કહ્યું કે “ બહુ સાર, આ વાર્તાનો કેવી રીતે નિ-
સ્તાર લાવો છો તે જોવાને આનુર છું તદ્દતરે ખીરબલે કીમતી
દાગીના તથા જવાહીર લાવી તેની એક પોટલી ખાંધી એક નોકરને
હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યનો કાનમાં કાંઈક વાત કહી ફકીરને
ત્યાં મોકલ્યો હવે તેને મયાને ફેટલીક વાર થઇ ત્યારે તે ફરીયાદી
બ્રાહ્મણને ખીરબલે કહ્યું કે “ હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને
ફકીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપી-
યાની ઉત્તરાણી કરો એટલે એ ગુપ્તગુપ્ત તમારા રૂપીયા આપીજ દેશે

એ હુકમ ચર્તાજ આજણુ ફકીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે
જે ખીરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કીમતી દાગીના અને જ્વાન-
હીરની પોટલી લેઇ પાસે જઇ પહોંચ્યો અને પગે લાગી સાંધતે
અરજ કરવા લાગ્યો કે “ સાંધ સાહેબ મારો ભાઇ પરદેશ ગયેલો
છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આજકાલ કરતાં ઘણો વ-
ખત થયો છતાં હજી તે આવ્યો નહિ અને હું વાટ જાઇ અધોરો
ગયો, છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે તેની તપાસ કરવા જવું એજ જ-
હેતર છે; પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું મારી ઉમેદ
ખર લાવી શકતો નથી માટે આપને એ સંબંધી અરજ કરવાની
એ છે કે મારી પાસે કેટલાક કીમતી દાગીના અને જ્વાહીર છે તે
આપને સોંપવા આવ્યો છું; કારણ કે વીચાર કરી જોતાં મને આપ
શિવાય કોઈ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભગેંસાદાર માલમ પડ્યું નહિ તેથી
હું આપને સોંપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકા. આ
સાંભળી સાંધ બોલ્યો કે “ બચ્ચા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ
નહિ ! ધન દોલત અને માયાની જાળમાં જે પડ્યું હોત તો ફકીર
શા માટે થાત “ ફકીરો કો દોલતકી પરવા નહિ ” માટે તું કોઈ
ખીજને ત્યાં જઇ તારો માલ, સોંપ, હું તારા માલને અડવા ચાલતો
નથી ? આવું નિસ્પ્રેહતાવાળું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ સાંધ
બાવા ! ખીજ કોઈને આ ધન સોંપવા હું ચાલતોજ નથી; કેમકે એતો
ભરોસાનું કામ છે ? તેમજ આપ સરખા ઔઝીયા સાંધ મલિક
ખીજના ધન માલને પથ્થર સમાન ગણે છે તેમ માટે હું આપની
પાસે માલ મૂકવા આવ્યા છું વાસ્તે આપ મારો માલ સંધરો એવું
કહી તે પોટલી સાંધને ખતાવી, સાંધએ પોટલીમાંનો કીમતી માલ
જોયો કે મન ચળાયમાન થયું, તે માલ સંગ્રહવાની આશા ઉત્પન્ન.

(૬૦) ખુબીનો ખખનો અને કહાપણનો દારવાવ, —
 એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “ક-
 કીર સાહેબ ? મારા જેવા બીજના માલનો પણ પસાર કરવાની
 જરૂર કરશે નહિ ! અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ
 સોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો આવું બ્રાહ્મણનું બો-
 લવું સાંભળી ફકીરે વિચાર્યું કે આ માણસ જે બ્રાહ્મણની તકરાર
 જાણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેજે ઘેર બેઠે ગંગા
 આવી છે તે પાછી જશે ? તેમ બ્રાહ્મણના રૂપીયા આ કીમતી માલ
 આગળ કશી વીસાદમાં નથી; મારે તે રૂપીયા આપી દેઉં તો આ
 માલ આપણને પડશે, નહિ તો મોટો લાભ આવેલો ગુમાવી બેસીશ
 એમ વીચારી બ્રાહ્મણને કહ્યું કે શું તમે દીવાના થયા છો ? એક
 જગ્યાએ માલ રાખી બીજજગ્યાએ જુઓ તો તે શી રીતે મળે ?
 તમારો માલ (આંગળીથી ઇસારો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાખેલો
 છે ત્યાં બોદીને જુઓ પંજી નાવક કાઢત બદતામી આપજો ? બ્રા-
 હ્મણે ફકીરની બતાવેલી ઇસારત પ્રમાણે બોદી જોયું તો પુરેપુરા
 પોતાના રૂપીયા લાથ લાગ્યા અને તે લેઇ સાંઇની માફ માગી રસ્તો
 માપ્યો. સંજા ગોડવી રાખ્યા મુજબ એક માણસે જવાહીરવાળા
 માણસને આવી કહ્યું કે તમારો લાઇ ઘેર આવી પહોંચ્યો છે તે
 સાંભળી સાંઇ પાસેથી રૂબ માગી હર્ષાયેલો બની જવાહીર લેઇ રસ્તો
 માપ્યો તે જોઇ સાંઇએ વિચાર્યું કે એ માણસે ‘બોયું’ અને આ
 ‘ખણુ બોયું’ ?

વારતા ૧૩ મી.

બળથી બુદ્ધિ આગળી, જો ઉપજે તત્કાળ.

પંચોપાખ્યાન.

એક દીવસે બાદશાહે ખીરબલને કહ્યું કે, “ બળદનું દુધ લા-
વી આપો. ” ખીરબલે વીનંતી કરી કે, “ બહુ સાઈ; નામદાર. ”
તદાંતર એક ઘોડાને નદીમાં લઈ જઈ ઉભો રાખી તેને ખરેખર અને
માલેસ કરવા લાગ્યો. આ બનાવ ખુદ બાદશાહના જોવામાં આ-
વ્યો. એથી ખીરબલને પુછ્યું કે, “ આ શું કરવા માંડ્યું છે ? ”
ખીરબલે અરજ કરી કે, “ પરવરદિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બના-
વું છું. ” બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું કે, “ શું દિવાના
થયા છો ? શું ઘોડાની ઘોડી થઈ ક્યાંએ સાંભળી છે ? ” ખીરબલે
જવાબ આપ્યો, “ ખાવિદ ! ન્યારે ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે
બળદનું દુધ પણ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? ” તે સાંભળી બા-
દશાહ ધણેજ ખુશી થયો અને તેની સુકતીની તારીફ કરી.

વારતા ૧૪ મી.

યોગ્ય સમય વાપર અરે ! તર્કબુદ્ધિ તત્ખેવ.

એક દીવસ બાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે “ ખીરબલ ! આ-
પણ દીલી શહેરમાં કેટલા કાગડા હશે ? ” આવો તર્ક સાંભળતાં-
જ ખીરબલ બોલ્યો કે, “ ખાવિદ ! આપણા દીલી શહેરમાં સાઠ
હજાર પાંચસો ને આવન કાગડા છે. ” શાહે જણાવ્યું કે “ કદાચ
એથી વધતા આજ હોય તો ? ” ખીરબલ બોલ્યો કે, “ હજુર !

(૬૨) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

જો મારી ગણતરીથી જોછા થાય તો એમ જાણવું કે એટલે કે કાગડા પોતાના લાઈબંધોને મળવા બહારગામ ગયા છે અને વધારે થાય તો એમ સમજવું કે બહારગામથી એટલા કાગડા તેમના લાઈબંધોને મળવા અહીંયા આવ્યા છે. ” આ તર્કશક્તી વાપરેલી જોઈ બાદ-દશાહ બણો ખુશી થયો.

વારતા ૧૫ મી.

એક દીવસ બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે, ખીરખલ ! ચાડી કરનારને શું શીક્ષા કરવી યોગ્ય છે ? ખીરખલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો દાવ આપ્યો જાણી બોલ્યો કે, ચરીખપર-વર ! ચાડી કરનારને તેના કાનચ્છેદ કરવાની શીક્ષા યોગ્ય છે ! આ સાંભળી શાહ બોલ્યા કે, ખરોખર છે. તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવી પારડી ચાડી અવળી વાનો ભરવે છે. તેમજ તેઓ ખોટી ન ખજી વાત સાંભળી બીજાનું અનીષ્ટ કરવા ધારે છે. માટે કાનચ્છેદ કરવામાં આવે તો બેશક ચાડીઆ ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી. એમ કહી શાહ ખીરખલની આવી યુક્તિ માટે વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૬ મી.

હિંદાય ભલે હિંમત બહાદુર પણ હેવટે ચોર તણા પગ કાચા.

દીક્ષી શહેરમાં વસતા એક મોટા શાકુકારના ઘરમાં ચોરી થઈ. તેનો તપાસ બજોજ કર્યો, પણ કશો પતો લાગ્યો નહિ. છે-

પટે બીરબલ હજુર તે શાહુકારે ફરીઆદ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ઉલટપાલટ સવાલ જવાબ વીગેરેથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો બેઠો નહીં. તેથી બીરબલે એક યુક્તિ વીચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેઠના ચાર સ-કદાર ને કરોને આપી કહ્યું કે, ભાઈઓ! સહુ સહુને આપેલી લા-કડી અંકેક રાત પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી એટલે હું ખરા ચોરને મારા આ સાચા ઈલમવડે તરત પકડી કહા-ડીશ. કેમકે એ ઈલમના ભેરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાત-માં ચાર આંગળ વધી જશે. આ પ્રમાણે કડી બીરબલે દરેકને અંકેકી લાકડી આપી. બીજે દીવસે તે ચારે જણા બીરબલની પાસે બીરબલ આગલે દીવસે તેમને રાખવા આપેલી લાકડીઓ લઈ લા-જર થયા; પરંતુ તે ચારમાંથી એક જણે (જેણે ચોરી કીધી હ-તી તેણે) જણ્યું કે તેની પાસેની લાકડી બીરબલના કહેવા પ્રમાણે વધી જશે અને આપણે ચોર ઠરીશુંજ. માટે પ્રથમ બે ચાર આંગ-ળ કાપી નાંખુ એટલે ઇલમ પછી શું કરનાર છે? એમ વીચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે “ ચોર પોતાનું ડહાપણ ડા-ળી પાતે પોતાના હાથેજ ચોર બને છે. ” ચોરી અને જારી લણો ચાલાક પુરખ હોય તો છ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે. પરંતુ આખર પ્રગટ થયા વીના રહેતી નથી. “ પાપ પોતાની મે-જેજ પ્રકારમાં આવે છે. ” જ્યારે ચારે જણ પોતપોતાની લાક-ડી લઈ ઉભા રહ્યા કે બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઈ મા-મી બોલ. જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી નાંખેલી જણાઈ તેને ત રૂતજ એકાતમાં બોલાવી કહ્યું કે, ચોરીનો માલ ક્યાં છે? જલ્દી લાવી હાજર કર, નહિ તો તારી ચામડી ઉખાડી તેમાં લુણુ ભરવા

(૬૪) ખુબીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
માં આવશે. શું તારા ગણુવામાં નથી કે આ અદલ ઇનસારી એક-
બરશાહનું રાજ્ય છે ? બીરબલની આવી ધમકી સાંભળી તે ચોર ગ-
ભરાવો અને માલ કબુલ કરી રણુ કયાં તેમજ શાહુકારને ગયેલો
માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

વારતા ૧૭ મી.

બોલી બોલ અબોલ હૈ, બીન તોલ્યાં મત બોલ;
પહેલે બીતર તોલકે, પીછે બહાર બોલ.

સત્તાવિસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ?

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જ-
નોને બાદશાહે એક પછી એક પ્રશ્ન કર્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ
જાય તો બાકી શું રહે ! સર્વ કામ પોતપોતાની મતી અનુસાર બો-
લ્યા કે, ખુદાવીંદ ! સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી ૧૮ રહે.
અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગદ્દાંતદ્દાં ગણુવા લાગ્યા. છેવટે
બીરબલ તરફ જોઇ બાદશાહે ઉપરનોજ પ્રશ્ન તેને કર્યો. તે સાંભળી
બીરબલ બોલ્યો કે, ખલકના ખાવીંદ ! સત્તાવીસમાંથી નવ ગયા ૫-
છી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વર-
સાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્ર-
તીકુળ થયાં અર્થાત નવે નક્ષત્ર વરખ્યા વિના ખાલી ગયાં તો પછી
અજના પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ
ગૂઢ આશય પ્રદર્શિત કરનાર પ્રમાર્થ સાંભળી સહુ કામ આશ્ચર્ય
પામ્યા અને સહુ કામ બીરબલની અગાધ બુદ્ધિકૌશલતાનાં વખાણ
કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૮ મી.

“ સમયન વર્તે તેજ સુખણ, નહિ નર નહિ પણ ખર જાણ. ”

અકલની કસોટી.

એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોઢું ધોઈ ખીજમ-
તદારની અકલ જોવા ખીજમતદારને કહ્યું કે “ જાઓ જલ્દી બો-
લાવી લાવો. ” કાને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું;
તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ ? તેથી ખીજમતદારે આમથી તેમ દોડા-
દોડ કરવા લાગ્યા અને કાને બોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ
કરવા લાગ્યા તેવા સમયે ખીરબલે આ લોકાને ધાબરા બનેલા જોઈ
પુછ્યું કે “ કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો ? ” તે સાંભળી
અરજ કરી “ સાહેબ ખુદાવીદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી
બોલાવી લાવો, પણ કાને બોલાવી લાવવો તે ફરમાંવ્યું નથી માટે
મહા મુઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઈ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ
નહીં તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડ્યો છે ! એવી દીનતા યુક્ત
વાણી સાંભળી ખીરબલે પુછ્યું કે “ તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે
બાદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા ? ” હજુરીઆએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું
“ મુખ ધોઈ ઉભા રહ્યા હતા. ” ખીરબલે કહ્યું કે “ જાઓ સારે
હળમને બોલાવી લાવો. ” આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હળમને
બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે “ ખુદાવિંદ !
બોલાવી લાવ્યો ” બાદશાહે કહ્યું “ કાને ! ” ખીજમતદારે જણા-
વ્યું “ હળમને બોલાવી લાવ્યો ” તે જાણી શાહ વીરમય થયો
અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારે પૈકી કાઢની હોય
એમ સંભવ થતો નથી; પરંતુ કાંઈ અન્યની હોવી જોઈએ ! એમ

(૬૬) ખુખીનો ખખનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 વીચારી ઉલટ સુલટ તપાસ કરતાં જળાબ્યું કે આ ખીરખલની શુદ્ધિ
 આતુર્યતા છે ! તે જાણી શાહ ધણો ખીરખલની તારીફ કરતો પો-
 તાના હજુર શુદ્ધિનિધાન નર રત્નો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

વાસ્તા ૧૯ મી.

“ કદી ન કરો કાઈ ભૂલીને, વણિક તણો વિશ્વાસ. ”

જે અંબે ઉચરાય,

એક વીશ્વાસુ માણસે પોતાના વીશ્વાસુ વાણીયાને ત્યાં એક
 હજાર રૂપિયા અનામત મૂક્યા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી
 છાની રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ધરાદાથી મૂકી હતી તેને
 કેટલોક કેટલોક વખત થઈ ગયો બાદ જરૂર પડતાથી તેણે વાણીયા
 પાસે જઈ પોતાની મુકેલી અનામત પાછી માગી ત્યારે વાણીયો ખી-
 લકુલ ધનકાર ગયો. તેણે ધણાં કાલાવાલા કર્યા પણ “ સાકરનો
 હીરો ગળ્યો ” તે ભુજળ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો; છેવટે
 ખન્ને જણા કચેરીમાં લઢતા લઢતા ગયા. થાપણ મુકનારે ફરીયાદ
 નોંધાવી પ્રતીવાદીને પુછતાં જળાબ્યું કે “ ગરીબ પરવર આ ડાસો
 ગળેપડુ છે ! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને તેઓ ફરીયા-
 દની વાતને વજનદાર કહે તો પછી આપ જેમ કરમાવશો તેમ હું
 હુકમને તાબે થઈશ આ સાંભળી સરકારે સીપાઈ મારફતે ફરીયાદીના
 છોકરાઓ બોલાવી રૂપિયા વીધેની વારતા પુછી તો તેઓએ જળા-
 બ્યું કે “ સરકાર સાહેબ ! અમારા બાપની હમણાં ડાગળી છટકી
 ગઈ છે. “ દીવાનો થઈ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું
 પણ વજન રાખવા જેવું નથી. પણ કાઈ આખરદારની આખરપર

નાહક હુમલો કરે તેવી કેઢંગી રીત માટે ઘટતો હિપાય લઈ તેને સાસન અપાય તો ઠીક; કારણ કે તે શિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહીં ! “ આ પ્રમાણે ફરીયાદીના ઓકરાઓનું બોલવું સાંભળી ફરીઆદીને પુછ્યું કે “ આ વીષે હવે શું બોલવા માગો છો ? ”

• તે સાંભળી ડાસે ચરજ કરી કે “ નેકનામદાર ! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી ! ઓકરા કે કોઈ પૈસા સાથેજ સગાઈ ધરાવે છે એ આપ સાહેબની અજાણ્યું નથી ! મારી પાસે કશું નથી એમ મેં ઓકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ તજ દીધો છે; મેં વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને ઓકરાઓ ન જાણે તેમ ફીયા સોંપ્યા હતા તે વખતે કોઈ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંખાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લઈ ગયો ! ” આ પ્રમાણે ફરીયાદીનું બોલવું સાંભળી ખીરબલે પુછ્યું કે “ ન્યારે આંખા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું શીકર છે ? ” જાઓ આંખાને જાળને કહો કે “ નામદાર સરકાર તને મારાવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વિષે તારો શું વીચાર છે ? અને તું કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે ? ” આવું આવું ખીરબલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઈ જેવું લાગ્યું ! વાદી ત્યાંથી તે આંખાની તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે ખીરબલે મહુજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે “ હજી સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઈને કેમ આવી પહોંચ્યો નહીં ? કેટલી બધી વાર ! તે સાંભળી પ્રતિવાદી ‘ જે અંબે ઉચરાય ’ તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે “ તે ઝાડ દૂર છે એટલે વાર તો લાગેજ ! ” આ સાંભળી ખીરબલે બોલ્યો કે “ ન્યારે તે ફરીયાદીની થાપણ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદ્દન ખોટી છે તો તને શું ખબર ? કે તે ઝાડ દૂર છે માટે મારી ખાત્રી આ તારા

(૬૮) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આંખાના ઝાડ તળે ફરીયાદીની થાપણ
 ગ્રહણ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! માટે જલ્દી આપી દે નહી
 તો સખ શિક્ષાને પાત્ર થઇશ ! ” આથી તે પ્રતીવાદી ગભરાયો અને
 ગુપ્તગુપ્ત તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપિયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યા.
 આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળખિરખલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ
 નારીક કરવા લાગ્યું.

વાર્તા ૨૦ મી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ્ર અને નિરાધાર;
 દયા ક્ષમા સુ ઉદ્ધરતા, અધિક કરે ઉપકાર.

કુલીનની કુલીનતા !

એક દિવસ એક વૃદ્ધ કારીગર ખીરખની પાસે આવ્યો. આવ-
 વાનું કારણ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર જે મનુષ્યને સ્વાધીન હોય છે
 લક્ષ્મી સ્વાધીન હોતી નથી તેની બિચારો દ્રવ્યબી સહાયતા માટે અ-
 રજ કરતા લાગ્યો કે “ મહારાજ ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ
 હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઇ છે એટલે વિશેષ મહેનતવાળાં કામ કર-
 વામાં અશક્ત છું આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોધ-
 યોના ખાર છે ! જેથી બહુધા કરીને ત્યાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષ્મી અને
 લક્ષ્મી ત્યાં વીંધા લાગ્યેજ વાસ કરે છે. તોપણ એ વાતે તિલગીર
 ન થતાં હું એમ માનું છું કે “ હુન્નર અજ સાચો કિમતી હીરો
 છે. ” અને આપ જેવા કદરદાનો બુઝ જાણે છે. નામદાર ? હમણાં
 પંદર દિવસ ઉપર વળી મારા નશીબે મારા એકનો એકજ કમાઉ
 દીકરો મદણ પામ્યો છે; તેથી મારી હિમ્મત હારી ખેડો છું એટલે

હું લાચારીમાં ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ધણી દ્રવ્યની સહાયતા આપાવો ! આપની ઇશ્વર સદા જય કરશે. ”

આ સાંભળી ખીરબલે થોડા રૂપિયા અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે “ હાલ તમારા પુષ્પોપણ માટે આ જીજ્ઞ રકમ લેઈ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાના આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટકર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી લાંબો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે. ” તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે “ બહુ સાર સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજુર આવીશ. ” એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝવેરી લોકો પણ બીલાવો પામે.

ત્રીજે દીવસે તે હીરો લઈ ખીરબલ હજુર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજુ કર્યો તેની બનવાટ ને હીકમત જોઈ ખીરબલ ધણીજ ખુશી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ આ હીરો પાદશાહ સાહેબની પાસે લેઈ જવો ધાડું છું માટે તમે પણ મારી સાથે ચાલો તે સાંભળી કારીગર તેમની સંગાથે ચાલ્યો અને પાદશાહ હજુર ગયા; તે વખતે પાદશાહ સ્નાન મંજનની તૈયારી કરતા હતા, તેથી ખીરબલે પોતાની ઇચ્છાને અનુકુળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો ખીરબલને આવેલ જોઈ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે “ કેમ ખીરબલ ! આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઈ ખાનગી વાર્તા કે જરૂરી કારણ છે ” જી જહાપનાહ ! ખીજું તો કાંઈ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરો લઈ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરો લઈને આપ પાસે આવ્યો છું.

(૭૦) ખુખીનો ખનનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

બાદ બાદશાહે તે હીરો હાથમા લઇ જઈ ધણો :ખુશી થયો અને કહ્યું કે “ ચાર વાઘ્યા પછી તેને દરબારમાં લઇને આવો અને આ હીરો હમણાં તમારી પાસે રાખો ખીરબલે કહ્યું કે “ ગરીબપરવદ ! મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે ત્યાં મને વાર લાગી તો તે હીરો નાહક મારે જળવવો પડે અને ઝવેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા દો. તે સાંભળી શાહે હીરો પોતાની કમરની ઓટમાં રાખ્યો. ખીરબલ રજા માગી ઘેર ગયો અને કારીગરને કટલીક યુક્તિ સમજાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવા લલામણુ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો તે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી ખીરબલને પોતાની આવ્યાની વર્ધી અપાવી જેથી ઝવેરી (કારીગર) ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો ખીરબલે નામદારને વીનવ્યું કે “ ખુદાવીંદ તે હીરાવાળો ઝવેરી આપ હજુર આવ્યો છે માટે હવે શું હુકમ છે ? ”

બાદશાહને તો તે હીરાની યાદી ઉતરી ગઇ હતી જે વખતે સ્નાન મંજન કરી વસ્ત્ર બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ થઇ રસ્તો માપી ગયો હતો જ્યારે ઝવેરી આવ્યાની ખીરબલે યાદી આપી ત્યારે હીરા માટે શાહે જણાવ્યું કે “ખીરબલ ! લાવો તે હીરો ? ”

ખીરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! મારી પાસે નથી પણ હજુર કમરના ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરત છે તે સાંભળી શાહને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખચર કહાડવા તાકીદ આપી. ખીરબલે જઇ હમામખાનામાં (ખીજાઓને બતાવવા)પુષ્કળ તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ ક્યાંથી ?

છેવટે શાહને જમ જાહેર કર્યું કે “ ખાવીંદ ! હીરો બહુ ત-
પાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહીં શાહે વિચાર્યું
કે આપણે એ ઝવેરીનો હીરો ખોયો પરંતુ જે તેની કીંમત હોય
તેટલા રૂપીઆ તેને આપી દેવા જોઈએ એમ વિચારી કારીગર (ઝ-
વેરી) ને પુછ્યું કે “ તમારા હીરાની શી કીંમત છે ? કારીગરે અ-
રજ કરી નામદાર, એ હીરાની ધરાની શાહે ત્રણ હજારે માગણી
કરી હતી પણ મને તે ન પાલવવાથી મેં આપ્યો નહીં અને આ-
પની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજારની નિધાહમાં આવે તે ખરું.
શાહે જણાવ્યું કે હાલ તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા ચાહો છો ? કારી-
ગરે કહ્યું કે ‘ ૭ હજાર ! હાલ પાંચ હજાર રૂપીઆ લેવા ચાહું છું
શાહે તુરતજ પાંચ હજાર રૂપીઆ આપવાનો હુકમ કર્યો. ”

કારીગર તે રૂપીઆ લઈ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાં આ
નંદમય બન્યો.

વારતા ૨૧ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે “ પાન કેમ સડી
જાય છે, રાટલી કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ
અટકી જાય છે ? આ ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી બીરબલે એકજ
હિત્તરમાં જણાવી દીધો કે “ ખુદાવીંદ ! ફેરવ્યા વગર. આ ત્રણે
બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઈ શાહ બહુ ખુશી થયો.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા ૨૨ મી.

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ, તેજ જન સુઝ ગણાએ;
હિમ્મત હારી કામ તજે, તે મુર્ખ ગણાએ.

અકલવંત કોને કહેવો ?

એક દિવસ શાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “ ખીરખલ ! અકલવંત કોને કહેવો ? અને દીવાનો કોને કહેવો ? ” હાજરજવાખી ખીરખલે જણાવ્યું કે “ શિરતાજ ! જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ ચતુર, શાણો, જ્ઞાની અને અકલવંત જાણવો અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાઓ પાર ન પહોંચતાં અધવચ ફસાઇ પડે તે મુર્ખ— દીવાનો જાણવો. ” એ સાંભળી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને ખીરખલની અકલની માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૨૩ મી.

બળ બુદ્ધિનું બે પ્રમળ તો, બળ અકળ નર તે દાખવી;
સર્વ તે જગ વશ્ય કરી, મહિમા બતાવે નવનવી.

માણસના શરીરમાં એક વાત રૂપ મોટી કશમત છે.

એક દિવસ એક ફકીર બાદશાહની હજુર આવ્યો અને આ-શીશ આપી કહ્યું કે “ બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મઝકથી આવ્યો આપની મુલાકાત લેવી અને આ મકાસરીફની પ્રસાદીરૂપ સ-

અળાં આપવી એજ ઈરાદો હતો. તે ખુદાએ આજે પાર પાડ્યો. માટે ‘સખળ’ સ્વિકારો ” એટલામાં એક બ્રાહ્મણ સાં આબ્યો અને આશીવાંદ આપી વિભુતિ અને ચોખા શાહના હાથમાં આપી બોલ્યો કે “ નામદાર હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને આપની ભેટ લેવા ઘણા દીવસથી આતુર હતો અમારા ધર્મશાસ્ત્રમાં એવી આજ્ઞા છે, કે રાજા, ગુરુ, જોશી, દેવ અને વિદ્વાનની ભેટ લેવા જતા ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કાંઈ ફળ કિંવા માંગણિક વસ્તુ લઈને જવું તથા તે અર્પણ કરવી તેથી મારી પાસે ખીજું કશું ન હોવાથી આ માંગણિક વિભુતિ અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરું છું.

બાદશાહે પોતાના અમીર મીરજાખાને બતાવ્યું કે “ આ બ્રાહ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યું છે ? મીરજાખાએ જોઈને કહ્યું કે “ જહાંપનાહ ! આતો રાખ અને ચાવલ છે અને એ આપનું અનિષ્ટ કરવા ઈચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે. આવું મીરજાખાનું બોલવું સાંભળતાં “ રાજાને કાન હોય પણ સાંન હોય નહિ.” મનેચ્છા સફળ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે “ ધક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બહાર કહાડી મુકો ? આવો હુકમ થતાંજ પગરખાં અને અંપરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી હાંકી કહાડ્યો. મુજ તે મીયાંભાઈ બ્રાહ્મણ ઉપર મીઠું વાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું જોઈએ ?

ફકીરની આપેલી ‘સખળ’ જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ફકીરને એક હજાર રૂપીઆ તે બદલ આપ્યા અને તે લઈ ફકીર વિદાય થયો. થોડીવારે ખીરબલનું કચેરીમાં આવવું અને નિરાશ થએલા બ્રાહ્મણનું ઉતર્યે ચહેરે બહાર નિકળવું થયું. નિસ્તેજ મુદ્રાયુક્ત બ્રાહ્મણને જોઈને ખીરબલ પૂછ્યું કે “ ભાઈ કેમ ઉદાસ

(૭૪) ખુબીના ખળનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

હો? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કરી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો ' આવાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શીતળ વાક્યો સાંભળી મનમાં શાંતિ ઉપજી અંતે કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સાંભળાવી.

તે સાંભળી ખીરલે કહ્યું “ મહારાજ ! તમો અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જઈ છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમોને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પણ દીક્ષગીર થતા નહિ ! ” એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાવાંત ફકીરને ઇનામ આપ્યાની ખબર મળી તદ્દનંતર ખીરબલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ કરી કે ‘ નેકનામદાર ! આપ પાસે હમણાં બંગાળા દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અમ્મ રહેવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુજ્ઞાનની પૂર્ણાહુતી થયે હોમ જતીત વિભૂતી આપને પ્રમાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો ઉલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપની અપકિર્તિ અને ભેદ બુદ્ધિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદી વડે આપની ગાદી રાજ્ય, ધન, દોલત રવાના થઈ જાય એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુદનો જણાય છે કે ‘ સમજ ’ બધું જાતેને મોટું ઇનામ આપ્યું એ કટલી બરી વિચિત્ર વાર્તા છે તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓને.

એ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે ‘ ખીરબલ ! તે બ્રાહ્મણે માફ રાજ્ય ખાક (રાખ :) થઈ જાઓ ! એવું ધારી રાખ અને ચોખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કડાડ્યો અને ફકીરે જે વહાલી ચીજ (સમજ) તે મકેથી લાવી મને આપી તે માટે ઇનામ આપ્યું.

“ ગરીબ પરવર ! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ પરોખર રીતે આપના સમજવામાં આવ્યો નથી ખુદાવિંદ ! એ બે આશિર્વાદનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે ફકીર “ સખજ એવો આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આપની ધન દોલત ગાદી બધી રવાના થઇ જાયો ‘સખ’ એટલે તથામ સધળું અને ‘જા’ એટલે રવાના થાયો. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને ઓથે આશીર્વાદ યથાર્થ ભય વાળો સૂચવ્યો કે જે ફકીર ‘સખજ’ કહે છે તે સધળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનવી માગી લેઉ છું કે ‘રાખ’ અર્થાત્ તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ’ નામદાર ! જેણે બદ્દુવા આપી તેને ધમામ અને સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અઘરીત પ્રકાર ! !

આવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે વીચાર્યું કે “ખીરખલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરબ્યાજખી રીતે મારાથી વર્તાયું છે એમાં તો શક નથી ! હવે જે બદ્દુવા આપનારને ધનામ અપાઇ ગયું એ તો ખેર પણ સારી દુવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક મોટી ભૂલ થઇ છે એમ વીચારી શાહે ખીરખલને કહ્યું કે “ખીરખલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કહાડી તેને બે હજાર રૂપીયા બક્ષીસ કરો અને તેની સારી દુવા વધાવી લ્યો. ”

તે સાંભળી ખીરખલે અર્જ કરી કે “ નામદાર ! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારગઢની બહાર ઉભેલો છે મોટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું. ” એમ કહી સીપાઇ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીયા આપી સંતુષ્ટમાન કરી નીકાલ કર્યો.

વાર્તા ૨૪ મી.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ;

વણુ સમજ્યે જો વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકુળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી નામચિત રશીલી પાકેલી ફરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે ફરીઓ સુંદર સ્વાદિ હોવાથી શાહ અને હુરમ સાહેબ બન્ને જણ એકાંત બુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મસ્કરીની ખાતર પોતાની બાધેલી ફરીઓના ગોટલા છોતરાં હુરમ સાહેબની અગાડી નાંખતા હતા તેવામાં બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને જોઈ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યો કે “બીરબલ ! મારી ચોરત કેવી બાકિયો છે ? પોતાનુંજ પેટ ભરવા સમજેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એકજ ફરી ખાઈ રહ્યો નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી ફરીઓ ખાધી છે ?” તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલો જોતાંજ અનુમાન થઈ શકે છે !” આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ ઘણીજ શરમાઈ ઓશીયાળી બની ગઈ તે જોઈ બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અકબર બારથ રચવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુરમને પાંચ પતિ માટેના પ્રખ્ત પુછવાથી બહુ માહુ લાગ્યું હતું તે ખટક હુરમ સાહેબના દિલમાંથી દુર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા) તે તકનો લાગ જોઈ બોલ્યો કે “હુરમ સાહેબે બધી ફરીઓ ખાધી એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવિંદની કાંઈ તારીરી ઓરજ પ્રદારની છે કેમકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર ફરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો ફરીઓની છાલ (છોતરાં) ગોટલાં અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત ફરીમાંથી કાંઈ ભાગ ત્યાગ કર્યો

નથી એ ખરેખરી ખુબી છે ? ” એટલે એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સુજાળ્યો કે હુરમ .સાહેબે તો જે કરીઓ ખાધી છે તેના છોતરાં ગોટલા જણાય છે તેથી વધારે કરીઓ ખાધી એમ આપ કહો છો પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઈ ગયા છો કે તેની ગણતરી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરાં ગોટલા પણ બચાવ્યા નથી ? આ માર્મિક ભાવ ભરેલી યુક્તિ સાંભળી હુરમ સાહેબે પેતાની ચઢતી વાત જની ધણાંજ ખુશી થયાં અને ખિરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધરાવતા હતાં તે આ યુક્તિના કંકણથી દિલથી દુર કરી વાતસહયતા પ્રેમ દર્શાવતાં વિચારવા લાગ્યા.

વારના રપ મી.

કરો ન કલ્લિએ કોય, હહા બાજી ઢિક ગણી;
હાંસી ઉલટી હોય, તમે ટપ એ તમ તણિ.

માધવાનંદ

કંકણ અને કેશની ગણતરી,

એક દિવસ કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ બાદશાહ ખિરબલને રંગમહેલમાં લઈ ગયો અને હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. તે વખતે શાહે ખિરબલને પુછ્યું કે “ખિરબલ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ છે ? હાજર જવાબી ખિરબલે જણાવ્યું કે “ નામદાર ? મારી સ્ત્રીના હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસમાં કોકજ વખત જાય છે તેમજ માન હાથ સાથે તેનો હાથ ધણીજ થોડી વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગ્યોએ આપ ખુદા-વિદની હરદમ-વારવાર દ્રષ્ટી પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો

(૭૮) ખુબીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યા કરે છે તે દાઢીના નેટલા ફેશ
 (વાળ) છે તેટલાજ કંકણ છે; માટે દાઢીના ફેશ ગણી લ્યો.
 એટલે કંકણની ગણતરી પણ થઇજ નશે? આ ચેપટીકા સરખો
 ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ બિરબલના બુધ્ધિબલની સરાહના
 કરવામાં મશગુલ બન્યા.

વાર્તા ૨૬ મી.

ચોરી ચાહુન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય;
 બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફેંજેતી થાય.

ક. દ. ૩૧.

ચોરની છત્રીસ કળા.

એક સમય વસંતઋતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બહાર અતિ
 સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બંગલામાં કચેરી ભરવાની ઇચ્છા
 જણાવી તેથી તે બંગલાની અંદર નાના પ્રકારની બિછાયત સુંદર
 ફરનીચર અને ખુશબોદાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગોઠવણ કરી,
 શાહ કચેરી મંડળસહ અનુપમ સ્થળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને
 બિરબલ સાથે ન્યાય રચનાની યુક્તિઓ માટેની મસલત ચલાવી.
 તે વખતે એક સોદાગરે આવી અરજ કરી “ પરવરદિગાર ? હું
 માળવા દેશનો રહેનાર છું અને બંગાળામાં વ્યાપાર અરથે ગયો
 હતો, ત્યાં એક શાહુકાર પાસે સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જોવામાં
 આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અકકલની ખુબી જોઇ મારું મન
 લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પછસા આપી ખરીદી
 લેઇ આપ બાવિંદને ત્યાં ભેટ કરવી એ ઇચ્છા પ્રબળપણે વધવાથી

તેના માલધણીને એક હજાર સોના મહોરો. આપી તે રાજહંસ પક્ષી મેં ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજુર આવવા રવાના થયો. પરંતુ મારા મનની ઉમેદ મનમાં જ રહી; કારણકે મારા ચાકર નોકરોમાંથી કોઈ દુષ્ટાત્મા લેને મારી નાંખી બક્ષણ કરી ગયો. તેથી મને ધણો જ પરિતાપ થયો. કાણે તેને મારી નાંખ્યો તે વિશેની મેં ધણી તપાસ ચલાવી પણ કસો પતો લાગવા પામ્યો નહિ. તેજ હેતુ માટે આપ હજુર અરજ કરું છું, તે પક્ષીને મારનાર કીયો માણસ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર યત્ન ચલાવશો. આ પ્રમાણે સોદાગરની અરજ સાંભળી તેના નોકર ચાકરની ખારીક તપાસ ચલાવી. પરંતુ કશો દહાડો વળ્યો નહિ. તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઈ ખીરખલને કહેવા લાગ્યો કે આવા બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગ્યો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહિંયા પણ ન્યાયશાસ્ત્રી માટે મોટી ખોટ જણાય છે ! આ માર્મિક વાક્ય સાંભળી ખીરખલે સોદાગરના નોકર ચાકરોને પુનઃ ખોલાની ખોતાની સામા ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર તેમની સામે એકાગ્રપણે જોઈ રહી ખીરખલ આશ્ચર્ય સાથે ખોલ્યો કે, વાહ શું પક્ષી મારી ખાનારનું ધૈર્ય પાણું છે ! પક્ષી મારીને ખાઈ ગયો તે તો ડીક, પરંતુ તે પક્ષીનાં પીંછાં પણ પાંચડીમાં ખોલી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્હો કબુલ કરતો નથી એ શું થોડી નવાઈની વાત છે !

આવું ખીરખલનું ખોલવું સાંભળી જોણે પક્ષી મારી નાખ્યું હતું. તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે કદાચ મારી ભૂલ થઈ ગઈ હોય અને પાંચડીમાં એકાદ ખારીક પિંછ રહી ગયું હોય ને ? એમ જાણી ભયનો માર્યો ખોતાની દેહતું બાન ભુલી ગયો. ચોરના પગ કાચા હોય તે પ્રમાણે અધીરો બની કોઈ ન જાણી શકે તેમ પા-

(૮૦) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દારિયાવ.
 બહી ઉપર હાથ ફેરવી પીછુ તપાસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા
 ઠાપના લક્ષમાં ન્હોતી, પણ ખીરખલે તે ચાકરો મજબુત સૂરતા
 રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્રકાશમાં આવી ગયું અને તરફાળ તે
 ચાકરને ચોદસુ રત્ન (માર) આપવા માટે સીપાઇઓને હુકમ કર્યો
 ન્યારે અરજો મેથી પાક ખાધો કે ગુન્હે કમુલ કરવા મરજી નહી-
 વી તેથી “ બુધે જાન ખાજરી બુધે ડાબું દેવા દે અને બુધે
 છોકરું છાતું રહે. ” એ વાતની પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સસક્ષ
 ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વિશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા પણ રજુ
 કર્યા આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરીથી ગુન્હેગારોને પકડ્યો તે કારણથી
 ખીરખલની દેશ પ્રદેશમાં વીશેષ કીરતી વીસ્તરી.

વારતા ૨૭ મી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામઃ
 નરવરની શું વિસાદ ન્યાં, જરા બને ગુલામ.

પ્રેમાનંદ.

સખસે બહી ચુપ !

એક દીવસ બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે, ખીરખલ ! એક શ
 હાણો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું માટે જોણી લાવો. ખીરખલે
 વીનવ્યું કે, સરકાર સાહેબ ! એક શહાણાની જોળ કરતાં રૂપીયા દસ
 હજાર ખર્ચ થશે. શહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે, ખીરખલના મુ-
 કામ ઉપર દસ હજાર રૂપીયા પહોંચાડી દ્યો.

તદાંતર ખીરખલ શહાણા માણસની શોધમાં વિચર્યો. એક દી-
 વસ ખજાનમાં એક સમજદાર માણસને જોઈ તેને ખીરખલે કહ્યું કે,

જેમ હું કહું તેમ કરવા જો તમે કશુંક થાવ તો મારે કાંઈ તમારું
 થાવું કામ છે. તેમજ તે કામ પોર પડે સો રૂપીયા પણ આપીશ.
 આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તેણે વીચાર્યું કે પૈસાના પૈ-
 સા મળશે અને મોટાની વળી મહેરબાની મળશે. તેથી બંને તરફ-
 થી ફાયદો સમજી તેણે બીરબલની વાત કશુંક કરી. ત્યારે બીરબલે
 તેને કહ્યું કે હું તમોને બાદશાહ હજુર લઈ જવાનો છું. પણ ત્યાં
 ગમે તેટલી શાહ તમોને વાત પુછે તદ્દાપિ એક પણ શબ્દ બોલવો
 (ઉત્તર આપવો) નહી. બાદ બંને જણા કચેરીમાં ગયા અને
 બાદશાહને અરજ કરી કે, ગરીબપરવર ! આપ નામદારના હુકમ પ્ર-
 માણે શહાણો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું. બાદશાહે તેને બોલાવી પા-
 સે બેસાડ્યો. બાદશાહે શહાણાને પુછ્યું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા ?
 કેવી જાતિના છો ? તમારું નામ શું છે ? શું ખર્ચ છે ? વગેરે વ-
 ગેરે ઘણાક પ્રશ્નો કર્યા, તથાપી તેણે કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યોજ
 નહિ. આથી શાહ ઘણો ગુસ્સે થઈ બીરબલ સામું જોઈ બોલ્યો કે,
 મુખ મળે તો શું કરવું ? બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, શીરતાજ ! ચુપ
 થઈ રહેવું ! ” આવું બિરબલનું મરમ ભર્યું વાક્ય સાંભળી અર્થાત્
 મુખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ-મૌન
 થઈ રહેવું. તેથીજ શાહણો ચુપ પકડી બેસી રહ્યો છે એટલું મુખ
 અને ચુપ રહેનાર શાહણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને
 પાત્ર થયો અને બિરબલના શાહણુપણની યુક્તિ રચના વિચારી
 “ મારી પાસે પણ કેવાં નર રત્ન છે ? ! ” એવા રંગમાં ગર્વાનંદ
 બન્યો, ધન્ય છે ગુણગ્રાહી શાહને ! !

વારતા ૨૮ મી.

લહે ન મોટમ માન, અન અધિકારી જન કરી.

મહાન પુરૂષની મહાનતા.

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં ખીરાજમાન થયો હતો તે વખતે ખેતાનો દુધભાષ [ધાવમાતાનો છોકરો] શાહ હજુર આવ્યો તેને શાહ પ્રેમસહ પોતાના નજીક બેસાડી ખીરખલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે “ આ અમારા દુધભાષ છે અને એમને એક નાનું રાજ્ય આપવા મારો ઇરાદો છે; પરંતુ તે નાના રાજ્ય માટે નાના ખીરખલની પણ અતિ આવશ્યકતા છે તેથી એક નાનો ખીરખલ પેદા કરી લાવો. ” તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે “ જો હુકમ નામદાર ! ” ખીજે દીવસે એક બળદ (બેહલ) ને શણુમારી રેસમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો તે જોઈ બાદશાહે આશ્ચર્યચક્રિત પુછ્યું કે “ આ શું ? અને મારા દુધભાષ માટે નાનો ખીરખલ શોધી કહાડ્યો કે નહીં ? ” તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ જી સરકાર ! હાજર છે, આપના દુધભાષ માટે મારોજ દુધભાષ લઈને આવ્યો છું તે નિહાળો ” એમ કહી બળદને દેખાડ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે “ તમારો દુધભાષ બળદ શી રીતે થાય ? ” ત્યારે ખીરખલે કહ્યું કે “ નામદાર ! આ આપના દુધભાષ શી રીતે થાય ? ” બાદશાહે જણાવ્યું કે “ એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી અમારા દુધભાષ છે ! ” ત્યારે ખીરખલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે “ હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાષ કેમ ન ઢહેવાય ? ” તે ચુદ્ધર્થવાળા જવાબ સાંભળી મનમાં હર્ષવંત થઈ સુપ થઈ રહ્યો. કારણ કે ખીર-

અલે મર્મ જણાવ્યું કે મોટા લોકોની ખરોખરી હલકા લોકોથી કહી પાણુ કરી શકાયજ નહીં માટે આપના વિચાર અતિ ઉત્તમ છે; તદ્દર્ષી અધીકારીનેજ અધીકાર યોગ્ય છે તેમ ખીરખલ આપના દરખાસ્તમાં શોભે. આવી વારતામાં છુપી યુક્તિ રહેલી હતી તેથી શાહ મનમાં સમજી ખીરખલની યુક્તિ વખાણવા લાગ્યો.

વાર્તા ૨૯ મી.

‘અલ્લપદે તીરથ સકળ,’ વસે સદા બળ રામ.

અમલકૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.

બાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “ તમારો મહામંત્ર કયો ? ” ખીરખલે જણાવ્યું કે “ નામદાર ! ગાયત્રીમંત્ર ” ચારે શાહે પુછ્યું કે “ તમે ગાઇ પુજક છો ચારે ગાઇના આમદાના જોડા પગમાં કે-મ પહેરો છો ? ” ખીરખલે ઉત્તર આપ્યો કે “ જહાંપનાહ ! બા-હુલુના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ-મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને ગૌચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે; કારણ કે તે બન્નેના સંગમથી અધિક તીરથનો મહિમા વધે છે અને તીરથનું તેવડે રક્ષણ થાય છે; માટે તેમ કરીએ છીએ.” આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૦ મી.

બહાલામાં બહાલાં ધન સુત સ્ત્રી, તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ બહાલ.

પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આનંદલુવનમાં ખીરાજમાન થયા હતા તે વખતે ખીરખલ પાસેજ બેઠેલા હતા. શાહ અને ખીરખલ

(૮૪) ખુખીનો ખજનો અને હાપણનો દરિયાવ.

વચ્ચે કેટલીક રાજ્ય રંગની આડી અવળી વારતાઓ થયા પછી પુ-
છ્યું કે “ ખીરબલ માણસને સર્વથી વધારે બહાલી કંઈ વસ્તુ છે ? ”
ખીરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! હું તો એમ માનું છું કે આ દુ-
નિઆમાં સર્વથી વધારે બહાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે,
એથી અધિક બહાલી કોઈ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તો અમીર, ફ-
કીર, દુઃખી-સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા જાનવર હશે તોપણ પોતાના
પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખંત ધરાવશે; પણ પ્રાણની દરકાર ન
રાખતાં પૈસો-કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ
એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે બહાલો છે આ પ્રમાણે
વારતાલાપ થઈ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળ-
કને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી
એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને ખીરબલ પ્રત્યે ‘ જણાવ્યું ’
કે “ મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે
બહાલું લાગે છે ! ” તે સાંભળી ખીરબલે અરજ કરી કે “ સરકાર,
આપનું કહેવું ખરું છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આ-
દત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર, સ્ત્રી, પરીવાર અને
બહાલાં-સંબંધી વગેરે એક પણ બહાલાં લાગતાં નથી, માત્ર પોતાનો
જીવ કેમ બચે તેજ યુક્તિમાં ગુંથાવું પ્રિય થઈ પડે છે. ” શાહે
કહ્યું કે “ ખીરબલ ! તમે કહો છો તે ખરું હશે; પરંતુ અનુભવ
વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ
થએલું જોવાને આતુર છું. ” તે સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે નામદાર
થોડા દીવસમાં એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ. ”

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વારતા થયા પછી કેટલાક દીવસો
ગયા પછી સીપાઈને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ચા સહિત

વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદંતર એક વીસ હાથનો ઉડો ખાડો ખોદી તૈયાર કરી રાખ્યો, બાદ બાદશાહ પાસે જઈ વિનવ્યું કે “ગરીબ પરવર !” સર્વથી ‘પ્રાણુ’ બહાલો કે બાળક બહાલું છે’ તેની આપને ખાતરી કરી આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર પધારો.” બાદશાહ અનનંદયુક્ત થઈ ખીરબલ સંગાથે ચાલ્યો. બગીચામાં પહોંચ્યા પછી સીપાઇને સંકેત મુજબ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહિત વાનરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધ ચલાવ્યો; બ્યારે ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરખું વળગાડી પોતાનો બચાવ જોળવા લાગી. તે જોઈ ખીરબલે શાહને કહ્યું કે “નામદાર ! હવે મળહ જોવાની છે” જોતજોતા-માં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાનરી ચારે તરફ બહુજ ઠેકઠા મારી બચાવ માટે તરફડીયાં માર્યા પણ કશો દહાડો વળ્યો નહીં વાનરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખભા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી. જેમ જેમ પાણી ઉપર ચઢતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાય શોધ્યા. તે જોઈ શાહે કહ્યું કે “કેમ ખીરબલ ! પ્રાણુ બહાલો કે બચ્ચા બહાલા જુઓ ખીચારી વાનરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલા પ્રયત્ન કરે છે ?” ખીરબલે કહ્યું કે “નેકનામદાર ! જરૂર થોડીવાર જોયાં કરો હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઈ આવશે. હવે વાનરીને ગળા સુધી પાણી આવી પહોંચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આજ્ઞા ફોકટ છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઈ બેસીશ એમ વિચારી ઉવટે નિરપામ થઈ ખિચારીએ બચ્ચાને પગતળે ઘાલી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણુ બ-

(૮૬) ખુબીનો ખબનો અને કહાપણનો દરિયાવ.
 ચાવવા વળખાં માસ્વા લાગી. તે જોઇ ખીરખલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ
 કરાવ્યો અને તેને બહાર કહડાવી લીધી. પછી શાહને વિનવ્યું કે,
 કેમ સીરતાજ, અભાર સુધી આ વાંદરીને બચ્ચું કેવું પ્યારું હતું ?
 પરંતુ બ્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બ-
 ચ્ચાને જીવાડવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયત્ન
 આદર્યો. એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકો બહાલાં છે પણ જીવ
 ઉપર તવાઇ આવી પડી કે ધરખાર, છોકરાં, સ્ત્રી, ધન, દોલત કે
 મા બાપ વગેરે કોઇ કોઇનું નથી. પોતાના પ્રાણ અગાડી બધાંએ
 કરી વિશ્વાસમાં નથી. માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં પોતાનો જીવ વધારે
 બહાલો છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઇ બાદશાહ બડી તાજબી પામ્યો,
 અને ખીરખલની અકલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ ચોથો.

વારતા ૩૧ મી.

ચાહે ત્યમ કરી ચતુર, નર, સાધે છે નિજ સ્વાર્થ

કુશલચંદ્ર.

એક સમય બાદશાહે ખીરખલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ખીરખલ !
 તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષીશ આપીશ.” આવું શાહનું
 સાંભળી અનેક યુક્તિ લઢાવી રમ્મત ગમ્મત ભરી હાસ્યજનક નાચી-
 ઝો કરી: તદ્દપી શાહને હસવું આવ્યું નહી તેથી ઉવટે ખીરખલે
 બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે “જહાંપનાહ જે આપ હવે નહિ હશ

શેા તો હું મોટી જીમ મારીશ ! ” તે સાંભળી શાહ તેના ટીખલી, મથા વિપેના ભાવ યાદ કરી હસ્યા; સખખ કે ધણા યત્ન કરવા છતાં તેનો ઉપાય ચામ્યો નહિં ત્યારે છેવટે હિટપટાંગ ટીખલ જન્મ્યાવવા યત્ન આદર્યો તે જાણી હસવું આવી ગયું; એટલે ખીરખલે કહ્યું કે “ નામદાર ! આપ આપની સરત પૂરી ચયલી સમજી ધારેલી બક્ષીસ આપી દો. તે સાંભળી બોલેલું પાળવા તુરત બક્ષીસ આપી, આહા !

॥ દત્તિદન્ત સમાનં હ ન ઈકાં નિર્ગતાવિચ ॥

આ વીદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરુષોના વચનની ફેટલાક અને ફેની મહત્તા દર્શાવે છે ? શાહ ખિરખલની તર્ક વિદ્યા જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન જોષ્ટ આમળ ચલાવી.

વારતા ૩૨ મી.

નર સરવર વર છે નરો, (૫) જુદિ નીર્યુત હોય;
નહિ તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

કટ્યાણુ.

જેવા વખત તેવાં વાળાં.

એક સમય બાદશાહની માતૃશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખત દુરમ સાહેબે એક શાહજાદાને પણ જન્મ આપ્યો (પુત્ર પ્રસન્ન) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાંભળ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુકબલમાં પડ્યા; કેમકે માતૃશ્રીના મરણનો શોક પ્રદર્શિત કરવો કે શાહજાદાના જન્મનો હર્ષ બતાવવો ? ! તે વીષેની કશી સજ

(૮૮) ખુખીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 પડી નહી; કારણકે શોક અને હર્ષને કદાં વૈર છે. હવે એ બેના
 સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય? આવી બરડોળ વિચારતા હતા
 તેવામાં તેમને સાંભળી આવ્યું કે “ આ બાપત ખીરખલની સલાહ
 લેઇએ તો નિકાલ આવે. ” આ વાત સંપાંનુમતે સિદ્ધ થઇ કે ખીર-
 ખલ હજુર પ્રમના આગેવાનો ગયા અને પ્રમની મુંઝવણના સ-
 માચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે “ અહરથો ! સર્વ
 જનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જહાંપનાહની નજર
 તમારા તરફ આવે કે તુરતા તુરત સર્વ ખુલાં માથાં કરી ઉભા રહે-
 ને જે બાદશાહ આ બનાવ જોઇ હશે તો તમારે પણ હસવું અને
 જે રહ્યા સરખો ભાવ કરે તો તમારે રડી પડવું. ” આ પ્રમાણે
 ખીરખલની યુક્તિ સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુક્તિ કરી રાજદ્વારમાં
 ગયા. તે વિચિત્ર બનાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વકો
 હસી આનંદ દર્શાવ્યો. છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાવ્યું કે આ યુક્તિ
 રચના ખીરખલની છે તેથી શાહ ખીરખલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૩ મી.

ચતુર તણી ચતુરાઇ તે છુપી રહે નહી છેક.

બ્યાસ.

પારકાનો ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો
 કે “ એક સુંદર મજબુત બખ્તર તૈયાર કરી લાવ. ! ” લુહારે ઘણી
 કારીગરી કેળવી તારીફ લાયક બખ્તર તૈયાર કરી શાહની હજુરમાં
 આપ્યો. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરતાં જમીન-ઉપર બખ્તરને રાખી

ગોળી બહાર કર્યો તેથી અખતરના દુકડા થઈ ગયા. તે જોઈ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે “ જો આ પ્રમાણે ફરી અખતર તૈયાર કરી લાવ્યો તો તારું માથું ધડથી જુદું કરવામાં આવશે. ” તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો લુહાર બહુજ ડરવા લાગ્યો. મહેનત ફાગટ મંઈ તેની શીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? તે વિષે બચમાં ભારે ભરદોળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો બીજો દિવસે તે ખીરબલ હજુર જઈ કરગરવા લાગ્યો કે “ મહેરબાન ! મને કોઈ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મહેનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું ! ખીરબલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઈ અને કશ્સાજનક વાણી સાંભળી જણાવ્યું કે “ ફરી અખતર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણુ કરી કચેરીમાં આવજો, ત્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અરજ કરવી કે ગરીબ પરવર ! જમીન ઉપર રાખી અખતરની પરીક્ષા લેવાતી નથી; પણ શરીર ઉપર પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખખર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પહેરીને ઉભો છું, આપ ગોળી બહાર કરી અખતરની અજમાયસ બલેથી કરી દ્યો આટલુંજ કહેજો એટલે તારું કાર્ય સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે ખીરબલની ફકત યાદ રાખી લુહારે અખતર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજુર જઈ વાક્ય રચના કરી. તે જોઈ બાદશાહે વિચાર્યું કે “ લુહારનું કહેવું સત્ય છે. પરંતુ આ યુક્તિ એની હોય નહીં ! ” લુહાર સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતાં જણાવ્યું કે આ યુક્તિ રચના બિરલની બતાવેલી છે, તે જાણી શાહ ખુશી થયો અને લુહારને સારો શિરખાવ આપી વી-
દાય કર્યો.

(૯૦) ખુબીનો ખબનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૩૪ મી.

હાનિકર હાંસી સદા, સમજી તમે સુખજી.

વલ્લભ.

એક વખત બાદશાહ અને ખીરખલ રાજ પાટિકાએ કરવા
ગયા ત્યાં એકે કુતરો રસ્તાની બાજુએ એક ફેટલાક દીવસની કાળી
પડી ગયેલી રોટલીનો કકડો ખાતો હતો, તે જોઇ શાહે ખીરખલની
મીઠી મશ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે “ખીરખલ ! જુઓ જુઓ પેલો કુ-
તરો કાળીને ખાય છે.” આવું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલને
કાંઇ વિચિત્રજ વાર્તા બાંસી કે ‘નામદાર કપટ પટુતા વડે મારા
માથાના ધા સમાન વાર્તા મશ્કરી દ્વારા સૂચવે છે; કેમકે મારી માનું
નામ ‘કાળી’ છે તેથી કાળીને કુતરું ખાય છે એમ મશ્કરીમાં જ-
ણાવ્યું પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આયંદે નામદાર એવી
મશ્કરી કરવાની ટેવજ છોડી દે, એમ વિચારી ઉત્તરમાં જણાવ્યું
કે “નામદાર ! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામતમાની
લીધેલ છે તો ” એ ઉત્તર સાંભળતાં શાહને બહુ માનું લાગ્યું અને
ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે ‘કેમ ખીરખલ ! મારાં માજી સાહેબની મશ્કરી
કરે છે કે શું ? શું મારા માજીને કુતરાં ખાય છે ! એમ તું મશ્ક-
રીમાં જણાવે છે ! ” બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે
તેમની માનું નામ ‘ન્યામતજી’ હતું, ખીરખલે કહ્યું કે “ગરીબ
પરવર ! ગરીબ કિંવા તવંગર એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ
હોય છે: જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદાવિંદ !
મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મશ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પગલું
આપે ભર્યું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો વ્યાજબી નથી.” તે

સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભૂલ ગયેલી જાણી વાત ફેરવી કે ખીરખણ તું તો કાળી રોટલીના કકડાને કુતરું ખાય છે તે જોઈ સહેજ કહ્યું હતું ” પરવર દિગાર ! જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથીએમ કહ્યું હોય તો મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે. કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઈ ગયેલી નથી; પણ ન્યાયમત (સારી) છે, એમ સમજી ખાય છે. ” આ પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મસ્કરી કરવી એ ગાઠ સંબંધમાં અયોગ્ય છે.

વારતા ૩૫ મી.

મતિમાન અનુમાનથી, મનના સમજે મર્મ,

બુલાખીરામ,

રાણાનાંજ નાણાં છે.

એક સમય બાદશાહે દુઆર ભરી કોઈ રાજ્ય સંબંધી વિચાર ચલાવી, ખીરખણને ગમતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે “ આ સર્વ દરખારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણા હશે ? ” ખીરખણે વિનંત્યું કે નામદાર ! સર્વ દરખારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વીચારણા છે નામદારનું કલ્યાણ થાઓ. સદા જય થાઓ, શત્રુઓનો નાશ થાઓ. અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આનંદમાન રહી નિર્વિઘ્નપણે રાજ્ય સુખે ભોગવો. એજ વિચારણા છે ” શાહે દરખારીઓને તેજ પ્રમાણે પુછ્યું તો સરવે જણાઓએ ખીરખણના વાક્યોનેજ સત્ય કહ્યું. ત્યારે બાદશાહે પુછ્યું કે “ મારા મનમાં શું વીચારણા છે તે કહે ? ” ખીરખણે જણાવ્યું કે “ સિરતાજ ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે

(૯૨) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્વજોને નરકે જવા
 ચાહો છો તથા અપકર્તિ થવાથી ખુશી છો ? તો તે કરમાવો. ”
 આવી ખીરખલની અભિનવ યુક્તિ જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને
 તેનાં વાક્યો કચુલ કરવાં પડ્યાં.

વારતા ૩૬ મી.

ઉપજે યુક્તિ વિદ્યે તો, સમે સહુ સંતાપ-

મણીસોલ.

એક અકલવાન હજારને હરાવે.

એક સમય અકબર શાહે વિચાર્યું કે “ ખીરખલ ઘણો શાણો,
 અકલના બંડાર રૂપ, વક્તા, સમયસુચક અને રાજખટપટનો પ્રવિણ
 તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ આત્મણ હોવાથી
 તેના માટે મારા જ્ઞાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠા-
 વી તેને ખસેડવા યતન ચલાવે છે માટે “ બહુ તાતણ બળીયું ”
 કોક વખતે તે પરિણામે હાનિકારક પ્રકાર થાય; પણ જો એ દીન
 ધર્મને સ્વીકારી લે તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય. ” એમ
 વિચારી વખતો વખત શાહ ખીરખલ પ્રત્યે કહેતો કે “ ખીરખલ !
 તમારી સાથે મારે બેહદ નાનો છે; તો પણ કોઈ દીવસ મારે ત્યાં
 નાસ્તો કરવા આવ્યા નથી માટે એક વખત તે સંયોગ અને તે
 ઘણી ખુશી થવા જેવી વારતા છે. ” એમ હરવખત કહેતો; પણ
 ખીરખલ ખીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે બહાનું કાઢી છટકી જતો.
 એક વખતે ખીરખલ ઘણાજ જરૂરી કામમાં ગ્રથાયેલો હતો તે તક-
 નો લાભ લેઈ શાહે ખીરખલને કહ્યું કે “ કાલે મારે ત્યાં નાસ્તો

કરવા આવજો. ” ખીરખલ કામમાં તક્ષીન બનેલો હોવાથી બેકામમાં તેનાથી “ હા આવીશ ” એમ કહેવાઈ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ધણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. ખીજે દીવસે પ્રભાતે કાજ દરબારી વગેરેને બોલાવી પછી નાના પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરાવી, મુસલમાની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીઠાનાની ઠરાવી મોટા આનંદોત્સવને લીધે ગાનતાન, વાજાંત્રનાદ ચાલી રહ્યો હતો. અનેક પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તરકારીઓ અમુલ્ય પ્રકારે બનાવી મુકી.

ન્યારે ખીરખલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને જાન આવ્યું કે “ મેં ” શાહને ત્યાં કાલ નાસ્તો કરવા જવાની હા પાડી છે અરે; પણ જવાય કેમ? અને ન જઈ તો જહાંપનાહનું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઈ વખતે પ્રાણ લેઈ લેવાની તક હાથ લાવે, માટે હવે શું કરવું? બન્ને તરફથી ફસામણ થઈ ધર્મ બ્રષ્ટ કરવા કરતાં તો મરવું લાખ ધણે દરજ્જે સાફ છે હે જગતનિયંતા મુકદ્દ ! જે અત્યાર સુધી ભરતખંડમાં આપના દાસની કીર્તિ વીસ્તારેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે? જેમ “પાણીમાં કમળ ફાફ રહે તેમ મવન મંડળમાં અઘાપિ સુધી નિર્લેપપણે રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આલ નભાવશો. ” એમ વિચારતો કયો રસ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુક્તિની રચના શોધવા લાગ્યા. અને એકાએક યુક્તિ તે ઉપાધીથી મુક્ત થવાની ઇશ્વર કૃપાએ સૂઝી આવી તેથી મનોવૃત્તિ શાંત કરી નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રાતઃકાલે નહિ પુજન કરી પોપાક પહેરી તૈયાર થાય છે તેટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી મીઠાનાનીનું આમંત્રણ (નોતર) આવ્યું તેને ખીરખલે કહ્યું કે “ જાઓ નામદારને કહો કે હમણાંજ આવે

(૯૪) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ."

છે " એમ કહી સીપાઇને રવાના કર્યો; તદ્દનંતર ખીરખલ સોનીને સાં જઈ દાગીના ધોવાની પીછી માગી લીધી અને તે લઈને દરબાર ગઢમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જોઇને સર્વ યવન મંડળને ધણો આનંદ થયો બાદ ખીરખલ સર્વ તૈયારી જાણીને શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે " પરવર દિગાર ! આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં કાંઈ પ્રકારની ભુલાઈ નથી, તેથી આ વખતે આપની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવા અહીંયાં આવ્યો છું તો મારી એક અરજ છે કે હિંદુ રીવાજ મુજબ કેળના પાંદડાની પાતળ ઉપર પાણી છાંટકાવ કરવો; માટે આપની આજ્ઞા મને થવી જોઈએ તો તે પાતળો તથા ખાનપાનની ચીજો આસપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટું. " તે સાંભળી શાહે ખુશીથી જણાવ્યું કે " ખીરખલ ! તેમ કરવામાં મારા તરફથી કશી અડચણ નથી, જોઈએ તમારા રીવાજ પ્રમાણે કીયા કરો. " આ પ્રમાણે શાહનું જોડવું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લઈ ખીસામાંથી સુઅરના વાળની પીછી સર્વ મંડળ જુએ તેમ કહાડી તે પીછી વડે સર્વ પત્રાળ ઉપર અને રસોઇની આસપાસ પાણી છાંટવું શરૂ કર્યું. તે જોઈ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા; કારણકે મુસલમાની ધર્મમાં સુઅરનો કાંઈપણ ભાગ (હાડ, વાળ, ચર્મ, નખ વગેરે) ભૂલ્યે ચુક્યે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું ગણી કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણી કે ગુલાબજળથી પવિત્ર કરી દેવું પડે છે; તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત બહાર મૂકી દે છે તથા ખીરખલને સર્વકા કુવચનો સંભળાવવા માંડ્યા અને ત્યાંથી બહાર કહાડી મૂકી નાપાકી દૂર કરવા મચી પડ્યા. બાદશાહ તે ગુપ્તપ જોઈ જોયા કરતા હતા: કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા હુદા ઉપાયશે ! સવ રસોઈ નાંખી દેવડાવી મકાન પવિત્ર કરી ન-

વીન રસોઈ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ આ બનાવ બન્યા પછી ફરીથી કોઈ દીવસ બાદશાહે પોતાને ત્યાં નારતો કરવાનું બીરબને કહેવાનું યાદ કર્યુંજ નહીં; કેમકે આ અટક્યાલાઈવાળી યુક્તિ હરવખ શાહને યાદ આવ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચારતો કે “ શું બીરબલની ચક્રલ છે ? કે ગમે તેવા ફાંદામાંથી સટકી જતાં જરા વાર લાગતીજ નથી. વાહ ! સાખાસ છે ! ! ”

વારતા ૩૭ મી.

બાળક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશક,
લેલાલાઈ.

સર્વથી મોટું કોણ ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને સર્વથી પુછ્યું કે “ બીરબલ-સીઆ જગતમાં સર્વથી મોટું કોણ છે ? ” બિરબલ આ વાક્યથી સમજી ગયો કે “ હું મોટો છું ” એમ બાદશાહ કહેવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે ગર્વનો પરાજય કરવો એથી પરીણામે લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે “ નામદાર ! સર્વથી મોટું બાળક ! રાજા, ધનવાન, બહાદુર અને હિકમતવાળો હોય તદ્દપિ તે સર્વથી બાલક મોટું છે; કેમકે તે કોઈથી બિહવાનુંજ નહિં તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહીં. ” આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને કહેવા લાગ્યો કે “ બાળક શી રીતે મોટું ગણાય ? તેનું પ્રમાણ આપો ” બીરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! કહેથી ન બને એ તો અનુભવી જોઈએ તોજ ખાત્રી થાય ” આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહનો જરા ઉદાસી રહેરા થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં પ્રવર્ત્યા.

(૯૬) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

તદંતર આઠ દિવસ બાદ “ સર્વથી મોટું કાણુ ? ” તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવવા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર ચાલાક છોકરો ચાકર પાસે તેડાવી દીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખુબસૂરત ઘલડે બાળારાબને પણ શાહના આગળ બેસાડ્યો. શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને જોઈ ખુશી થયો અને પોતે તે છોકરાને હાથમાં લઈ ચુબન લેવા લાગ્યો; પણ તે છોકરે કોઈ દીવસ નહીં જોએલ તેવી અને લાંબી ડાઠી જોઈ આડાઈ કરવા લાગ્યો અને બાળકીડાની મસ્તી આદરી. તેથી કંટાળો લાવી શાહે છોડી દીધો. ખીરબલને કહેવા લાગ્યા કે “ આ બાળક કેવું તોફાની છે ” ખીરબલે કહ્યું કે નામદાર એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પણ જેને બીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે ! આપ બલકના ખાવીદ છો પણ તે નથી જાણતું કે આપ બાદશાહ છે, કોઈ પણ માણસની તાકાત નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, જો આપના સામું વાંકી નજરથી જુએ તો તેને શિક્ષાને પાત્ર કરો છો; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજા પણ કરવા શક્તિમાન નથી; માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે ? “ આ વાર્તા સાંભળી શાહની પ્રતીતી થઈ કે “ ખરેજ નાનું બાળક સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બાદ ખીરબલનું ડહાપણ જોઈ કીમતી પોષાક અને આભુષણો બક્ષીસ કર્યા. ખીરબલ તે છોકરાને લેઈ ત્યાંથી પોતાને માર્ગ પરવર્યો. છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા રાબને ઉગ્રમ પોષાક અને એક મોતીની કંઠી ઇનામ દાખલ આપી તેના માવી-ત્રને સોંપ્યો.

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બિરાજમાન થયો અને જે જે દરબારીઓ અમીર ઉમરાવ

આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે “ હું મોટા કે ઇંદ્ર મોટા ? પરંતુ કોઈએ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શક્તિવાન થયો નહિ કેમકે જો ઇંદ્રને મોટા કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જો બાદશાહને મોટા કહીએ તો કહેશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટા છું ? એમ ધરજા કરે તો શું કહેવું ? એમ વિચારી ભય શંકા યુક્ત બની કોઈએ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં જ્યારે ખીરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે તેજ પ્રમાણે તેને શાહે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ખીરબલ બોલ્યો કે “ સરકાર ! ઇંદ્ર કરતાં આપ મોટા ! ” બાદશાહે પુછ્યું કે “ શી રીતે ? ત્યારે ખીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ નામદાર અમારા ધર્મશાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે સૃષ્ટિ બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે બ્રહ્મદેવે આપને અને ઇંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોળ્યા તો આપ ઇંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જણાયા અને ઇંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ‘ ઉંચું ’ ગયું તેજ કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપ્યું; અને આપનું ત્રાજવું નિચું ગયું તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ આપ્યું; માટે આપ ઇંદ્ર કરતાં મોટા અને ઇંદ્ર નહતો એ સિદ્ધ વાત છે ! ” તે સાંજળી શાહ ચુપ થઈ રહ્યો; કેમકે તે ખીરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશંસાકારક હતો પરંતુ બ્યાજખી નીંદા સ્તુતી અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતી પણ અંદર હલકાઈ અને નિચાપણું બતાવનારો બોલ હતો. સમજ કે ઇંદ્રનું ત્રાજવું ‘ ઉંચું ’ અને આપનું ‘ નીચું ’ છે. એથી એમ સૂચવ્યું કે તમારા કરતાં ઇંદ્રનું સ્થાન ‘ ઉંચું ’ છે (અઢતી પંકિતનું છે) તેમજ સર્વથી ઉત્તમ સ્વર્ગલોક તેનું રાજ ઇંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દુઃખથી પૂર્ણ મૃત્યુલોકોનું રાજ્ય આપને આપ્યું એજ હલકાપણું બતાવી આપે છે. આ મામીનો બોલ સમજી ગર્વને ત્યજી દીધો અને ખીરબલની વાક્ય ચાતુરી તથા શુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો; કારણ કે

(૬૮) ખુબીના ખળનો અને દહાપણનો દરિયાવ.
ખાદશાહે સત્ય ગુણનો ગ્રાહક અને કદરદાન હતો જેથી સાચી વાત
ઉપર ઉસ્સો ન લાવતા પોતાની બૂલને ધિકારતો હતો.

વારતા ૩૮ મી.

એક સમય ખાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે જેને કોઈ કાળે પણ
“વિસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ
છે ?” ખીરખલે તત્કાળ જવાબ આપ્યો કે “નામદાર સાહુકારવું
બ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, પણ હરવખત
મહેનતજ કર્યા કરે છે અર્થાત્ રાતને દહાડો રળ્યાજ કરે” એ સાં-
ભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૯ મી.

સમય વિચારી મુજ નર, બોલે બોલ અમોલ.

નંદરામ.

એક વખત ખાદશાહે ખીરખલને પુછ્યું કે “સ્વર્ગને કેવા
લોક પ્રાપ્ત કરે છે ? અર્થાત્ સ્વર્ગે કાણુ જાય છે ? અને નરકે કાણુ
જાય છે ? તેની પતીતી ખતાવો” આ પ્રશ્ન સાંભળી ખીરખલે હા-
જર જવાબ આપ્યો કે “જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ !
વાહ ! કહે તો તે સ્વર્ગે ગયો અને જે મુવા ફેડે તેની નિંદા કિંવા
ખરાબ હતો એમ કહે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું. આવો
ઉત્તર સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તે વારતા કણુલ કરી.

વારતા ૪૦ મી.

સુખ વાક્ય સુણીને સદા, રામે સકળ નિજ ક્રોધ.

દેવીદાસ.

દીવા હેઠળ અંધારું.

એક વખત બાદશાહ અને ખીરબલ કિલ્લાના ધુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા તે સમયે ધુરજની નીચે એક અહસ્થને ચાર ચોર મળી હુંટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને અહસ્થની નજર ધુરજ ઉપર ગઈ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં અહસ્થે અરજ કરી કે “ગરીબ પરવર આપ જોઈ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ હુંટી લીધો અને તે કુશળક્ષેમથી પલાયન પણ કરી ગયો છે. તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે અને જ્યારે હું પુછું છું ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુદાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આબાદી વરતે છે. પરંતુ એ તદ્દન વાતો ખસતી હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિંખીક ચોરોએ બિચારા અહસ્થને હુંટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત ! આ વાક્ય સાંભળી ખીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે “જહાં-યનાહ ! દીવાની નીચે અંધારુંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલ્લા ઉપર પ્રતાપી સહેનશાહ કુળદીપક પ્રકાશવંત છો માટે કિલ્લા નીચે અંધારું (અંધેર) હોય તેમાં નવાઈ શી ? પરંતુ એ વિચારો (કે આસપાસ જરા પણ અંધારું છે એવી અપુર્ણ યુક્તિનું વાક્ય) સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તેની બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વિષે શાખાસી આપી.

(૧૦૦) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વાર્તા ૪૧ મી.

એક વખત બાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે “ ખીરબલ બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો ? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો ? આવું ચમત્કારીક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાખી ખીરબલે એકજ શબ્દમાં બંને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો “ નામદાર ! લોટા ન થા ? ” અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહતો અર્થાત્ લોટવાનું મળ્યું નહોતું માટે ઉદાસ થયો. એ સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસઆપી

વારતા ૪૨ મી.

અકલવાન એજ બહાદુર.

એક સમયે બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછ્યું કે “ ઉનાળો, શીયાળો અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સર્વના જાણવામાં અને અનુભવવામાં છે તો કહો કે એ ત્રણ પૈકી કયો કાળ શ્રેષ્ઠ સુખકારી છે ? એ પ્રશ્નનો ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે. આ વારતા સાંભળી ક્રોધએ ઉનાળાને તો ક્રોધએ શીયાળાને વખાણ્યો; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રૂચી નહીં છે- વટે ખીરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે ખીરબલે કહ્યું કે નામદાર, હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળ પસંદ કરું છું કેમકે જે કાળને લીધે ધાન્ય પરીપકવ થાય છે, રાજ તથા રંકને સુખદાતા છે અને પોત પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી આપવામાં મદદ કરતો છે. આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વારતા ૪૩ મી.

ચોખેજીમૈ ચાર બેચાં હુકો ધર્મ;
બે કૌડી બે મામલે, બેશહુર બે શર્મ.

માધવલાલ.

એકવાર શાહે ખીરખલને પુછ્યું કે ખીરખલ ! હાજર જવાબ દેતાં તમને ક્યા ગુરૂએ શિખવાડેલ છે ? ખીરખલે વિનયું કે શિરતાજ ! મથુરાજીના ચોખાજીએ શિખવાડેલ છે ? શાહે કહ્યું કે “ તે તમારા ગુરૂની કોઇ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો. ખીરખલે કહ્યું કે બહુ સારું નામદાર ? ”

તદંતર ચાર પાંચ દીવસ કેડે એક મથુરાનિવાસી ચોખાજી ખીરખલે જોયા તેથી આનંદમાન થઈ તેમનો સારો આદરસત્કાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રસાદ પાણીની સ્તવજળ કરી બીજે દીવસે કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું કે ‘ જી હજુર ! મારા ગુરૂ મહારાજ આવ્યા છે. ’ બાદશાહે કહ્યું કે બહુ સારું થયું. સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લઇને આવજો.

હજુરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોખાજીને લઈ ખીરખલ એકાંતભુવનમાં ગયો. બાદશાહ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોખાજીને આવ્યા જોઈ સારો સત્કાર કરી આસન આપ્યું. આડી અવળી વાતો પુછ્યા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે “ ચોખાજી મહારાજ ! આપ દરરોજ ક્યા ખાતે હો ? ” ચોખાજીએ જણાવ્યું કે “ જી હજુરત લડુવા ખાતા હું ” બાદશાહે તેમની કસોટી જોવા કહ્યું કે “ જી લડુવા તો લડુવા ખાતે હો ! ” આ મીઠી મસ્કરીનું વાક્ય સાંભળી નિઃશંકપણે ચોખાજીએ જવાબ આપ્યો કે હજુર

(૧૦૨) પુખ્તિના પ્રજનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.
સય કહો તો લકુવે હોતે હૈ શોહી હમારે પાસ ખેઠક ખાતે કરત
હૈ ! આ પ્રમાણે રપજ નવાખ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

વારતા ૪૪ મી.

વશીકરણ શુભ વચન છે, વરમિષ કરવા વેણ;
રાજ્ય માન રતિ મેળવે, (અને) શીર ચ્છેદવે સેણ.

જીવણલાલ.

એક સમય બાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે “ જો આજે મને આ
રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવે તો હું
એક સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ ” એમ કહી શાહ રાજમહેલની
સીડીએ ચઢવા માંડ્યો, ખીરખલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા;
પરંતુ હસ્યો નહી ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે “ ગયોરે ગયો ગધેડીનો
છેક હાથથી ગયો. ” આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર
ન ચઢતાં નીચે ઉતરી ખીરખલ પ્રત્યે કહ્યું કે “ કમરે ! મને ગાળ !
દીધી કે શું ? ” ખીરખલે કહ્યું કે “ નારે ગરીબ પરવર ! આપ
જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોંચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું “ કે નામદારે
ઘોડો આપવો કબુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શ-
ક્યો નહી માટે તે ઘોડાને માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી
ગયો એ શબ્દ કહ્યો. પણ આપ પ્રત્યે એ શબ્દ યોજેલ નથી. ’ આ
પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરવાની અને હસવાની યુક્તિ ઉપગમી
કહાડવાની ચાતુરી જોઇ શાહને હસવું આવ્યું એટલે ખીરખલે કહ્યું
કે “ નામદાર ! રાજમહેલની સીડીએ પહોંચ્યા પહેલાં આપને હ-
સાવ્યા માટે કબુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઇનામ જલ્દી આપી દેવું જોઇએ.

એ સાંભળી શાહે ચરત પૂરી થઇ જાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો
અને ખીરખલની શુદ્ધિજળની તારિકું કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૫ મી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું ઉર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજે મતીમાન.

નટવરલાલ.

અગાઉના બાદશાહોની વખતથી ચોખા લોકો ઉપર એવું લખ
દાખલ થયેલ હતું કે જો કોઇ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સખ
(મુઝદા) ને ખોદી ધાલવા માટે ચોખા લોકો એ ખાડા ખોદવા
તે કારણથી સર્વ ચોખાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા ! કેમકે તે લોકો
આનંદી મસ્ત અને બ્રાહ્મણ છતાં ટાહાડ તડકા તથા વરસાદ વખતે
યવનના મુઝદા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માથાના ધા જેવું લા-
ગતું હતું પરંતુ કરવું શું ? આગળના જુલ્મી બાદશાહોના વખતથી
એ કડોર કાયદો કોઇ કારણસર લાગુ થઈ ગયેલો તેમ રાજના કા-
ખલ થયાં લોકડાં પછી નીકળવા બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોખાઓ મળી ખીરખલ હજુર ગયા અને
અરજ કરી કે “ ખીરખલ સાહેબ ! આપ સરખા સ્વજાતિના પ્રધાન
છતાં અમારે સુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે
છે એ ઠીક દેખાતું નથી. એ સાંભળી ખીરખલ ખોલ્યો કે “ હું જે
કહું છું તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતો જુલ્મ અટકી
પડશે. જુઓ અગાડી ચોમાસુ આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી
સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગ્યામાં ન્હાના મોટા ખાડા ખોદી

(૧૦૪) ખુખીનો ખખનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 મૂકે અને તે કામ તૈયાર થાય એટલે મને ખખર આપો કે તુરત
 હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ. ” આ પ્રમાણે ખીરખલનું
 બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તૈયાર
 કરીએ ” એમ કહી ઘેર ગયા અને કબરસ્તાન ભૂમીમાં જઈ ખાડા
 ખોદી તૈયાર કર્યા. પછી ખીરખલને ખખર આપી. તદ્દનંતર ખીરખલ
 એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લાઇ ગયો. જ્યારે
 શાહે કબરસ્તાન ભૂમીમાં પુષ્કળ નહાના મોટા ખાડા ખોદેલા જોયા
 ત્યારે આશ્ચર્યતાથી ખીરખલને પુછ્યું કે ખીરખલ ! આટલા બધા
 ખાડા શું જાણીને અને શા માટે ખોદ્યા છે ? ” ખીરખલ બોલ્યો કે
 નેકનામદાર ! આ ખાડા ચોખ્ખા લોકોએ ખોદી મુક્યા છે; કારણ કે
 આગળ ચોમાસુ આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં
 મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો
 ત્રાસ પડવાનોજ; તો તે વખતે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉ-
 થીજ ખોદી મુકીએ તો નિકાલ ! એમ વીચારી તેમણે આ કામ
 કર્યું છે એમ મને ખખર મળી છે ’ આ સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે
 ‘ એ બદમાશ ચોખ્ખા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુઆ વાંચે છે. માટે
 આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોંપવું નહિ ! ’ એમ વીચારી
 ખીરખલને હુકમ કર્યો કે ‘ આજજ પછી ચોખ્ખાઓને આ કામથી
 દુર કરવા અને મારા રાજ્યમાં કોઈ પણ ઢેકાણે આ કામ માટે ચો-
 ખાઓને નજીક આવવા દેવા નહિ ’ આ હુકમ સાંભળી ખીરખલે હ-
 પ્પસહ કહ્યું કે “ જેવો નામદારનો હુકમ ! ” તદ્દનંતર ચોખ્ખા લોકો
 ઉપરથી એ જીલમ બંધ પડ્યો.

વાર્તા ૪૬ મી.

આણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખે ન મળે, એક તાખીઆના તેર.

આણુંદો.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

એક સમય બાદશાહ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તપ્ત ઉપર બીરાજમાન થયો હતો અને જે કોઈ દરબારી આવે તેને પ્રશ્ન કરતો કે “ સર્વ કુલમાં કયું પુલ મોટું ? સર્વ દાંતમાં કોના દાંત મોટા ? સર્વથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર કોનો ? મોટામાં મોટો કયો રાજા કહેવાય ? અને કયો મોટો ગુણુ ? આ પાંચ પ્રશ્નો પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા. અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે “ ખુદાવિંદ ! પુલ જામનું મોટું દાંત હાથીના મોટા પુત્ર રાજાનો શ્રેષ્ઠ, ચક્રવર્તિ રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણુ મોટો ” આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું પરંતુ બાદશાહને તે હૈયે રૂચ્યો નહિ; બાદ બીરખલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રશ્ન પુછ્યા તે સાંભળી બીરખલ બોલ્યો કે “ નામદાર સર્વથી મોટું કુલ કપાસનું કે જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સુતર કાપડ થાય છે તે સર્વ જગતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાંવળીના મોટા કે જેતા પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઈ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સહાયતા આપે છે રાજામાં સર્વથી મોટો મેઘરાજા મોટો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રાંક પશુ, પક્ષી, જાડ અર્થાત સર્વ જગતના ચરાચર જીવો જીવે છે અને ગુણુમાં મોટો ગુણુ હિમત કે

(૧૦૬) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

જેના વડે સર્વ કામમાં હતેહ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે ખીરખલને જવાબ સાંભળી સર્વ દરમિયારી વર્ગ નિસ્તેજ બની ગયો. કારણ કે પાંચે જવાબ શાહે કયુલ ક્યાં પણ દરખાશોએ તે જવાબો પ્રત્યે “કુબતો ફીણને બાંહે” તે સરખો પ્રકાર કરી ધણા મતભેદ બતાવ્યા; તદ્દપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કયુલ ક્યાં; માત્ર પાંચમાં ઉત્તરની પરીક્ષા જેવી એમ શાહના મનમાં ઇચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી રનાન કરી ખીરખલ ચાલ્યો આવતો હતો. તે વખતે શાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વીચાર્યું અને એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “જ્યારે ખીરખલ સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથીને મસ્ત બનાવી તેના (ખીરખલના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહવતે તેજ પ્રમાણે કર્યું જ્યારે સાંકડી ગલીમાં ખિરખલે પ્રવેશ કર્યો અને અર્ધ માર્ગે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે તેવીજ તક જોઈ માહવતે હાથીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઈ ખીરખલે વીચાર્યું કે “બાદશાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણ કરી છે. એમાં તો શક નથી ! પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવીજ જોઈ-એ અહીંયાંથી નાસી છુટું તેવા લાગથી, માર્ગે સાંકડો અર્ધ લાગમાં છું અને હાથીને ગુસ્સો તેથી અન્ય ઇલાજ ચાલે તેમ નથી. ખેર ! હીમ્મતે મરદા તો મરદે ‘ખુદા’ એમ વીચારી આસપાસ ફાઇ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત્ લાકડી કે ફાઇ ઝાડની ડાલો વગેરે હાથ લાગે તો ઠીક પરંતુ ત્યાં તેવું કશું હાથ લાગ્યું નહીં પણ એક માંદુ પડેલું કુતરું ત્યાં ટળવળતું જોયું તે જોઈ હીમ્મતથી તે કુતરાના બે પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ઘા

માર્થો તેથી તે દૂતરાના નખ હાથીની સહના મૂળમાં વાગ્યા; તેમજ કુતરે ચીસ પાડી તેથી હાથી એ 'ખનાવથી એકદમ, પાછો હઠવા માંડ્યો. માહવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગળ ચલાવવા કર્યું પણ તે હાથી તો તે ખનાવથી દેહેસતજ ખાઇ ગયો એક ડગલું પણ આગળ હઠ્યોજ નહીં ત્યારે માહવત લાચાર બન્યો અને ખીરબલે તો લાંથી રસ્તો માપ્યો આ હકીકત માહવતે જઇ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ધણોજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડ્યો કે “ જો મરદમાં હીમ્મત હોય તો ખુદા મદદે આવે છે ” એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વીચારી ખીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૭ મી.

સુધરી બીગરે બેગહી, બીગડી શીર સુધરેન;
દૂધ ફટે કાંજ પરે, સો ફિર દૂધ ન બને.

વૃદ્ધાદતસહી.

બુદ્ધસે ગઈ વો હોજસે નહિ સુધરતી.

એક વખત શાહ આનંદ જીવનમાં મીજલસ ભરી દરબાદી સહ વર્તમાન ગમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા. તે વખતે શાહે ઉંચા એક અત્તરની શીશી કહાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કાહડતાં થોડું ગાલીચા પર ઢળી ગયું તેથી ક્રોધના જાણવામાં ન આવે તેમ ગાલીચા ઉપરથી આંગળી વડે પાંછું લેવા યત્ન કર્યો પરંતુ નકામો ગયો; કેમકે અત્તર તો ગાલીચા ઉપર પડ્યું તેવીજ ગાલીચો પી ગયો હતો.

આ ખનાવ ક્રોધના જોવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલા શાણા સરદાર ખીરબલે તે ખનાવ જોયો તેથી શાહને સંકોચ

(૧૦૮) ખુખીનો ખબનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.
 થયો; કારણ કે હીંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંબુસ પ્રકૃતિ
 રહી ગઈ છે એમ આ બનાવથી ખીરબલના મનમાં આવશે અને તે
 કોક વખતે મારી મસ્કરી કરશે. ” એમ વીચારી ખીજે દિવસે શાહે
 એક પાણીનો હોજ બાલી કરાવી તે અત્તરથી ભરી કઢાવ્યો અને
 શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લુટાવ્યો; અર્થાત્ જે જેની મોજમાં
 આવે તેમ તેમાંથી અત્તર લેઈ જવા હુકમ આપ્યો આ બનાવ
 ખીરબલના જોવામાં આવવાથી તે હોજ નજીક આવ્યો અને તેને
 જોઈ શાહે કહ્યું કે “ કમ ખીરબલ ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે ? ! ”
 તે સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે “ હજુર બે અદબી માફ કરશો પણ
 જે ખુંદથી ગઈ છે તે હોજથી સુધરવાની છે ? ”

આ પ્રમાણે ખીરબલનું બાપણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો
 કે “ ખીરબલે મારી હલકાસ બતાવી ! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રગટ કરવો
 એ વધારે હલકાસ બતાવનારને થઈ પડે; માટે અત્યારે કશું ન
 બોલવું પણ પછી વાત ” એમ વિચારી ત્રીજે દિવસથી ખીરબલની
 સલામ લેવી બંધ કરી અને નિત્યના નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો
 બંધ કર્યો તે જાણી ખીરબલે વિચાર્યું કે “ શાહને મારા ખરા બો-
 લથી માફ લાગ્યું, હશે ! ખેર તે સંમળું ઠીક કરીશું; પરંતુ મારે
 હાલ અહીંયાં રહેવું એ ઠીક નહીં; કેમકે શહેરમાં રહેવું અને દરબા-
 રમાં જવું નહિ ! તે બનાવ જાણી પ્રતીપક્ષીઓ રાજ થાય તથા
 શાહની અને મારી મીત્રાઈનો અભાવ સમજાય તેવો લાગ પ્રતિસ્પર્ધા-
 ઓને મળવા દેવો નહીજ જોઈએ; માટે બહાર ગામ જવું એ વધારે
 સારું છે ” એમ વિચારી બુદ્ધિનીધાન ખીરબલ શહેરમાંથી ગુપ્ત ગુપ્ત
 રીતે પ્રપાણ એક ન્હાના ગામડામાં પાટીદારના ઘરમાં પોતાનું નામ
 ઠામ ખરૂં ન બતાવતાં અન્ય નામ ઠામ બતાવી ત્યાં રહ્યો.

બાદશાહે ખિરખલની સાથે દિલ્લી ઓઝાછ દેખાડી તો ખરી-
 પણ ખિરખલની સાથે એવો સળંગ સંબંધ બેસાડી ગયો હતો કે
 તે શીવાય એક દીવસ પણ ચાલી શકે નહીં તદ્દપિ પણ ગુસ્સાને લી-
 ઘે આઠ દીવસ તેની ખખર લીધી નહીં; પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ
 નવી ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના ફે-
 સલા આપવા વખતે ખિરખલ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નહોતો એવ-
 ટે તેના વીના ન રહેવાયાથી સીપાઇઓને મોકલી તેડું કર્યું પણ તે
 ગામ ગયો છે એવા સમાચાર મળ્યા ; તેથી જાણ્યું કે સ્નેહના હ-
 ક્રમાં હું મોટાઇમાં તણાઈ સલામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માફ
 લાગ્યું, માટે રીસનો માર્યો ગામ ચાલ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે
 પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ માફ જુ-
 ષણ છે. રાજ્યમાં એવા સલાહકાર વિના તમામ બાજુ રદ થઇ
 જાય ” એમ વિચારી ગામોગામ બોળ કરાવી પણ પતો લા-
 ગ્યોજ નહીં. એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશોદેશ વાર્તા
 ફેલાણી કે “ અકબરશાહના રાજ્યમાં (હજુરમાં) જે ચતુર અક્લ-
 વાંન અને હિમત બહાદુર પ્રધાન હતો તે રીસાઇ ગયો છે. આ
 વાર્તા જાણુસ મારફતે શાહના શત્રુ રાજાઓએ જાણી તેથી તે તક-
 નો લાલ લઇ દિલ્લીપતિનું રાજ્ય હસ્તગત કરવા મસલત ચલાવી
 અને તે શત્રુ રાજાઓ પૈકી નુર્કસ્તાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો
 હતો તેણે વિચાર્યું કે, ખિરખલ હતો સાંસુવી કિલ્લા ઉપર હલ્લો
 કાઢી કરી જ્ય મેળવી શકે એ આશા ફેકટ અને હવે સહેલાઈથી
 તે જગ્યો ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લઇએ
 તોપણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણવું જરૂરનું છે કે દિલ્લી-
 પતિના આગળ હવે બીજો કોઇ બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં. જો

(૧૧૦) ખુખીનો ખનનો અને કહાપણનો દરિયાવ.

કોઇ તેવોજ બુદ્ધિમાન પ્રધાન વિદ્યમાન હોય અગર છુપી રીતે બી-
રખલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુશ્કેલ થઇ પડે માટે
પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ નોંધએ એમ વિચારી
એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું કે, આ પત્ર વાંચી એક ઘડો
ભરીને અમલ ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેવી અને જો ન મો-
કલો તો લડાઇ માટે તૈયાર થજો. આ પ્રમાણે પત્રમાં જેટલું લખી
સાંઢણી સ્વાર હલકારા સાથે વિદાય કર્યો કેટલીક મુદતે દિલ્લી શહેર
આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો શાહે વાંચી વિ-
ચાર્યું કે, બીરખલના અભાવથી શત્રુ રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મા-
રવા ટગટગી રહ્યાં છે. બીરખલનો પતો લાગતો નથી; તેમજ આ-
કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પાર પાડવા એના શિવાય બીજો
કોઇ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું ! મારી મુખાંધનાં ફળ મનેજ
મળ્યાં. હાથનાં કયાં હૈયે વાગે. એમાં બીજનો શો દોષ ? પા-
ણી પીને ઘર પુછ્યું. ” એવો ઘાટ મેં કર્યો છે. રીસાવી કહાઓ
અને હવે શોધી કહાડવો એ કેટલી બધી ભુલ પરંતુ તેમ કર્યાં શિ-
વાય સિદ્ધિજ નથી. સમજી શરૂઓ ડોળા ધુરકાવી રહ્યા છે; માટે
એક યુક્તિ રચી બીરખલને શોધી કહાડું. એમ વિચારી પોતાના
રાજના દરેક ગામે મુખીપટેલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, જે
અમારા માણસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચ શેર
દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો છર્તા આજે જેટલા વ-
જનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ
વજનવાળો એક માસની આખર તારીખે રહેવો નોંધએ; જો વધારે
ઓછો વજનમાં થશે તો દેહાંત (શુળી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે.
એવી યુક્તિવાળો હુકમ દરેક ગામેગામ લખી અકેક બોકડો અને

એકેક તેના રક્ષણ માટે માણસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં ખીરખલ કુપી રીતે રહેતો હતો તે ગામમાં પણ તે હુકમ આવી પહોંચ્યો તેથી ગામના લોકો બહુ શીકરમાં પડ્યા એકઠાને પુષ્કળ ખોરાક આપવા છતાં વજનમાં વધારે ઓછો ન થવા દેવો એનો શી રીતે ધાટ ઉતરે. ખોરાક મળે એટલે વજનમાં વધવો જોઈએ, તેમ એને ખોરાક ઓછો આપવા હુકમ નથી માટે સૌનું મ્હોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાનો નથી. એમ વિચારી સડેકા ઉદાસ બની ગયાં તે વાત ખીરખલના જાણવામાં આવી. તે જાણી ચેતી ગયો કે, મને શોધી કહાડવાનીજ આ યુક્તિ છે. એમ વિચારી ખીરખલે ધરવાળા પટેલને કહ્યું કે, પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શક્યું નહીં પણ આજે તમારા ઉપર જે સંકટ આવી પડ્યું છે તે દુર થવાનો રસ્તો મને સુઝી આવ્યો છે તે તમોને બતાવું છું એ તે પ્રમાણે તમે કશો તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દુરે ટળશે

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે, ભાઈ તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો બતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ ભુલીશ નહીં અને તમેજ જીવિતદાન આપ્યું એમ સમજીશ. ખીરખલે કહ્યું કે તમારા ગામમાં ફરી જે વાઘ પાડ્યો છે તે વાઘની પાસે આવેલા એકઠાને થોડીવાર લઈ જઈ બાંધવો તેથી તે વાઘના લયથી રોજ દાણો ચારો ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહિ; અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આખર તારીખે રહેશે. વધારે ઓછો થશેજ નહિ. પરંતુ આ યુક્તિ મેં બતાવી છે એવું કાપના જાણવામાં આવવું ન જોઈએ. ખીરખલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આખર તારીખે

(૧૧૨) ખુખીનો ખનનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

બોકડો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પહોંચાડવા પોતે પણ સાથે ગયો. બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાતરી થઈ કે તેજ ગામમાં ખીરખલ છુપઈ રહ્યો છે. પરંતુ પટેલને પુછતાં ઉત્તર મળ્યો કે, નામદાર, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચઢ્યો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અજમાવ્યો. તે જાણી શાણા શાહે મોટા ઠાઠથી સ્વારે મોકલી તેજ ગામથી ખીરખલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન વધારી પ્રધાનપદનો પોશાક બદલ્યો.

તદાંતર તુર્કસ્તાનના શાહનો આવેલો રૂકો વંચાવ્યો. ઘડો ભરીને અકલ મોકલવી તે વિષે તજવીજ કરવા શાહે ખીલખલને ભલામણ કરી તેથી ખીરખલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને વળગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું. દીવસે દીવસે તે તુંબડું મોટું થતું ગયું. ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઈ થયો તે જોઈ તેને ડીટથી કાપી આગળ ક્યું, બાદ બાદશાહેને જણાવ્યું કે, નામદાર, અકલથી ઘડો ભરાઈ ગયો છે માટે તુર્કસ્તાનના શાહની પાસે મોકલી દેવાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અકલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન ભાગતાં, અકલને છુરે ન ફરતાં. અકબંધ અકલને કહાડી લઈ અમારો ઘડો પાછો સાંજે તાંજે એનો એજ જલદી મોકલાવી દેશો, જો એમ ન બને તો અર્થાત્ ઘડાનો કે અકલનો નાશ કર્યો તો તે અકલની કીમત ત્રણ કરોડ રૂપીઆની છે, માટે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઈ કરવા તૈયાર થજો અમે લડાઈ કરવા તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે પત્ર શાહે અક્કલનો ભરેલો ધડો તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર જઈ ધડો તથા પત્ર રજુ કર્યાં તેથી સૌકો પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ધડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામા ગયા તેથી જન-હયું કે અકબર ખાદશાહની હજુર હજી અક્કલવાન ખીરખલ મોજુદ છે માટે જો લડાઈનો મામલો ઉઠાવશું તો ફવળ લાખોની તુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લઈ ધડાને પાછું મોકલવાનું કામ પણ ખનવાનું નથી માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆ આપી ગુપચુપ બેશી રહેવું એ વધારે સાફ છે. એમ સર્વાનુમતે સદ્ વિચાર કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખમ્મનાને શરણુ કર્યા.

વારતા ૪૮ મી.

અખળા નહિ પણ છે પ્રખળા એવશ સખળાને કરતી;
ચરિત્ર ફેજ ચઉદીશ ફેલાવી, તન મન ધન ગુણ હરતી.

પ્રાણજીવન.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

એક સમય ખાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે, ખીરખલ, મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્યને લાવો કે ચાર પૈકી એક બેશરમો, બીજો બીકણુ, ત્રીજો શરમાળ અને ચોથો નીડર. ખીરખલે તે હુકમ માથે ચડાવી બીજો દીવસે એક બૈરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે, નામદાર, આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો.

(૧૧૪) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 વિસ્મયતા સાથ જણાવ્યું કે, ચાર જણ ક્યાં છે ! આ તો એકજ
 સ્ત્રી છે. બાકીના ત્રણ ક્યાં ? ખીરબલે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર, એ
 સ્ત્રીના અંગમાજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણ સમાયલા છે; કેમકે
 જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણા ગાય છે ત્યારે પાસે ખેડેલા લાઇ બા-
 પની પણ અદખ-શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે, અંધારી કા-
 ટડીમાં જવા માટે ધણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે. બાપરે,
 હું તો ખી મરું છું ગાટે ખીકણ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ
 સ્વરે ખોલવું, અદખથી વર્તવું આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને
 પુરૂષની સાથે વહેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભુત, પ્રેત કે વાઘ,
 ચોરથી પણ ન ખીતાં નિઃશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે
 છે માટે નિડર છે. તેથી એ ચારે ગુણના ધરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ
 આગળ લાજર કરી છે. તે સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને
 ખીરબલને સાંઝે ધનામ આપી તેના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવાલાગ્યો.

વારતા ૪૯ મી.

ચતુર ન સમજ્યા હોત, તો ચતુરાની ચુક;
 કહે કેણુ કહાડત અરે, સકળ ગણાત ઉંદક.

પુણ્યચંદ્ર.

રાધુ તો મહા તપસ્વી છે.

એક સમય બાદશાહ અને ખીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ
 વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજુરીએ વરધી આપી કે
 ગરીબ પરવર, એક ફકીર પોપટનું પાંજરું હાથમાં લઇ આવ્યો છે
 તેને શો હુકમ છે ? બાદશાહે ફરમાવ્યું કે, જહાંપનાહ, આ મારી

પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રઘુ પાડેલું છે તેને મેં ગણીજ મહે-
નત લઈ સાફ ખોલતાં લણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી લણા-
વ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ. માટે
રાધુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરો. આ પ્રમાણે ફકીરનું ખોલવું
તથા રાધુના મુખથી મધુર લાપણુ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહ
ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાધુની સાર સંભાળ
માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે, જરા પણ રાધુની તખીયત નાદુ-
રસ્ત જણાય તો તરત મને ખબર આપવી, જો તેની ખબર ન આપી
અને બિમારીવડે રાધુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે
વખત તેનું માથું કપાવી નાંખીશ. તદ્દનંતર નોકરો રાધુની તખીયત
જાળવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાધુ કુરાનના
પાઠ લણુતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઈ તેના ઉપર અતિશે
ખાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત રાધુ અચાનક મરણને શરણુ થયો
તે જોઈ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને શાહને
શું જવાબ દઈશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જો જણાવીએ
તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય. માટે બન્ને તરફની પીડામાં આવી ફ-
સાયા. હવે તો ખીરબલ્લ આગળ જઈ આ હકીકત જાહેર કરીએ
તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે. એમ વિચારી ખીરબલ પાસે ગયા,
અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાશ્યું. ખીરબલને તેઓની દયા આવી તેથી
કહ્યું કે તમે નિયંત્ર રહો. જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઈશ
નહીં. એમ કહી ખીરબલ શાહ હજુર ગયો, શાહને જોઈ બોલ્યો કે
આપણો રાધુ ! આપણો રાધુ ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી
ઉઠ્યો કે શું રાધુ મરી ગયો ? ખીરબલે જણાવ્યું કે, નહીં નહિં
ખુદાવિદ, એમ તે બને કે ? એ તો મોટો નપસ્વી જનમ્યો છે

(૧૧૬) ખુખીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.
આકાશ તરફ મોં કરી તપસ્યા કરે છે. પગ, પાંખ, આંખ અને
ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગસાધન કરી ઇંદ્રીઓને દમન કરી
રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ખીરખલનું ખોખવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, અ-
રેરે ! ત્યારે તો મરી ગયો એમ ચોખુંજ કહે ને ? ખીરખલે જણાવ-
્યું, અરેરે ! આયિંદ આપ જોશે ત્યારેજ તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે
અને આપ મરી ગયાનું કહે છે. માટે તેને જોવાથી નિઃસંદેહ થશે,
શાહને તેડી રાધુના પાંજરા પાસે જઈ તપશ્ચર્યા કરતો બતાવ્યો. તે
જોઈ શાહ ખોલ્યો કે, ખીરખલ, તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઈજ
નહીં. રાધુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે
રાધુ મરી ગયો, તો મારે નાહક ધંધો તો આવો પડત નહીં. શું
રાધુ મરી ગયો એવી ટેને જોવાથી તને ખબર નહોતી પડતી ? ખી-
રખલ હાથ નેડી ખોલ્યો કે, નેકનામદાર, શું કરવું ? જો સરકાર
અગાડી રાધુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે
માફ શિરચ્છેદ થવાનો વખત આવત, માટે ખીજે કાંઈ રસ્તો શો-
ધવો કે નહિ ? તે સાંભળી શાહ રાધુનો શોક ભુલી જઈ ખીરખલની
બુદ્ધિનો ખ્યાત વિચારી ખુશી થયો અને તે બદલ ધનામ આપી
પોતે ગેરવ્યાખ્યા હુકમ કયોં તે વિધેનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૦ મી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવા સહેલ;

(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, તેજ ધણું મુશ્કેલ.

કાશીરામ.

શું અકલ અધારે વહેંચાયેલી છે ?

એક વખત અકબરશાહે ખીરખલને કહ્યું કે, હુમણાં છે અને

પછી પણ છે, હુમણા નથી અને પછી પણ નથી, હુમણાં નથી પણ પછી છે અને હુમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટપણે આપો. તે સાંભળી ખીરબલ કંટલોક વખત વિચારમાં લીન થઇ ગયો તે જોઇ દ્રેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઇ કે, આજે ઉત્તર આપવામાં ખીરબલની મતિ મુંઝાણી છે માટે હવે માન ઉતરશે. પરંતુ એ વિચાર દરિદ્રના મનોરથની માફક થોડાજ વખત ટકવા પામ્યો. થોડીવાર પછી ખીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ આપની પાસે મોજુદ છે પણ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં જઈએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. તે સાંભળી શાહને વિરમચકારી વારતા જણાવી કારણ કે એ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈથી અપાઈ શકવાનો નથી. તેમ છતાં ખીરબલની અકલ-હુંશીઆરી જોવી કે એ કેવી રીતે પ્રશ્નોની સમાધાની કરી બતાવે છે. એમ વિચારી ખીરબલની સાથે શહેરમાં જવાનું કલ્પણ કર્યું. તદનંતર ખીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપ જટાધાની યોગીરાજનો વેષ ધારણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (ચેલો) બની જોઉં. પછી બુએ શહેરની ગમ્મત. એમ કહી બન્ને જણે તેજ પ્રમાણે ડાઠ રચ્યો અને એ નાનાં સમજવાન બાળકને સાથે લઇ એક ધન્યવાન મહસ્થની પેઠી ઉપર જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં જઈ સાહુકાર પ્રત્યે (વેષધારી ખીરબલ) પોતાના ગુરુ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો કે, શેઠજી, આ મારા ગુરુરાજ છે અને હું એમનો ચેલો છું, અમે બન્ને જણ આ ફાની (નાશવંત) દુનિયાને ત્યજી પરિવ્રજ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ. આપની ઉદ્ધાર વૃત્તિ પરોપકાર

(૧૧૮) ખુબીનો ખમનો અને હાપણનો દરિયાવ.

બુદ્ધિ અને નમ્રતા અવલેનીય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશાંતરમાં કીર્તિ ફેલાવવા અમે આપની કાંઈક સહાયતા લેવા આવ્યા છીએ. પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી તે ગ્રહસ્થ હાથ જોડી નમ્રતા સાથે બોલ્યો કે, મહારાજ, જો આપની અડચણ મારાથી દુર થઈ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ કરમાવો. એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું કે શેઠજી, આ અમારા ગુરુ મહારાજના જે બાળક છે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા વિના એ કામ પાર પડી શકે નહિ; તેમજ ઓછામાં એશા જે હજાર રૂપીઆ જોઈએ; કેમકે ખાવાપીવા, પહેરવા ઓઢવા અને વિદ્યાલય ખર્ચના બંદોબસ્ત માટે મદદ પુરી પાડતાં સુધીમાં ગોઠવણ કરવીજ પડે; વાસ્તે જો આપથી સહાયતા આપી શકાય તો કહો. જો આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશો તો ઈશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે. પછી શેઠે તે બાળક તરફ જોઈ તરત માગણી પ્રમાણે રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ ભેટ કરી. તે જોઈ શિષ્ય બોલ્યો કે, આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે અંકેક જોડું તમારા માથામાં મારતો જાઉં અને તમે દર જોડા દીઠ અંકેક રૂપીઆ આપતા જાઓ. આ વાક્ય સાંભળી પેઢી ઉપર બેઠેલા અને રસ્તાના જનાર લોક વિસ્મયવંત થયા કે, વાહ ઉપકારનો બદલો ઠીક ! ! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખમવાં. એ ખરેખર નવાઈ. પરંતુ શાહુકાર કશું પણ ન બોલતાં કિંવા જરા પણ મલીન ન કરતાં મહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે, ન્યારા આ રૂપીઆ સત્યકૃત્યમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપીએ જોડા સહન કરવો પડે તે હું અહોભાગ્ય માનું છું; કેમકે સત્યકૃત્ય માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સહન કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી માથાથી પાંદડી ઉતારી ગુરુ

આગળ માથું ધર્યું, ધન્ય છે એવા ધનવાન ધર્માત્મા પુરૂષને.

આ બનાવ જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, શેઠજી, આપની ઉદારતા, ધૈર્યતા, ધર્મબુદ્ધિ, પરમબુપણું. ગુરુભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાણાં ખર્ચાયાથી અહોભાગ્યપણું માનવપણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઇ હું ધણોજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે અમારે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી. કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાની કાર્ય સિદ્ધ થયું છે, માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમં તક્ષીન બનો. એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે કહ્યું કે, આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હુમ-મણાંજ છે અને પછી પણ છે' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપા એ સર્વ સંપત્તિવંત આ શેઠ છે; છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ ભક્તિ અને કહેણી-રહેણી કાયમ રહેલ છે તે આ લોક ત્યાગી પર-લોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વર્ગ સુખ છે, માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી સ્વીકારી લ્યો. આ પ્રમાણે બીરખલ (શિષ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય પામ્યો. આગળ જતાં એક બીખારી બીખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉપદેશ કરતો હતો કે, એક ગણું પુન્ય સહુસ્ર ગણો લાભ છે, હાથે તેજ સાથેજ છે, દયાભાવ રાખી જો પરાપકાર દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ વધુ સુખ આપશે. આ પ્રમાણે બીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષ પેટવુર ખાવાની વસ્તુ આપી, તે લઇ બીખારી ગામ બહાર જઈ ઝટપટ ખાવા મંડી પડ્યો. ગુરુ એટલો પણ તેની પાછળ પાછળ હતા. એલાએ તે બીખારી પ્રત્યે વિનવવા માંડ્યું કે, દયાળુ સેવક, અમે બન્ને જણ ભુખ્યા છીએ અમારો ભુખ્યે જીવ નાથ છે. જો થોડું અમને આસરા જે-

(૧૨૦) ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 ટહું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરશે.

એવી ઘણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ
 જરા પણ ન જોતાં પેટપુજ કરવામાં પુરેપુરું લક્ષ આપવા મન્યો
 હતો તે જોઈ શિષ્યને ગુસ્સો ચઢ્યો અને તે ભીખારીને એ ચાર
 જોડા લગાવી બોલ્યો કે. મુખ્—ગધેડા ભીખ માગતી વખતે તો ઉપ-
 દેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી ! પરલવમાં
 આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી અને આ ભવમાં પણ
 આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી;
 માટે તને હમણાં સુખ નથી અને પછી પણ નથી. એમ કહી શા-
 હને કહ્યું કે, લ્યો આપના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ ? કે—હમણાં
 નથી અને પછી પણ નથી.

બાદ ગુરૂ ચેલો આગળ ચાલ્યા. એક અતિ દુષ્ટ, નમ્ર અને
 ધૈર્ય ભક્તિમાં તક્ષીન એવા સાધુને જોઈ શિષ્યે બતાવ્યું કે, મહા-
 રાજ, આ સંતની પાસે હમણાં કશું પણ નથી; પરંતુ તપ અને
 ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિવંત
 થશે; માટે હમણાં નથી પણ પછી છે. એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો
 ઉત્તર સ્વીકારી લ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો
 કે હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે ? બીર-
 બલે જણાવ્યું કે મહારાજ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે
 તે તપાસી વિચારી જુઓ કે આપ ખુદ 'પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુ
 સ્તાનની રાજગાદી ઉપર તપ્તનશીન થયા છો અને કાષ્ઠ પ્રકારની
 સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંતું જરા
 પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અસારે પુર ચઢતીના વખતમાં
 આપ દયા, કાન, પરાપકાર, શેર-સંતની ભક્તિ, સારા કૃત્ય કરવામાં

શુભ ખાંતી અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા જીવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે. માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે, હુમણાં છે પણ પછી નથી. પછી આપની જેમ જીવ્યા હોય તે ખરી.

એ પ્રમાણે ખીરખલનું ખોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રહેણી કહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને ખીરખલની શુદ્ધિ ચાતુરી, વિદ્વતા વિશેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા ખીરખલ દ્વારાએ શુદ્ધ જ્ઞાન-ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો. ખીરખલના ગુણોથી રીઝી શાહે “ અક્ષલ બહાદુર ” “ ખીરખલ કવીરાય ” “ પ્રેમમૂર્તિ ” “ રાજા-સાહે ” વગેરેના ઇલકામ આપ્યા ને મોટી જગીરો બક્ષીસ આપી જીવનનો લાભ લીધો.

ભાગ પાંચમો.

વારતા ૫૧ મી.

પામે આદર પ્રૌઢ, ગુણથી સહુકો સર્વદા.

પ્રભાશંકર.

નાગરવેલેનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે.

એક વખત બાદશાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, સર્વથી મોટું પાન કય વનસ્પતિનું ગણવું ? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઈ કંઈનું, કોઈ સાગનું તો કોઈ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ

(૧૨૨) ખુખીના ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શાહે તે એકેની વાત પસંદ કરી નહિ, છેવટે ખીરખલને પ્રશ્ન પુછ્યું
 ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે, પરવર દીગાર, સર્વથી પાન નાગરવેલનું
 મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સુરકારના મુખસુધી પહોંચે છે માટે તેને
 જ સર્વથી એટલે એને મોટું સમજવું. ખીજાં પાન આકારમાં મોટાં
 પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ? આ ઉત્તર સાંભળી
 શાહ સંતોષિત થયો અને ખીરખલના બુદ્ધિબળની કંદર ખુઝી સાફ
 ઇનામ બદલ્યું.

વારતા પર મી.

જમ જમાઈ જાયક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

મણીગૌરી.

નિમકહરામ જમાઈ.

એક વખત શાહે ખીરખલ પ્રત્યે પુછ્યું કે, ખીરખલ, નિમક-
 હલાલ કાણ અને નિમકહરામ કાણ ? તેનો બેદ બતાવો. આ પ્રશ્ન
 સાંભળી ખીરખલે કહ્યું કે, શિરતાજ, નિમકહલાલ એક કુતરું કહે-
 વાય છે; કેમકે જેના ધરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ
 જતાંસુધી પણ ઇજા થવા દેતું નથી તથા સદૃષ્ટવ તે ધણીનું સંરક્ષણ
 કરે છે. કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિ આપીએ તદ્દપી પોતા-
 ની નિમકહલાલી છોડવાનુંજ નહિ; એથી વિપરીત રીતે (નિમક-
 હરામ) જમાઈ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદ્દપી
 પણ તેને તૃપ્તિ થવાનીજ નહિ તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં
 પણ જરા વચકું પડ્યું કે જાણે કાંઈ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ
 થતોજ નહિ હોય તેમ તુરંત રીસાઈ બેસે છે. કહ્યું છે કે

જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે જેમ નવ ગ્રહોને
નિત્ય બળીદાન આપતા હોઇએ તોપણ પ્રતિપક્ષી રાશી ઉપર આવ્યા
કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો. એ પ્રમાણે
ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો,

વારતા ૫૩ મી.

રાજા જોગી અગ્નિ જળ, હિનકી કિલદી રીતિ;
દંતા રહીઓ ફરસરામ, થોડી પાળો પ્રીતિ.

અજવાળી તોપણ રાત.

એક વખત ખીરબલ જમ્યા બાદ પોતાના મકાનના ઓટલા
ઉપર બેઠેલ હતો તે સમય બાદશાહનો એક હજુરી નોકર દોડતો
દોડતો જતો તે જોઈ ખીરબલે પુછ્યું કે, આટલો બધો દોડીને ક્યાં
જવા માગે છે ? નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, સરકાર સાહેબે મને બ
શેર કળીયુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે. માટે તે લઈને જલદી જવું
જોઈએ. તે સાંભળી ખીરબલ વિચારમાં પડ્યે કે, અત્યારે ખુદાવિંદને
બશેર કળીયુનાની શી જરૂર પડી હશે ! નકી કાંઈક આ વાતમાં
ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઈએ. એમ ધારી નોકરને ફરી પુછ્યું કે તે યુનો
શું કરવા જોઈએ છે. તે સાંભળી નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, તે ગ-
રીબ નોકરને શી ખબર ! બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જાગીને ઉઠ્યા
અને મેં પાન ખીડી આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જા
બશેર કળીયુનો જલદી લઈ આવ. આવું તેનું બોલવું સાંભળી ખી-
રબલે હજુરીયાને જણાવ્યું કે આજે, તારાં સોએ વર્ષ પુરાં થઈ
ગયાં. એજ બશેર કળીયુનો તને જન્મરાધથી ખવરાવી દેશે અને

(૧૨૪) ખુબીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
તેથી તું મરી જઈશ. જે તેં પાનખીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુ-
નો વધારે પડ્યો હશે તેથી તેમના મુખમાં બળતરા કિંવા ચંદ્રિકા
પડીજ હોવીજ નોંધએ તે બદલ આ શિક્ષા ઠરાવી છે; માટે તું એ
ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર મમાખણ એકત્ર કરી
બાદશાહ પાસે લઈ જા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કંઈ થશે
નહિ. બાદ તે હજુરીએ ખીરબલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તે
ચુનો લઈ શાહ હજુર ગયો. શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને
ખાત્રી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ ખીજે
દીવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે નોંધ
બાદશાહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે, મારો
વિચાર નિષ્ફળ ગયો, મુઓ નહિ એ તો ઠીક પણ એને ઇજા પણ
કશી થઈ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પહોં-
ચાડી દેવો તે ખરોજ. એમ વિચારી ચુનારાને બોલાવી કહ્યું કે,
સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને ભટ્ટીમાં નાંખી બા-
ળી નાંખજે. ખીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો
કે, જા દરબારી ચુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર ચુનો લઈ આવ. નોકર
હુકમ સાંભળતી વેંત તે ચુનારાને ત્યાં જવા નિકળ્યો. આયુષ્યખળને
લીધે તેને ખીરબલની ભેટ થઈ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ
તેમને કડી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી ખીરબલ સમજી ગયો કે, આને
બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો પરંતુ એને ઇજા ન થઈ તેથી એના
પ્રાણનો નાશ કરવા હજુર ધારે છે. આજ માટે આને ચુનારાને
ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે. તે સખખ સમજી ખીરબલને તેની દયા
ઉપજી તેથી કહ્યું કે, તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ઠેરી જા પછી
ચુનારા પાસે જઈ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંયાં બાદશાહે હજુરીઆને ચુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક ખીજા હજુરીઆને, પ્રથમ મોકલેલ હજુરીઆની શી વલે થઇ છે તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો તે સીધો ચુનારાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો ખીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગએલો ત્યાં પ્રથમ જઇ પહોંચ્યો. તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉઠાવી લઢીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો. કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે, જે સવારમાં પ્રથમ હજુરીઆ તારે ત્યાં આવે તેને લઢીમાં નાંખી બાળી નાંખજે. તેથી જે પહેલો ગયો તેને લઢીને શરણુ કર્યો.

અહા ! ‘જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?’ એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે. હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નિકળ્યો હતો તે નોકર ખીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઇ બાદશાહ હજુર જઇ ચુનો આગળ મુક્યો તે જોઇ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે, આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો ? એમ ચમત્કારીક બનાવ જાણી તે નોકરને પુછ્યું કે, તું અહીંયાંથી જે વખતે ચુનારાને લાં ગયો તે વખતે રસ્તામાં ક્યાંય રોકાયો હતો ? હજુરીએ કહ્યું, ગરીબ પરવર, હું છુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં ખીરબલજી પોતાની હવેલીના બહાર બેઠા હતા તેમણે મને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે, ખુદાવિંદની સ્વારી ક્યાં છે ? મેં કહ્યું કે, ચાહ પીવા બિરાબ્યા છે. એટલું કહી રમ્મ લઇ ચુનારાને ત્યાં ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો. એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ હજુરીઆને ખીરબલની સહાયતા છે એમ ખાત્રી થાય છે. પ્રથમ ચુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિ તે પણ તેનોજ પ્રતાપ. અને આ-

(૧૨૬) ખુખીનો ખમ્મનો અને હાપણનો દરિયાવ.
જે આને બદલે ખીજો નાહક મરણને યથો અને આ બચ્યો તે
પણ તેનોજ પ્રતાપ ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી નકામી
જશે. કેમકે જેની મદદ ખીરબલ કરનાર છે ત્યાં કોઇનું ટકુ ચાલ-
નારજ નથી. એમ વિચારી તે નોકરને અભયદાન આપ્યું અને ખીર-
બલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૪ મી.

બ્રહ્મામેં અમૃત બસેં, વિષબી ઉતકે પાસ;
એક બોલે લાખલે, (ઔર) એકે લાખ વિનાશ.

સરકારની સવારી હાલ મદી કીનારે જખ મારે છે.

એક સમય બાદશાહ ખીરબલને સાથે લઈ ચમુનાં નદીને કાંઠે
ફરવા ગયો. ત્યાં જઈ હવા ખાવા ફરતા હતા, તેવામાં કેટલાક મ-
છીગર લોકો જળ નાંખી માછલાં પકડતા હતા, તે જોઈ શાહના
મનમાં વીચાર ઉપજ્યો કે ‘ હું પણ એ શીકાર કરતાં શીખું ’ એમ
વીચારી તેઓ પાસેથી જળ માગી લઈ પોને માછલાંને પકડવા
લાગ્યો, એટલામાં ખીરબલને કાંઈ અગત્યના કાર્ય માટે રાજગઢમાં
(રાજ્યમહેલ) માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રજા લઈ રાજ્ય
મહેલનાં ગયો. ખીરબલને જોઈ હુરમ સાહેબે પુછ્યું કે “ ખીરબલ
હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ? ” તે સાંભળી
ખીરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર ? હાલ સરકારની સવારી નદી ઉપર
જખ મારે છે ! ” આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી હુરમને બહુજ માહું
લાગ્યું પણ કોપભાવ બહાર ના બતવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો.
બ્યારે બાદશાહ પોતાના મહેલે પધાર્યા ત્યારે હુરમે કેટલીક આડી

અવળી ગમ્મતની વાતો કર્યા બાદ ખીરખલની વારતા યાદ કરી કહે-
વા લાગ્યો. કે “ સીરતાજ ! આપ ખીરખલને ધણોજ બહાલ બતા-
વી તનતો ગણી રાખ્યો તેથી ખીરખલ મગરૂરીમાં છકાઇ ધણોજ
મોટે ચઢી ગયો છે અને જેમ એની મરજીમાં આવે તેમ બે પરવા-
ધથી મને તથા આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ
બાબત જરા સંતોષ કરતી જોઇએ છે. શું છેક એમ વર્તણૂક ચલા-
વે એ સાફ કહેવાય ? આ પ્રમાણે હુરમતું બોલવું સાંભળી શાહે
કહ્યું કે “ દીલોજનન ! શું વ્યંગ વચનોથી ખીરખલ બોલી ગયો ? તે
જાહે કહી દે, જો વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને
નસિયત આપ્યા વીના છોડીશજ નહીં ! ” હુરમે જણાવ્યું કે “ ખુ-
દાવીદ આપના આવ્યા પહેલાં ખીરખલ અહીંયાં આવ્યો હતો તે
વખતે મેં પુછ્યું કે “ હાલ સરકારીની સ્વારી ક્યાં છે ? અને શું
કરે છે ? ” તેનો ઉત્તર મીઝાજ સાથે તેને જણાવ્યું કે “ સરકારની
સ્વારી હાલ નદી કીનારે ઝખ મારે છે. ” તેવું સાંભળી મને બહુ
માઠું લાગ્યું પણ હું કશું ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આવા
શબ્દો સાંભળવાથી શાહ એકદમ ગુસ્સે થઇ સીપાઈ મોકલી ખીરખ-
લને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે “ કેમ ખીરખલ ? હમણાં તું બહુજ
બહુજ બેતમાઇ અને મીઝાજ ભરી વાતો બોલવા જમાન ચલાવવા
માંડ્યો છે કેમ ! ખીરખલે હાથ જોડી વીનવ્યું કે “ ગરીબ પરવર ?
એવી કદાપી કાળે મારી તકસીર આવે એમ તો નહીં; પરંતુ જો
આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો ? ”
આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે સધળી વાત કહી સં-
ભળાવી અને કહ્યું કે “ હવે તારાજ મોઢાથી કબુલ કરે કે હું સ-
જવાર છું ! ” તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે “ નેક નામદાર ! બે

(૧૨૮) ખુબીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 અદખી માફ કરશો, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે ખોટું છે ? કેમકે જે
 વખતે હું આપની રજા લઈ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો તે વખતે
 આપ નદી કીનારે માછલાં મારવામાં આનંદમાન બન્યા હતા કે
 નહિ ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર ઝખ
 મારે છે. ઝખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી
 તકસીર શું છે ? પછી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સે લાવી નસીયત
 આપવા ચલાતા હો તો આ માથુ આપ આગળ હાજર છે ! ” તે
 સાંભળી શાહ અને હુરમ બન્નેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ
 ખુશ હસી પડી ખીરબલની શાગાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે અફલ
 મહાદુર ! તારી અફલને ! !

વારતા પપ મા.

કપટી જન કોડ પ્રપંચ રમ્યે, ગુણી સજ્જનને પીડતાજ મર્યે;
 દીત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નીજ કંદ નિષેજ મરે ફનીને.
 પ્રાણુજીવન.

દાવ આયે દુશમનનો દાવ લેવાની દલીલ.

એક સમય શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન
 ધર્મ વાંધેની ચર્ચા ખીરબલ અને કાજીના વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે
 વાદવીદમાં એક એકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતીપક્ષીની દલીલોની ખંડન
 કરી પોતાની દલીલોનું મંડન કરતા હતા છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન,
 વિમળ, લોકલોકતા છે એવું સુખદા ખીરબલે અનેક પ્રમાણો બતા-
 વી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજી (કાઝી) પોતાનું માન ખંડન
 થયું અને હું હાર્યો એમ સમજી ધણોજ ક્રોધાયમાન બન્યો; પરંતુ

હાહનો એવો કાયદો હતો કે “ દરેક પંથની ચર્ચા થાય તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્તા યથાર્થ બતાવે તો તે કબુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય અદાલત કરવો ! ” ધન્ય છે !! એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને ! ! !

ઉક્ત કાયદાને અનુસરી કાળને વર્ત્યા શીવાય છુટકો નહોતો ? એટલે લાચાર ! પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વીચાર મુકરર થ્યો કે “ મમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (ખીરખલનો) પ્રાણુ પરલોક મોકલું સારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારી ધા રૂઝે ! ” એમ વીચારી પોતે દેશાંતરમાં જઈ ખીરખલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વીષેની તદખીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ ઠરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે “ અહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કંઈ તેથી મારું અવશ્ય કામ પડશે. ” એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા ધણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે ઉઘોગી પુરૂઝને કંઈ દુર્લભ છે ? ” અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તનમનથી જો કોઈ પણ મનુષ્ય કિંવા જનવર કાંઈ પણ કામની પાછળ પડે તો એક વખત વા બે અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદખી તેજ પ્રાર્થને હાથ કરવા પોતાનો ઉઘોગ અને ઉત્સાહ જરૂરી (ચાલુ) રાખે તો બેશક આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવેજ ! એ વીષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે “ હું એક મહાન દુસ્મન સામે જીત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે સત્તર સૈન્ય બેઠક બળથી હું ૨૧ વખત મારી મુરાદ સફળ કરી શક્યો નહિ હતો, તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન લણી નીરાશ અને એક હીચકારા સમાન બની પ્રાણું હઠવા ધાર્યું હતું અને તેજ વીચા-

(૧૩૦) ખુબીનો ખબનો અને હઠાપણનો દરિયાવ.

રમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરો-
ળીઓ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડ્યો; પણ પોતાના
મુખમાંથી લાળ વીસ્તારી ફરી તે લાળદ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો;
પરંતુ ફરી પાછો પડ્યો, તદ્દપી તેણે હીમ્મત ન હારતાં પોતાનો
ઉઘોગ, જેમનો તેમ જારી રાખ્યો, તેથી ‘ હીમ્મતે મરદાં તો મ-
દદે ખુદા. ’ એ અમુક વાક્ય સત્ય થયું; અર્થાત્ વારંવાર પાછો
પડ્યા છતાં પણ હીમ્મત ન હારી કરોળીએ મરદાતી આગળ ચઢા-
વી તેથી છેવટ તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢ્યો. તે જોઈ મારા મનમાં
ધીરીરતાના અંકુરો સ્ફુરાયમાન થયાં ! અને મેં વિચાર્યું કે જો આ
એક સુદમ જંતુ પણ પોતાની ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો
પડતા છતાં પણ તેણે પોતાનો ઉઘોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે
ફતેહમંદ નીવડ્યો તો હું માણુસ જાતી છતાં પણ હીમ્મત હારી
પાછો હકુ એ મારી મોટી ભુલ છે ! માટે હવે તો પુનઃ તેજ ઉઘો-
ગ ચાલુ કરી શતરના દળ ઉપર તુટી પડવું ! ઇશ્વર છેવટ મારા
મનની ઉમેદ બર લાવશેજ ! ! ! એમ વીચારી લશ્કરની યોગ્ય સ-
હાયતા અને ગોઠવણ વડે હીમ્મત બહાદુર બની એકદમ શતર દળ
ઉપર તુટી પડ્યો તેથી હું શતરનો પરાજય કરી જય સુંદરીને
વર્યો ! ! ” તેવીજ રીતે તે કાજ પણ પોતે પોતાનો મનસુઓ ઉ-
દ્યમવડે પાર પાડી શક્યો; પરંતુ બે વર્ષ તે કાર્યને હાથ કરતાં બ-
તીત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાજ પોતાનો વેશ બદલી દીક્ષી શહેરમાં આ-
વ્યો અનેદરરોજ નવીન રૂપ ધારણ કરી આબેહુથ ચિતાર આપી
પ્રજાજનોના મન ખુશ કરવા લાગ્યો તેના રૂપ ધારણ કરવાની ખુબી
તથા જે વેષ ધારણ કરે તેની ખરેખરી નકલ બનાવવાની તારીફ

આખા શહેરમાં ફેલાણી છેવટે ખુદ શાહના કાને ઊકત વાર્તા જઈ લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હજુર બોલાવી પુછ્યું કે “ તમે બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું એ જાણવા ચાહું છું કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી ભજવી શકો છો ? ”

તે સાંભળી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામદાર ! વાઘનું રૂપ ધણું જ સારૂ ધારણ કરી ભજવી શકું છું ? પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં વખતે કોકનું તુકશાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે તો તે સ્વરૂપ બરોબર ભજવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ ખંતાવું છું. પરંતુ કોઈ પણ ફાલતુ માણસ કે અધિકારીઓને ખતાવેલા નથી ! જેથી કોઈ પણ મનુષ્ય તે વખતે રહેવું જોઈએ નહિં માત્ર આપ બિરાજમાન થઈ તે રૂપ જોઈ બરોબર પરીક્ષા લેવી. ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે તેજ પ્રમાણે કરવા કમ્મલ છું; પરંતુ એક બિરખલ તો મારી પાસે બેસસે ! ” ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે “ જો બિરખલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોજ ધલાયદીજ મળવી જોઈશે ? ” શાહે તે વાર્તા કમ્મલ કરી તદ્દનંતર ખીજે દિવસે તે બહુરૂપી સાથે થએલી વાર્તા વિશેની હકિકત બિરખલને જણાવી, તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવસ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું. બીરખલ શાહની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામે જઈ પહોચ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે “ બહુરૂપીની વાર્તા તથા સરતો ઉપરથી કાંઈ જુદોજ સંશય જરેલો ચુંકિત ભેદ માલમ પડે છે માટે વખતે કાંઈ કપટ હોય તો શું ખબર ? ! જેથી ‘ ચેતતો નર સદા સુખી ’ એ વાક્યને અમત્રમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ લાભ છે ” એમ વિચારી અંગમાં બખતર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોષાક

(૧૩૨) ખુખીના ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 પહેરી લીધો, સાત વાગે દરબારગઢમાં દાખલ થયો. સાહમે બાદ-
 શાહ બીરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ બીરબલ બેઠો
 અને બીજા દરબારી માણસો યોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં
 બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના કરતો વિકાળ
 મુખ ફાડતો પંખના દાવપેચ ખનાવતો પડદાની બહાર આવ્યો અને
 વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો આ સધળી
 રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તે તો વાંચકાથી કાંઈ અજાણ્યું નથી
 જે વખતે વાઘનો આબેહુલ ચિતાર આપવા માંડ્યો તે વખતે બહુ-
 રૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા બર લાવવા બીરબલ ઉપર
 એકદમ ત્રાપ મારી તેથી લોકોના જાણવામાં આવ્યું કે નક્કો બીરબ-
 લને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આ-
 દરી મોટા નખોના પ્રદાર કર્યા. પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે
 બીરબલે તો તેની કાપટચતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ અંગરક્ષક
 કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ બાદ પોતાનું
 અસન્ન રૂપ ધરી સત્તામ દરી શાહ આગળ ઉભો શાહે તથા બીરબલે
 બહુરૂપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે
 વિષે બીરબલને પુછ્યું. ત્યારે બીરબલે જણાવ્યું કે “ નામદાર !
 આપ રાજધીરાજ છો માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ
 હું તો એ ધારું છું કે કાલે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેપ ધારણ
 કરી ભજની ખતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજીરાતની પદવી-ચાન્ડ
 આપીશ, ” આ સાંભળી બહુરૂપી ખુશી થયો કે “ એક વર્ષ પદ-
 વીનો ચાન્ડ હાથ કરીશ એટલે મને તે પ્રકારે બીરબલને ફસાવી
 ખાડી કલમે સહાદત થવાનો વખત લાવી દેઇશ માટે એજ બક્ષિસ
 ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામદાર ! હું એ

હુકમ માન્ય કરું છું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુંદર પ્રકારે આગેહુખ લજવીશ ! ” તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે “ જો દેખાવ બરોબર રીતે લજશી બતાવશે તો એક વર્ષ ખીરખલની જગ્યાનો ચાર્જ અવસ્થ આપવામાં આવશે; પણ જો સ્વાંગ સાંગોપાંગ પણાએ લજવતાં પાર ન પહોંચે તો દેહાંત (મારી નાખવા)ની શિક્ષા કરવામાં આવશે કેમકે અમારા આગળ જો જે વારતા ખરી આવડતી હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જો જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહિ, નહીં તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફેસલાવ્યા એમ સમજી શિક્ષા-પાત્ર કરીશું. અમને જુડી વાત પસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી પગલું ભરજો ! ” આ હુકમ સાંભળી બહુરૂપીએ હિમ્મત સાથે કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! જો મારી એ કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો ખેશક એમ કરવું. ”

ખીજે દીવંસે નિયમ પ્રમાણે સતિનો સ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુરૂપી પડદામાંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ ખીરખલે પોતાના કટ્ટા શત્રુનો પુરેપુરી રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટો કુંડ ખેરનો અંગારાથી ભરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને ન્યારે સત ચઢે સારે તે અગ્નિ ની ચિતા (એહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરોબર ક્યારે લજવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં ઝાંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લઈ આવનાર બહુરૂપીને બતાવી કહ્યું કે “ આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરોબર ચીતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે. ” તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ જોઈ બહુરૂપીએ વિચાર્યું કે કાલે મેં જે ખીરખલની ધાત કરવા ધાતડી પ્રપંચ ! ચલાવ્યો હતો

(૧૩૪) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

તેનો ખરેખરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી ખીરબલે યુક્તિ રચી છે ! તેમજ ને સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત ન કરે તો સતિના સ્વાંગનો આમેહુથ ચિતાર પણ આખો ગણાય નહિ અને અંદર ઝંપાપાત કરે તો અળી ભસ્મ થવાનોજ ! તેમ ને ખરોખર સ્વાંગ ભજવી ન શક્યો તો શાહ શુળીએ ચઢાવી પ્રાણ પણ લેવાનોજ ! હાય ! હાય ! ‘ હાથનાં કર્યોજ ઉચે વાગે એ કહેવત સત્ય છે ! કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ પોતે શુંથાઈ મરણ પામે ’ તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચી પેયમાં ફસાઈ પડ્યો ! અરેરે ! સદા ‘ ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય ’ છે પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી ખીમને ફસાવવા ફાંફાં મારે છે પણ તે સર્વ ફાંફટજ છે ! આડ ખોદે તેજ પડે ’ છે ! ધોખીના કુતરાની માફક હવે હું ધરનો કે ધાટનો એકે તરફનો રહ્યો નહિ; માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજુર પાપની માફી માગવા મોકલું તોજ આલોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુર્યાન કરતા લાજ પણ રહેશે ? માટે હવે તો ‘ ચોરની મા કોઠીમાં મહુલા ઘાડી રૂપે ’ તેની રીતે મનમાંને મનમાં પસ્તાઈ મુંગે મહોડે અગ્નિ કુંડમાં પડી સતિના વેપને ખરોખર ભજવી વશ પ્રાપ્ત કરું ! ” એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિ કુંડમાં ઝીપલાવી દીધું અને પડતાં વાંતજ અગ્નિએ તેના દુષ્ટ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે જોઈ સભાજનો અને શાહને ઘણીજ અરરાટી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો વૃતાંત અને તેણે દાવ લેવા રચેલા દાવ વગેને હડીકત કહી બતાવી તેથી શાહ ઘણો આશ્ચર્ય યુક્ત બની ગયો અને ખીરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં ખીરબલના સમાન કોઈ પણ

બુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) છેજ નહિ ! એવો વિચાર કરી અ-
ધીક ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતા ૫૬ મી.

આણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણસે માણસે ફેર;

એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીયાના તેર;

“ બુદ્ધિવંતની બલિહારી ! ”

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે “ હુરમ પોતાના
ભાષ વિષે ઝંહેરાત સમજે છે માટે થનામાં કેટલી ઝંહેરાત (અ-
કબર-ચાતુરી) છે ? હ દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને
પ્રતીતી કરાવી આપું ” એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે
“ રૂશ્યામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમુલ્ય ચીજો મોકલીએ તો
ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતબો વગેરે
મળવા સંભવ છેજ; માટે હુસનખાને મોકલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે
વિષે તમારો શું અભિપ્રાય છે ? ” તે સાંભળી હુરમ બોલી કે “જો
આપે મારા ભાષ માટે વીચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો
અભિપ્રાય એ વાર્તાને પુર્ણ ટેકા આપે એમાં નવાઈ શી ? ! ”
શાહે જણાવ્યું કે “ ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અ-
વસ્ય પ્રયાણ કરાવીશું ! ” એમ કહી શાહ રાત્ર્ય કાચમાં પ્રવર્ત્યો.
તદનંતર બીજે દિવસે એક સુંદર સોનાની ડાખડી ચિત્રીચીત્ર ચીત્રો
અને અમુલ્ય નંગોથી જડીત તેમાં મહીપુત્રીને ભરી બંધ કરી તે
ઉપર કારચોપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કીનખાપ, રેશમી અને
નકશીદાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી કલાખતની દોરીથી કુસમ

(૧૩૬) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

ગુરુ પ્રમાણે આકૃતી કરી તે દડો હુસેન ખાને બોલાવી સુરપદ કર્યો અને કહ્યું કે “ હાથી ઘોડા, પૈડલ અને અય સુશોભિત સર-જાગ સહિત યોગ્ય દમદમાથી ખીરખલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રમશ્યામના શાહ હજુર જાઓ અને શાખાશી મેળવી વહેલા આવો. તે સાંભળી હુસનખાં હર્ષ ધેલા બની ગયો અને સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દમદમા સહ રમશ્યામ બણી પ્રયાણ કર્યું મજલદાર મજલ કરી ફેટલાક દીવસે રમશ્યામની સરહદ નજીક પહોંચ્યો તે ખાતમી ત્યાંના શાહને મળી કે તુરત હર્ષવંત થઈ યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતાના દિવાનને ખીરખલના શાહમે માન આવકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમ સાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સત્કાર કર્યો. બાદ બનાવડી ખીરખલે (હુસેનખાંએ) શાહની મુલાકાત લઈ નમ્રતા સહ અકબર શાહે આપેલી ડાબી (ડાબડી શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! અકબર શાહે આ ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને ડાબીમાં નાખવા માટે દિલીપતીએ બલામણુ કરી છે. ” તે સાંભળી શાહે પરમ ઉત્સાહથી તે દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવીન અમૂલ્ય ગલેફની રચના ની-હાળી “ વાહ ! શોભન અદ્વાહ ! કયા મેરે અજીબ ખીરાદરને વાસ્તે તજવીજ બનાકૈ દહા ભેજાહૈ ! ઉસકી કૌનસે તારીફ કરું ? નયો નયો રંગ ઔર નયે નયે કીસમકી કારીગીરીકે બડે કીમ્મતી કપડું કે ગલેફ લપેટ કે જો ચીજ ખુબસૂરત ઔર જવાહીરોસે જડી હુધ ડાબીમે રખખકર ભેજાહૈ જો ચીજ કયા ઉમદા હોગી ! ઔર ખુસ ચીજસૈ મેરા બેહેતર-શુકર હો જાય વૈસી છકમેસે ભરી હુધ હોગી ! યા પાક પરવર દીગાર ! યા મેરે મૌલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ ” એવા

હર્ષમાં મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે ડાહડી જોસખંધ ઉઘાડી કે અંદરે
 તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી ? તે એકદમ ઉઠી અને આખ તથા મ્હોમાં
 પડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પૂછ્યું કે “ અએ ખીરખલ
 અહે કયા ચીજ હય ? ” ખીચારો ભાડુવાતી ખીરખલ તો એ પ્રશ્ન
 સાંભળતાં ઝાખા ઝખ ખની ખોલ્યો કે “ નામદાર એ તો ધુલ મા-
 લમ દેતી હૈ ! ” તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ ખોલ્યો કે “ કયા મૈરે
 ઘોલે મેં ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેજ હય ? ઔર દિલ્હીકે
 સાહેબની મેરે જખફડી મરકરી કરનેકું અહે ચીજ ઇતને ધામધુમકે
 સાથ ભેજ ? કયા કંઈ તું ખીરખલ હય જુસ્સે મેરે ગુસ્સેકું દયા ર-
 ખતા હું લેકીન ઔર જો કોઇ સખસ હોતા તો સમશેર કે લાખે કર
 ડાલતા ! ખસ અખ અહે ચાહતા હું કે તમારા કાલા મુંહ લેકે જ-
 દદી ઇંધરસેં રખસદ હો જાઓ ! ” ખીરખલ (હુસનખાં) તો એ
 સુખન સાંભળી એવો સ્થામ અને ઠંડો થઇ ગયો કે કાપો તો ખુખ
 પણ ન નિકળે ! મુંગે મ્હોડે કુરનસ ખખતી દીલ્લી ભણી રસ્તો મા-
 ય્યો. રોતી સીકલે દીલ્લી પહોંચ્યો અને શાહ હજુર જખ વિતેલી
 વીતક નીવેદન કરી અરજ કરી કે “ નામદાર ! ઠીક મારો ઘાટ ધ-
 ડાવવા મ્હોટા દખદખા સાથે ખીરખલનો ચાંદ આપી મોકલ્યો હતો !
 મારો સીતારો પાંસરો અને ખુદા તાલા વહારે ચઢ્યા તેથી જીવતો
 આવ્યો નહિ તો લાંજ સોએ વર્ષ પુરાં થઇ જાય. ” તે સાંભળી
 શાહ ખોલ્યો કે “ અરે ! ગાંડા થયા ? તમારો ઘાટ ધડાવવા મારો
 વિચાર સ્વપ્ને પણ થાય અરે ! મેં તો તમને સારા માટે મોકલ્યા
 હતા પણ તમારામાં ઉત્તર આપવા વિષે અકલ ન હોય લાં હું શું
 કંઈ ? ગોર પરણાવે છે પણ ઘર સુતર ચલાવી આપતો નથી ! ”
 હવે એજ ડાહડી ખીરખલને આપી કશું પણ જણાવ્યા વગર તેજ

(૧૩૮) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
 શાહ પાસે મોકલું હું જુઓ એ પછી કેરી ખુખી લઢાવે છે ? તે
 સહુકો જોઈશું ? ” એમ વારતા થયા બાદ હુસમખાંના મનને શાંત
 કરવા મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો. જ્યારે શાહ
 રાત્રે હુરમના મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉઠી થઈ એકદમ કહે-
 વા લાગી કે “ વાહ ! શાઆશ છે ખાવિંદ ! મારા ભાઈનું કાસલ
 કહાડવા ઠીક પેચ રચી ઉંચે ચઢાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો
 એ ખિયારાને મોટી પદવી હવે જોઈતીજ નથી ! અને હું કાંઈ દિવસ એના
 બદલ આપને કશું પણ રહેનાર નથી ! શું ડાહડીમાં ધુળ ભરી
 ખિયારાનું માથું કાપવાનો વીચાર આદરી મોટો ખનાવી મોકલ્યો
 હતો ? નાહક હજારો રૂપીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું ! ” આવું
 હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે પ્યારી જન ! જો તારા
 મનમાં એવો વહેમજ ઠસી ગયો હોય તો સવારે તેજ ડાહડી તારા
 દેખતાં ખીરખલને આપી તેજ શાહ હજુર મોકલું, પછી જો કે
 તે કેવી અકકલ ફળવે છે ? પંડમાજ અકલ ન હોય તો પછી
 ખીજો શું યુક્તિ ચલાવે ? એ તો

તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણાય છે ? ” એવી વારતક
 કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિદ્રાદેવીને સ્વાધિન થયા. પ્રાતકાળે ખીર-
 ખલને બોલાવી કહ્યું કે “ હુસનખાં સાથે રમસ્યામના શાહને એક
 કુદરતી કારીગરીવાળી અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ
 અગત્યની ચીજ હતી તે ભૂલથી અત્રેજ રહી ગઈ હતી માટે તે
 જેનું અવશ્ય પહોંચતી કરવી જ જોઈએ. હુસનખાં શ્રમસહીત છે-
 તેથી આ આ વખતે તમે જાઓ અને અમૂલ્ય ભેટ આપી પાછા
 જવ્હી આવો. ” એમ કહી પુર્વકત ડાહડી ખીરખલને સુપરદ કરી,
 સારા દખલ સાથે પ્રયાણ કરી ખીરખલે રમસ્યામ ભણીને માર્ગ

લીધો. કેટલાક દિવસે તેની સરહદે જઈ પહોંચ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેજ પાયતખ્તના શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો ! ત્યાંના સાહને રા-જદારીઓએ ખચર આપી કે “ પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો ખીરખલ આવ્યો હતો; પરંતુ આ તો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત ભૂખણ ખીરખલજ નામે આવ્યો છે. ” એમ સાંભળી શાહે કહ્યું કે “ ઠીક છે ઉનકી અક્કલ દેખે છસ પીછે માન અકરામ દીયા જાયગા. ”

એમ કહી શાહે ખીરખલની ચાહેરી બેવા એક સરખા ખાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઉમ્મર તથા સરખી સીકલના, સરખા પોષાકથી સરખા દબદબાવી ખાર પાદશાહ બેસાડી દીધા; અર્થાત અચ્ચાર તંબુમાં અન્ય દરખારી માણસોને શાહરૂપ બનાવી બેસાડ્યા અને છેલ્લા-ખારમાં તંબુમાં ખુદ શાહ ખરાજમાન થયો. જ્યારે ખીરખલ નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સાહમા જઈ શહેરમાં લેઈ આવ્યા અને દરખારગઢમાં દાખલ થયા. ખીરખલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે “ નામવરની સ્વારી હાલ ક્યાં હશે ? અને ક્યા ટાઇમે (વખતે) મુલાકાત થશે ? ” વગેરે વગેરે પ્રશ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે “ ખુદા-વિંદ આ સાહમેના ચોકમાં છે ખીરાજમાન થયેલા છે. ” આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરખલ તે ચોકમાં જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં જઈ જુવે છે તો ખાર તંબુની અભીવન રચના રચેલી જણાણી. ખારે તંબુએ ફરી તમામ પાદશાહને બેઠ જ્યાં રમશ્યામનો શાહ ખીરાજમાન થયો હતો ત્યાં જઈ સલામ કરી ઉભો રહ્યો તે બેઠ શાહે આશ્ચર્યતા સાથે આદરસત્કાર આપી પુછ્યું કે “ મેરેકુ કીસ તરહચે પહેચાન લીયા ? ” ખીરખલે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે “ નેક નામદાર ! બનાવટી હીરા અને સાચા હીરા છુપા રહી શકતા

(૧૪૦) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

નથી, જે માત્ર ખીચારા જે ધડીના મેમાન રૂપ શાહનો પોષાક પહેરી બેઠેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઈ છુપું રહે ? મેં જ્યારે સરવેની મુખમુદ્રા તરફ જોયું તે સરવે દમ્પટ્યામાં આપની સમાનતા ધરાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતી વીના એક રતીના જણાતા હતા; તેમજ તેની દ્રષ્ટી તીરછી ગતીએ હેલ્યા (આપના) તંબુ તરફ હતી અને આપની નિર્ભય-અચળ દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે આ અગ્યાર નામના પાદશાહ છે । એમ જાણી આપ નામદારને કુરનસ સળખી. ”

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કૌશલ્યતા ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ હર્ષવંત થયો અને ખીરખલ અક્ષત બહાદુર છે એમ ખાત્રી થઈ ! બાદ ખીરખલે અકબર શાહની આપેલી ડાલડી કહાડી શાહ આગ રજુ કરી તે જોઈ શાહે વિચાર્યું કે યહ જો પહેલે ખીરખલ બનકે ડિખ્યા લે કે આયાથા વોહી હૈ મગર દેખું કે અંદર કયા હૈ ? એમ વિચારી એક પક્ષી એક ગલેફ ઉઠેલી ડાલડી ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમા ધુળજ ભરેલી હતી તે જોઈ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે ‘ કયું ખીરખલ ! પહેલા ખીરખલ બનકે આયાથા વહોભી મેરે ઘોલેમે’ ધુલ ડાલનેકે લીયે ચેદી ડીખ્યા લેકે. આયાથા ઔર તું નામાકિત અક્ષત બહાદુર હો કે ભી શીર વોકી વોહી ધુલ લે કે હાજર હુવા ? જમ યહાં પેહેલે આયા વોહ સખસકું મેને જતા છોડા તમ શીર મેરી મસ્કરી કરનેકે વારતે તું આવા અમતો યડી ઠીક હૈ, હે ઇસ તત્તવાર કે તાબે કરકે ખુદાકે હજૂર બેજ દઉ ” આ પ્રમાણે વિપત્તી સૂચક વાક્યો સાંભળતાં વેંતજ તર્ક શક્તિ ફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે “ નામદાર મોટા પુરૂષો તુચ્છ વાત તરફ લક્ષ આપે એ પણ સમયનીજ બલીહારી છે કેમકે એવી ધુળ જેવી હલકામાં

હલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરી દીલ્લીપતીએ મો-
કલી તો તેમાં કાંઈ મહત્વતા હોવીજ નોંધએ કાંઈ ધુલ માટે આટ-
લો પરીશ્રમ લેવાય ખરો ! ખુદાવિંદ એ ધુળની વાત જ્યારે પુરે-
પુરી સાંભળશે ત્યારે આપ આપના હાથથીજ માથામાં અને આખા
કુટુંબના માથામાં તથા મ્હોમાં હસી હસીને નાખશે નામદાર ! દી-
લ્લીપતી દરરોજ પોતાના રાજમહેલમાં કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર
પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુણે ચાર લીંબુ મૂકી તે ચાદરના મધ્ય
ભાગે અકબરશાહ ખેશી પાંચ વખત નીમાજ પડતા અને ખુદાની
બંદગી કરતા હતા. એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે
ખલક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેકી ઉપર ખુશ થઈ નિમાજના વ-
ખતે અકબરશાહની સાહમા આવી ઉભા રહ્યા નોંધ અકબરશાહ
અત્યંત ખુશી થઈ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને
ખુદાએ પણ સારી કુવા દીધી તે વખતે જે જગ્યો ઉપર ખુદા ર-
સુલ પાક પરવર દીગાર આવી ઉભા હતા તે જગ્યાની ધુળ એકઠી
કરી તે ધુળ પોતાની ડાઢી તથા પોતાના માથામાં મ્હોમાં અને આખા
જનાનખાનામાં તથા ખીરાદર બાળ બચ્ચાં વગેરે સરવેને માથે ખુ-
દાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાંખી અને પોતાની બંદગી
સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે લાખોનું ખર્ચ કરી
આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું તદ્દપિ
ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતાં
આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપ-
માન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે ! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લઈ
પ્રસાદી આપવા આવનારને તરવારને તાબે કરવાનું કહો છો એ પણ
એક ભાગ્યની રચના છે ? ”

(૧૪૨) ખુખીનો ખનનો અથવા ડહાપણના દાન્યાન.

આ પ્રમાણે ખીરખલનું ખોલવું લાંબળી શાહ તો હર્ષ થેવો બની ગયો અને તે ડાહડીમાંથી ધુળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોઢામાં માથામાં અને ડાઢીમાં પોતાને હાથે નાંખવા મંડી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “ યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર યા ગકુરે રહીમ, યા મૌલા મેં તેરા ગુન્હેગાર.હું મેં તોખાહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચુક હુધ હય, મેરા ખીરાદરને એસી ઉમદા ચીજ બેજ, તોખી મેં કેસા બેવકાદાર બેમુરવત હું ? યા ખુદા રસુલ ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મં નિહાયત ન્યાયમત આખાદ હુવા હું, ઔર સખ અલાખાદ દફ હુધ. વાહ ! અયે અજીજ ખીરાદર અકબર તેરા બી ગુન્હેગાર હું ” એમ ફટલીક માશી માઝ્યા ખાદ પોતાના જનાન ખાનામાં તથા બાળ બચ્ચાં અને ખીરાદરને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સૂચવ્યું. તદનંતર ખીરખલ ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો કે “શાખાશ ! અફસ બહાદુર ખીરખલ ! મે તો બેવાકેફ ગારીસે અચ્છે માયને વાળી ખાતકુ ખુરી માનકર માલિકકા બડા ગુનેહગાર હોતાથા લેફીન તુને સચ્ચી ખાત સમજાએ જીરસે સખ અચ્છા હો ગયા ઈ. સક્લીયે તેરાબી મેં એસાનમંદ હું, ઔર તેરી કયા તારીફ કરે ? જોસી તારીફ મેને મેરે કાનુસે સુનીથી તોરસેબી જ્યાદે દેખી ! ખુદાતાલા હમેશાં તેરેકું અલાખલા ઔર હર આફનેસે બચાવે ઔર જીંદગી ભર ખુમ મોજમજાહ વ તંદુરસ્તીમે રખે ” એમ કહી ઉમદા પોશાક પહેરી એક સાફ પ્રગણુ તથા મોટી રકમ બક્ષીસ કરી ખાદ કેટલાક દીવસ લાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી જ્યારે ખીરખલે જવાની રજા માગી ત્યારે નાઇલાજ થઇ શાહે રજા આપી અને ખીરખલને માનપત્ર તથા શાહને ખુશાલીના પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો ખીરખલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ

હર મજલ કરતાં દીલ્લી આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહની ભેટ લઈ ચોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બક્ષેલી જગીરોનો રકકો અને આભારવંત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો. શાહ તે પત્રોથી વાકેફ થઈ આશ્ચર્યતા સાથે બનેલી હકીકત વિષે પુછ્યું તેથી ખીરબલે સઘળી હકીકત નીવેદન કરી સાંભળી શાહ ધણો પ્રસન્ન થયો અને સુંદર પોષાક બક્ષ્યો. બાદ દરબારીઓને તથા હુસનખાં અને હુરમ સાહેબને તે સઘળી ખીના કહી સંભળાવી તથા હુસનખાં અને ખીરબલની અકબરમાં કેટલો નફાવત છે ? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો તેથી સર્વકો ચુપ થઈ ગયા ગુણીજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને દુનનો કૃષ્ણાંજિમાં બળી ખાખ થઈ ગયા,

વારતા ૫૭ મી.

અંગ આંખ તખ આકૃતી, ઐષ્ટ્ર ચાલને ખોલ;
જેતાં સમજી ચતુર જન, તુરત કરી લ્યે તોલ.

નટવરલાલ

હસ હજારની કોઠી.

એક સમય અકબર શાહ ખીરબલને સંગાથે લઈ રાજપાટિકા ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં એક ભરવાડ દોર ચારતો વાંસળી બળવતો સુંદર ગામન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડ્યો; તે જોઈ શાહે ખીરબલને કહ્યું કે “ આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે ? કે વૈતર-મજુરી કરવાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મસગુલ બન્યો દોર ચરાવે છે ! ” તે સાંભળી ખીરબલ ખોલ્યો કે “ નામદાર ! ધરનો બળ્યો ખીચારો

(૧૪૪) ખુશીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

વનમાં આવી દુખનો વિસારો કરે છે, એ કાંઈ શોખને લીધે આ આચરણ રાખતો નથી પણ એની બધી બલિચારણી હોવીજ ને-
દંએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે;
કેમકે જે પુરૂષના ધરમાં બયરી ખોટી ચાલની હોય છે તેનું હૈયું હ-
મેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીતુંજ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ
જેની ભારત્વ ભુંડી હોય તેના અંતરમાં ઉડી અસાધ્ય પીડ પ્રબલ-
તાપણું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોકમયિ અને આકરો લાગે
છે તથા દિવાનાની માફક ખેલાનપણે ઉદાસિન બની ધરખાર છોડી
જંગલનો વાસી થવા ચાહે છે, અરે! મરણને બહાલું ગણે છે. મહા
ધોર પાપનો ઉદય થાય ત્યારેજ કુભારજી-કુલટા કુશીળણી અને
કર્કશ સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે, એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતા તે
લાંબ ગણે દરજ્જે મરવું બેહતર છે! અને આ ભરવાડ પણ તેજ
સખળથી કંટાળી પોતાના જીવને દુઃખનો વીસારો આપવા આ આ-
ચરણ આદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે.” આ પ્રમાણે
ખીરખતનું બોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે “ તે શા
ઉપરથી તોલ કરી શકે છે? તેમ છે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું?”
ખીરખતે કહ્યું કે “ નામદાર! જે આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવદ
ચાહતા હો તો આજ સાંજ સુધી હું જે કરું તે ગુપચુપ પણે જોયદ
કરતાં કાંઈ પણ બોલવું નહી તો આપો આપ સીદ્ધાંત જણાઈ આ-
વશે.” શાહે તે સર્વ કમુક્ત કર્યું. બાદશાને સાથે લઈ ખીરખત તે
ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો હાથ કરી રામ રામ
કરી બોલ્યો કે “ ભાઈ! ખુશીમાં તો? અને આપણા ધરનાં બધરાં
છોકરાં કુશળ ને? આ પ્રમાણે ખીરખતનું બોલવું સાંભળી ભરવાડ
વીચારમાં પડી મુંગા મ્હોડે ઉભો રહ્યો. તે જોઈ ખીરખત બોલ્યો કે

“ કેમ ભાઈ મને ન ઝોળખ્યો ? હું તારો મોટો ભાઈ છું ! જ્યારે તું નાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રજવા માટે ગયો હતો ત્યાં ધણી વર્ષ રહી એ પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અડીયાં આવ્યો છું. ” તે સાંભળી ભરવાડ ખુશી થઈ બોલ્યો કે “ ભાઈ હું ! તમને ન ઝોળખી શક્યો ! હશે માફ કરજો. (અંગ-ળીનો ઇસારો કરી) સામું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જાઓ. તમારી બોમ્બ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસજો હું જરા દોરોને એકઠાં કરી હાકી લઈ પાછળને પાછળ આવું છું. ”

તદનંતર શાહ અને ખીરખલ બન્ને જણ તે ભરવાડને ઘેર જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં જઈ જુએ છે તો માંહેનો બાલુએથી ઘર બંધ હતું કમાડની તેડ (છીદ્ર) થી ખીરખલે જોયું તો એક જાડ પુરખની સાથે લારતાના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીડી તેથી કમાડ ઠોકી બોલ્યો કે “ કમાડ ઉઘાડો ” તે અનાજ સાંભળી બોલી કે “ કાણુ હશે ? ખીરખલે જણાવ્યું કે “ એ તો કોઈ નહીં હું તમારો જોઈ છું ” આ શબ્દો સાંભળતાં ગાભરી બની ગઈ અને પોતાના ચારને છુપાવવા તજનીજ ચઢાવવા લાગી છેવટે એક માટીની ખાલી દીડી પડેલી હતી તેમાં જાડને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડ્યાં અને ખાટલો ખીજાવી તે બન્ને જણને બેસાડ્યા. એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ઘણી પણ આવી પહોંચ્યો અને સ્ત્રીને રશોઈ બનાવાની તાકીદ આપી, ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે “ ભાઈ હું કાંઈ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણ માત્ર તને સગા સંબંધીઓને ભેટવાજ આવ્યો છું અડીયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા મડિલ છે માટે ત્યાં ઝટપટ જવું જોઈએ તથા રસોઈની ઝટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી. મારી પાસે બેસી મુખ દુ’બની

(૧૪૬) ખુબીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય ” એમ કહી ભરવાડ-
ને પાસે બેસાડી કેટલાંક આડાં અરળાં ગપ્પાં અને વાતોના તકકા
અલાવા બાદ ખીરખલે કહ્યું કે “ ભાઈ ખીજી તો અમને કશું દુઃખ
નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કાઠી નથી એ મોટી અડચણ છે;
કેમકે માણસો ધણા અને વાસણ નાનું એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ
પડે છે માટે આ તમારા ઘરમાં માટીની કાઠી પડી છે તે જો બાંધી
હોય તો મને ચાર દીવસ માટે આપો.” આ પ્રમાણે ખીરખલની
માગણી સાંભળી ભરવાડે ખુશીની સાથે જણાવ્યું કે અરે ! એમાં તે
શું મોટી વાત છે ! મલે ખુશીથી એ લેઈ જાઓ મારે એ કાઠીની
કશી જરૂર નથી ! ” આવું પોતાના ધણીનું બોલવું સાંભરી ગાભરી
બની તે કાઠી ન આપવા માટે ધણી આનાકાની કરવા લાગી. ન્યારે
કાઠીને ઉચકી બહાર લાવવા ભરવાડ ગયો. સારે ખીરખલ બોલ્યો કે
ભાઈ, એ કાઠી વિષે મને બેઠમ છે કે એ કાંઈ કાચી હશે માટે
તમે છાણાં અને લાકડાં જરા એકઠા કરી લાવો એટલે તે કાઠીની
આબુ બાબુ ગોઠવી પકવીએ એટલે પછી કાચાપણનો બેઠમ મટી
જશે એ સાંભળી ભરવાડ છાણાં લાકડાં એકઠા કરાવા ગયો તે
જોઈ ભરવાડણે જાણ્યું કે હવે મારું સધળું પોકળ ઉઘાડું થશે
એટલુંજ નહીંપણ મારા હૈયાનો હાર બળી મરણ પામશે હવે કરવું
શું, એમ વીચારી ઉપર પોતાના ચારના બાપને ત્યાં પહોંચી અને
કહેવા લાગી કે મારે અને તમારા પુત્રને ધણા વખતથી વિકટનો
સખંધ થયેલો હતો તે સખંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત
આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કરું, મારી તો ઠીક પણ તમારી
ફજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને એકે રસ્તો સૂઝતો

નથી એમ કહી સધળી ખીના કહી સંભળાવી નથી ચારનો બાપ
 બોલ્યો કે કાંઈ શીકર નહી હશે જે બનનાર હતું તે બન્યું હતું
 તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા ખચી કાઢી લેઈ
 જનારાઓ ન લેઈ જાય તેમ ગોઠવણ કરું છું આદિ ભરવાડણુ ધેર
 પહોંચી અને કાઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછ-
 બળી તેના ચારનો બાપ પણ જઈ પહોંચ્યો અને ભાંજગડથી વાકેફ-
 ગાર થઈ બોલ્યો કે તમે આ કાઠીને લેઈ જશો તેથી નાહક આ
 ધણી ધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થશે અને એમાથી શું
 પરીણામ આવશે, તે કાંઈ કહી શકાય નહી માટે આપ સમજી જો
 તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દીવસ પાણીની તરફી વેઠી
 તેમ ચાર દીવસ વધારે વેઠી લેજો. તેમ છતાં આપને એ કાઠી
 માટે અતી આગ્રહજ હોય તો મારી વીનંતી છે કે-આપ સારા
 માણસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા રહેજ કાયદા માટે સ્થામા
 માણસને નુકશાનમાં જોડાવી દેવો, તેથી જો આપ એ વાર્તાનો હક
 મૂકી દો તો વધારે ચોચ ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક
 કંકાસના સજડ મૂળ રોપાય છે તે જઈ હું ધણોજ પશ્ચાતાપ પામું
 છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કાઠી બદલ
 હું એક હજાર રૂપીઆ આપું છું અને હાલ એ કાઠી મારા કબજામાં
 રાખું છું. આ બંનેની તકરાર મટશે કે તુરત તેમને પાછી સોંપીશ.
 ફક્ત આ વીના કારણે જો જણને અંટસ પડવાનું કારણ ઉત્પન્ન
 થયેલું જોઈ મને સ્વાભાવીક દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે
 તે જરૂરના પીતાનું યુક્તિવાળું બોળવું જોઈ બીરબલે તેને કહ્યું કે
 એક હજાર રૂપીઆ તો શું પણ પચીશ હજાર આપો તો પણ એ
 કાઠીના ઓછા છે; કારણ કે કાઠી ઉપર મારું પૂરું ચીત્ત ચોટયું

(૧૪૮) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

જે માટે હું આપવા ચાહતો નથી.

આવું બોલવું સાંભળી જરનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં છેક દશ હજાર રૂપીયાની રકમ આપવા કબુલ કરી અને આજીજી સાથે ઘણી ચરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાર્તા સ્વીકારી અને તેજ વખતે પહેલી રકમ હાથ કરી કોઠી તેને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી-લકઠ હાથમાં લેઈ જોરથી તે કોઠીના પેટા ઉપર ઘા કર્યો પથી કોઠી કુટી ગઈ અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી વ્યભીચારીણી-દુષ્ટા સ્ત્રીની અને જર પુરૂષની પુષ્કળ ફજેતી થઈ. બીરબલે તે જર પુરૂષને અને દુષ્ટા સ્ત્રીને પરજમાં રાખ્યાં. તદનંતર દશ હજાર રૂપીયામાંથી પાંચ હજાર રૂપીયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે આ રૂપીયા તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ; કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયક છેજ નહીં માટે બલાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપીયામાં તારૂં અને તારાં કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવજો એમ કહી તે બંને દુષ્ટાત્માઓને આગળ કરી પોતાનું અસહ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દોહલીએ જઈ પહોંચ્યા અને તે બંનેને યોગ્ય શીદા આપી શાહ આ પ્રમાણે બીરબલની ચાતુર્યતા જોઈ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન અકરા-રમાં વધારો કર્યો.

વારતા ૫૮ મી.

વિગ્રહ સંગી લેહને જાણે તેજ સુખાણ.

મોહનલાલ.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “મારા શાહબદાને

વજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને પુત્રવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ શીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહબંદો વીશેષ રહે તો સોજતીની અસર લાગ્યા વીના રહેજ નહીં અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે. માટે શાહબંદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછું ન લાગે તેવી યુક્તિપડે એ બંનેનાં મન જુદાં પડી જાય તો વધારે સારું, નહીં તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહીં, આ પ્રમાણે શાહના દીર્ઘ દ્રષ્ટીયોજક અને પ્રજાહીતચીતક વાક્યો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે ગરીબપરવર આપ જરા પણ ચીંતા કરશો નહીં હું માત્ર આજ સંધ્યા પડતાં પડતાંજ એ બંનેનાં મન વીણુટાં પાડી દેદશ અને શાહબંદાના મનમાં મારી યુક્તિથી માહું પણ લાગશે નહીં, આ પ્રમાણે બીરબલનું વાક્ય સાંભળી શાહને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને બીરબલે જણાવ્યું કે મારા સાચા સ્નેહી, ઘણા દીવસનો લાગેલો સ્નેહ કીચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકાય, પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે, કારણ કે જૈસો બંધન પ્રેમકો, તૈસો બંધન આ; કાઠહી ભદે કમળકો છેદ ન નીકરે ભૌર તેમજ દહકું છેલ્લે ઇત-નેપર નેહકું છેલ્લે પ્રણીન નેહૈ માટે શું એ અમૂલ વાક્યોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે, તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે નામંદાર, આપનું કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અદૌષ્ટીક ચીજ છે; કમકે ધન દે કે જીય રખીએ જીય દે રખીએ લાજ; ધન દે જીય દે લાજ દે, એક પ્રાન કે કાજ તો પણ કહ્યું છે કે જલ પય સારવ બિઝાય, દેખે હું પ્રીતકી રીત લલી: વિલગ હોઈ રસ જાય, કપટ ખટાઈ પરતહી માટે એક એકના મનમાં

(૧૧૦) ખુખીનો ખનનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

જુદાઈ લાવતા યત્ન અદરવો જોઈએ; ખુદાવીદ ભક્તી કરત લાગે વીલંબ, વિલંબન યુરે વિચાર, ભુવન ચનાવત દિન લાગે, પણ ઢાહન લાગે ખતાર ખોટું કહવું એ તો ઘણુંજ સહેલ છે માત્ર કોકનું સાઈ કરવું એ અતી મુશ્કેલ છે. એમ કહી ખીરખલ શાહની આજ્ઞા લેઈ ન્યાં શાહજાદો અને વજીર જાદો છેમમૂર્તી બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો; અર્થાત્ કશું ન બોલતાં કાનસરખું મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઈને પણ કહેશો નહીં, એટલુંજ બોલી ખીરખલે ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો, તરતતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે પ્રીયમીત્ર, ખીરખલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો, આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યું; પરંતુ ખીચારો વજીરજાદોતો ખીરખલ કશી પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને, તેથી તેને શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યું કે મીત્રવર. ખીરખલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે પણ કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું,

આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે બહાલા દોસ્ત, તેમણે (ખીરખલે) ગુપ્ત વારતા કોઈને ન કહેવા ભક્ષામણુ કરી છે તેથી તું વાતનેજ ગણત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઈ કોઈ નથી; કીંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી” આવા વાક્યો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે શું ત્યારે હું આપને ખોટાં બાનાં બતાવી વાતને છુપાવું, કોઈ દીવસ નહીં અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઈ ભક્તી હશે, છટ અત્યાચારનું બોલવું ખીલકુલ આપનું ગેરબ્યાજખી છે, આવાં વજીરજાદાં

કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે તું ગમે તેમ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ; પણ હું તે તારી વાત કબુલ કરનાર નથી. કેમકે મેં સારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું, અજીજ ખીરાદર તારી આ વખતની વર્તણૂક પ્રીતિને ખાસ લાજન આપવા સરખી છે; કેમકે પ્રીત હું મરડો નહીં, પડો તહાં ન પ્રીત; પ્રીત તહાં પડો રહ્યો, (તો) સોહી પ્રીત વીપરીત બલે હવે તારે આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઈ હું કહી શકતો નથી જો સેલડીના સઠિમાં પણ જ્યાં ગાંઠો હોય છે ત્યાં મીઠું રસ હોતો નથી; પણ ગાંઠો વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વીચારી જો, કેમકે જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતી પેહુલી હોય; કાજ ન વિણુસે આપણો, દુર્જન હશે ન કોય આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીરજાદે અરજ કરી કે અરે, મારા દિલજન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાક્ય બાણોવડે મારું ક્રોધ-પ્રેમ કાળજી શા માટે ચીરે છે, અને દુર્જનો તો આપણા મનને નિવડનેહતો સમઘ થયો જોઈ ગમે તે ખટપટ લઢાવી વીખુટા પાડવા ઉઘમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે મને ખીરખલજી કશી પણ ગુસ્સ વારતા કરી ગયા નથીજ, આ પ્રમાણે વજીરજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે શું ખીરખલજી જેવા અકલ બહાદુર અને ચતુર શીરોમણીનરો પણ દુર્જનની પંક્તિમાં છે, અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે હશે એ હવે તને પુછવા માગતો નથી આખર તો તારી વર્તણૂક અમલમાં આણી હોયે કરીને

(૧૫૨) ખુબીનો ખનનો અથવા કહાપણનો દિસ્વાવ.
 પોતાનાં પગ ઉપર કોહાડો માર્યા ખેર, તારા ભવીખર્મા પ્રીતી
 રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહી હો, એટલે હું શું કર, ખસ,
 હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહી, જેમ સહુને
 બોધાવું છું તેમ તને પણ બોધાવીશ. જો કે તારા જુરામાં હું એક
 શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મિત્ર છે એમ
 કાંઈ વખતે તું સમજતો નહી. ખસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એક કહી શાહજાદો રગજીવનમાં ગયો અને વજીરજાદા વિલે
 મોટે પોતાના ઘર ભણી રસ્તો માપ્યો. એ ખનાવની જ્યારે શાહને
 ખમર પડી ત્યારે શાહ ખીરખતની જુદ્દિખજની અગાધ તારીફ
 કરવા લાગ્યો.

ભાગ છઠો.

વારતા પદ મી.

સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે ફેટલો અંતર છે ?

એક સમય બાદશાહે ખિરખતને પુછ્યું કે “સત્ય અને અસત્ય
 વચ્ચે ફેટલો અંતર છે” તે સાંભળી ખિરખતે ઉતર આપ્યો કે
 “નામદાર ! ચાર આંગળનો ! શાહે પુછ્યું શી રીતે ? ખિરખતે જણાવ્યું
 કે સરકાર ! સત્યને તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું તે
 સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છોટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે
 ખોટું; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે. આ યુ-

ક્તિની શાહ બણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૬૦ મી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે ?

એક સમય આદશાહે ખીરખલને પૂછ્યું કે ખીરખલ ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય પરંતુ કોઈ કાળે એવું અને છે કે દાન વા વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય ! આ તાજુખી ભરેલી વાર્તા સાંભળી ખીરખલ જરા વીચારી ખોદ્યો કે ગરીબ પરવર જેમ પણ કાંઈ કાળે અને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુધવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય ! આ ઉતર સાંભળી આદશાહ ખુશી થઈ તેની બુધ્ધિબળ અને તર્ક શક્તિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા ૬૧ મી.

સતાવીસમાંથી નવ ગયા તો બાકી ધુળ રહે.

ખોલી ખોલ અખોલ હૈ; ખીન તોળ્યાં મન ખોલ;

પહેલી ભીતર તોલ કે; પીછે બહાર ખોલ.

એક સમયમાં કચેરીમાં ખેડેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને આદશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે 'સતાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું રહે ? સર્વ કોઈ પોતપોતાની મતિ અનુસાર ખોલ્યા કે ખુદાવિંદ ! સતાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અઢાર રહે અને ફટલાક તેટલું પણ ન ખોલતાં ગલાં તત્રાં ગણવા લાગ્યા છેવટે ખીરખલ તરફ જોઈ શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી ખીરખલ

(૧૫૪) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 કે ખલકના ખાતિંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે
 છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રો પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સં-
 બંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતિફલિત થયાં અર્થાત નવ
 નક્ષત્ર વર્ષાં વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા
 ત્યારે બાકી યુજાજ રહે કે નહિ ? આ ગુઢ આશય પ્રદર્શિત કરનાર
 પ્રશ્નાયે સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકો ખીરખલની બુદ્ધિ
 દૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૬૨ મી.

પ્રીય આર્ય ગ્રહસ્થો ! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા
 તેમાં જે જે ગમત ભરી વાર્તાઓ આવી તે વાર્તાઓનો વિચાર ક-
 રતાં કદાચ એમ ભાન થયું હશે કે અકબરશાહ બહેમી, ભોજો, સમજ
 વગરનો કીંવા માનભીલાસી હશે, તેથી, અસંભવીત પ્રશ્નો પુછતો વદ
 મહાન્ રાજપુરુષને ન છાજતી કારકીદી; અનુસરતો હતો પરંતુ એ
 શંકા લાવવી વાસ્તવીક રીતે વીચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે
 જો અકબરશાહ બહેમી, ભોજો, સમજ વગરનો કીંવા માનાભીલાષી
 હોત તો તેવા ગુણવાળા પુરુષનું નામે અમર રહેતજ નહીં અને
 દેશી પરદેશીનો કીંવા રાજ્ય કર્તા અને કવી-લેખકો ઉત્તમ નીચધ
 રૂપે લખવાનો વ્યર્થ શ્રમ ઉઠાવત નહી, પરંતુ જ્યારે ઉક્ત પાદશા-
 હનો આયત અકબરી આદી કાયદાના પુસ્તકો તથા તેની રાજ્ય રચ-
 નાની રીતીઓ વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્તા
 કૃપાળુ કષ્ટસરેહિંદ રીને આમની સમા પણ અમલમાં આણી ગર્વા-
 નંદી અને છે તથા આપણે સર્વ દેશી પરદેશીઓ જે મહાન્ પુર-

થના ગુણાનુવાદ ગાઇએ છીએ ત્યારે પૂર્ણ પ્રતીતી થાય છે કે કાંઈ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બધી મહીમા મહીમાં વીસ્તરેજ નહીં પણ નામાંકીત નરરત્ન વીર પુરુષોની મહીમા મહી (પૃથ્વી) માં વીસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ ભજન વીર વીક્રમાદીત્ય, વીદ્યાવીદ્યાસી ભોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ મૂળરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાળ, અટકી પ્રજાપાળક સમરસીંહ, સંગ્રામસીંહ કુંભો, પ્રતાપસીંહ અને રાજસીંહ વગેરે સીસોદીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અહંકારી રાવણ, પૃથુરાજ ચહુઆણ તથા કીર્તિચાહક સીદ્ધરાજ જયસીંહ વગેરેની કીર્તિ દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે, તેમજ દીદક્ષીપતી અકબર શાહની પણ સુકીર્તિ અઘાપી સુધી વીંધમાન છે એજ તે મહાપુરુષની ચાતુર્યતા, વીર ધીરતા બુદ્ધી કૌશલ્યતા, પરેપકાર બુદ્ધી, ગુણુગ્રાહી અને નીષ્પક્ષણે નેકન્યાયની નીતી રીતી તથા દાતવ્યબુદ્ધી વીદ્યોત્તજકપણા માટેની પુર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અધિક ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાર્તાઓ લખી ખતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા ૬૩ મી.

રાજહઠ બાળહઠ, યોગી હઠ શઠ કણી;
નારી હઠ પુર્ણ કરવી ન સહેલી.

પ્રેમાનંદ.

એક વખત ચાતુર્માસમાં જમુના નદીના કીનારા ઉપરના મહેલમાં શાહ શયન કરી રહ્યો હતો તેવામાં ઓચીંતુ નદીમાં જોસબંધ પુર આવ્યું અને તેના ધોધનો મોટો ખળખળાટ થવાથી નીદ્રામાંથી શાહ જાગી યોયો અને તે શબ્દ સાંભળી વીચારવા લાગ્યો કે અત્યારે

(૧૫૬) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.
અર્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે?
મારા રાજ્યમાં કે દુખી નથી છતાં દુખમય અવાજ શા માટે કરતી
હશે, એવી વીચારણા કરી એજ લાત ઉપર ચઢી ગયો અને પહેરે-
ગીરને ખોલાવી તેઓને પુછ્યું, કે અર્ધ રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે
છે? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પહેરેગીરો ચુપ થઇ ગયા, તેના
જવાબ કાઢનાથી અપાયો નહીં ત્યારે કેટલાક દરબારીઓને તેજ
વખતે ખોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછ્યો; પરંતુ સર્વને નીચ્છતર થઇ
ગયેલા જોઇ છેવટે ખીરખલને તેડું મોકલ્યું. સીપાય ખીરખલને ત્યાં
જઈ પહોંચ્યો અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સંભળાવ્યો ખીરખલે
વીચાર્યું કે અત્યારે શું કામ હશે, આવા વર્ષાદના વખતમાં ઓચીંતુ
શું કામ પડ્યું હશે, હશે જવું તો જોઇએજ, એમ વીચારી સીપાઇ
સંગાથે શાહ હજુર આવ્યા. કુરનસ ખળની આગળ બેઠો. શાહે ઉક્ત
પ્રશ્ન જણાવ્યું, તે સાંભળી ખીરખલે વીચાર્યું કે એકદમ ઉંઘમાંથી
નામદાર જગી ઉઠેલ છે તથા વર્ષાદના લીધે ઓચીંતુ નદીમાં પુર
આવ્યું છે. એ સુરતામાં નથી તેથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે;
પણ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી જોઇએ
એમ વીચારી ખીરખલે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર નદી રૂવે
છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીઅર પર્વતમાં છે અને સાસર
સમુદ્રમાં છે માટે પીઅરથી ચાલી પોતાના પત્ની સમુદ્રને ત્યાં જાય
છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં રાત્રું જોઇએજ
માટે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ધણોજ ખુશી થયો અને ખર કારણ
જણવામાં આવવાથી ખીરખલની અકલ માટે ધણીજ તારીફ
કરવા લાગ્યો.

વારતા ૬૪ મી.

આપણે અજ્ઞાન યોગવીધી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર;
દેવાદીક વીશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

—દેવ બડા કે ચેકીન બડા :

સમય બાદશાહે ખીરખલ પ્રત્યે પુછ્યું કે ખીરખલ દેવ મોટા કે એકીન મોટુ, તે સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે નામદાર દેવ મોટા નહીં પણ ચેકીન મોટુ. શાહે કહ્યું કે જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા—પ્રભાવ) ન હોય તો ચેકીન (વીશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે? જણનારીમાં જોર ન હોય તો દધ્યણીની મહેનત વૃથા છે માટે માફ તો એમજ માનવું છે કે ચેકીન કરતાં દેવ મોટો છે. ”

તદનંતર ખીરખલે જણાવ્યું કે નામદાર! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ, કે દેવ મોટા કે ચેકીન મોટુ આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર ચમત્કારને નમસ્કાર કરે છે કહે કબીર મોય આગમ સુઝે કે બીન પરચે કોઈ નહીં પુજે. દર્શનીક પૂરાવો જોયા શીવાય પુર્ણ ખાતરી કહેવા માત્રથી થતીજ નથી.

થોડો કાળ વ્યતીત થમા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગયેલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષની ધટામાં ખાડ ખોદાવી દટાવી દીધું, પછીથી સલાટોને તે દાટેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણીક રાઝો બનાવી અંદર મનમોહક કપરનું સ્થાપન કર્યું તે કિપર જરીયાની ચાદર અને જોષતો ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક જુજરંગ સાંધને તે નવરંગ પીરનો મુળવર ઠરાવ્યો. તે મુળવર ચાલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જણનારો હોવાથી પીરની

(૧૫૮) ખુબીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

માનતા મુજબર વધારે એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શેહેરો—ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલી તે તે નવરંગ પીરની મહીમા વધારી દીધી કે સર્વ લોકો પોતપોતાની મન કામના પુર્ણ પાડવા બાધા આખડીઓ રાખી અરે વીશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પણ લાગી તેથી નાળીએર, ચાદરો ઘોડીયાં—પારણાં અને ધન વગેરે થવા લાગ્યા.

એક વખત ખીરબલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ઢરવા લેઈ ગયો, શાહે તે નવીન મોટું ધામ બનેલું જોઈ ખીરબલને પુછ્યું કે “ખીરબલ, આ કયા ઓલીઆની દરગા બની છે. ખીરબલ ઓલ્યો કે નામદાર શું હજુર આપના બલુવામાં નથી, આ નવરંગ પીરના મહા ચમત્કારથી દેશો દેશના હજારો લોકો દરરોજ વીવીધ પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે અને મનની મુરદ બર લાવે છે.

તે સાંઝળી આશ્ચર્ય યુક્ત બની શાહ તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાનો ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી ચીજોના મોટા મોટા ઢગ-લાઓ નીલાળી ચેડીન આવ્યું કે ખરેખર કાંઈ ચમત્કારીક ઓલીયા છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમને કાંઈ બલ્લાનો વળગાડ છે માટે જો તે બલ્લા અત્યારથી દુર થઈ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર, છડી, જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને ફતીઆ પઢાવી ફકીરોને જમાડીશ આ પ્રમાણે ધારણાં ધારી પીરની મહીમા સળધી વાતો કરતા પોતાને મેહેલે આવ્યા. વીશ્વાસ હોય ! તો ગમે તે વસ્તુમાંથી વીશ્વનાથ પ્રકટી વાંછન્ન પુર્ણ કરે એ વાક્ય પ્રમાણે વીશ્વાસવડે શાહની મનેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય સીદ્ધ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો છોડ્યો,

તદનંતર ખીરખલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે કેમ ખીરખલ ચેકીન મોટું કે દેવ મોટા, જે અમારા આ ઔલીઆનું ખરેખર સાચ હતું તોજ ધાર્યું કામ પાર પાડ્યું પણ જે સાચ ન હોત તો ચેકીન રાખવાથી શું લીધું વળત, માટે કબુલ કરો કે ચેકીન કરતાં દેવ મોટા છે તે સાંભળી ખીરખલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યું અને કબર ખોદાવી મુએલા ગધેડાના હાડ રોમ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે જુનામદાર હવે કહો કે ચેકીન મોટું કે દેવ મોટા જે દેવ મોટા કહો તો આ મુએલા ગધેડાનું અસ્તીપંજર છે તો તેમાં દેવાતન ક્યાં રહ્યું, પરંતુ જે આપે ચેકીન વડે છેલ્લો રાખ્યો તો મુરદ ખર આવી માટે દેવમાં દેવાતન કે સત્તા જે ગણો તે માત્ર ચેકીનનેજ આધીનજ રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ ચેકીન મોટું છે કહ્યું છે કે:-

પાપાણમાં, લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત્ પથરની, લાકડાની કે માટીની મુર્તિમાં વા અન્ય પદાર્થોમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ શ્રદ્ધા અને વીશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છે; અર્થાત્ શ્રદ્ધા-વીશ્વાસ રહીત ગમે તેટલું દેવનું પુજન-ભજન કરો તદપી જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવંતજ છે; પરંતુ મુક્ષા-વિશ્વાસ રાખી ભજન-પુજન કરે તો તેજ જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામના સીદ્ધ કરે છે માટેજ દેવ મોટા નથી પણ ચેકીન મોટું છે, એ વારતા કેવળ ની:સંદેહ છે,

ઓ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણય કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહીં તે તરફથી ચેકીન મોટું છે એ સીદ્ધાંત સત્ય ઠર્યું અને ખીરખલનાં જુદીજાન તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટીવંતપણા વીધે બ્રહ્મીજ તારીફ કરી યોગ્ય સન્માન સત્કાર કર્યો.

(૧૧૦) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૬૫ મી.

સુર રાયના રાજ્યની હોય પ્રજા પણ સુર;
તાજે તેનો દાખલો વાંચી વીવેકી તન.

શમ્ભઈ.

પારસ સ્પર્શ્યાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડો સ્વારીએ
પધાર્યા હતા ત્યાંથી પાછા ફરતા પુનઃ શહેરના ચોકમાં આવી પહોં-
ચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તલવાર પકડી ઉભી
રહેલી હતી અને પોતાના સાથેનાં માણસો પણ ખીજા હથીયારો લેખ
ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટી જઈ પડી, તેથી વીરમયકારી
બનાવ જોઈ તે ડોસીની નજીક જઈ પુછ્યું કે બાઈ આ તલવારને
પ્રદણ કરી ચોક બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો, અને આ સાથેનાં
માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તે પણ તમારાજ છે, તે સાંભળી ડોસી
બોલી કે નેકનામદાર, આ તરવારને વેચવાના ઇરાદે અહીંયા ઉભી
છું અને આ માણસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે તે
સાંભળી શાહે કહ્યું કે જોકે તે તરવાર કેવી છે, આ પ્રમાણે શાહનું
વચન સાંભળતા ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી ન્યારે
તે તરવારને મ્યાનમાંથી કાઢાડી પોતે નીહાળી ત્યારે ખીલકુલ ખરાબ
અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાની ભુટી-
નકામી જણાઈ તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી ડોસીને પાછી આપી,
તેથી તે તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કોઈએ
પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાગ બતાવતી તરવારને
નીહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે બાઈ, સચ્ચક મુદ્રાવડે તરવાર

તરફ ધારી ધારીને શું જીવે છે, તે સાંભળી હાથ જોડી દીન વાણી વડે બોલી કે ગરીબ પરવર, હું મારી તરવાર બદલાઈ છે એવી કાંઈ શંકા લાવી જોતી નથી પણ એ 'જોડે' છું કે સાદસ પારસ સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં પણ મારા કમ નસીય છે, કે સોનાની કમ ન બની, તે તપાસું છું. આ પ્રમાણે તેનું ચમત્કારીક યુક્તી ભરયું બોલવું સાંભળી તેની ચાતુરી તથા દીન પ્રતીદીન દીર્ઘદ્રષ્ટી કરી તે ડાસીને તરવાર ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો અને તેને સંતોષી તેની દુઃખાવસ્થા દુર કરી; તેમ ડાસી પણ શુભાશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઈ.

વારતા ૬૬ મી.

પર નરની જે પીડા જાણે, જન તે છે જગમાં વાર;

છીંદ્ર ન પેખે ન જગથી, વડપણુ ધારી સદા ચડેપસાર.

વિદ્યાગૌરી.

વડા.નરોની વડાઈ.

એક સમય અકબરશાહ-સાંજરે સુવ્રતાન હજરત નિઝમુદ્દીન ઓલીયાની દરગાહમાં બંદગી કરવા ગયો હતો. જ્યારે દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં બિલા રહેલા એક વેપારી કપડો શાહને દુવા દેઈ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઈ સાંઈ મૌલાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો અને માન સ્થાપની નીશાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પરસ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા, જ્યારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો ત્યારે આસ્તેથી હાથચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની કીમતી હીરાની

(૧૬૨) ખુખીના ખમ્મને અને કહાપણને દરિયાવ.
અંગુઠી કાઢાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યો; પરંતુ અંગુઠી આંગળીમાં ચુ-
સ્ત હોવાથી જલ્દી નીકળી શકી નહિ, તેથી છેવટે તે વેષધારી ફકીરે
આચ્છે મારી કાઢવા ઉઘમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશા અને મહેનત
નિષ્ફળ નીવડી છેવટે નીરાશ થઈ ત્યાંથી જલ્દી રસ્તો માપ્યો. શાહ
પણ દર્શન કરી પોતાને મહેલે ગયો અને હજુરીઆઓને બોલાવી
એક હજાર રૂપિયા આપી તે વેષધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની ની-
શાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો હજુરીઆઓ દરગાહમાં
જઈ તેઓએ ફકીરની પુષ્કળ શોધ કરી. પરંતુ ક્યાંએ તેનો પતો
લાગ્યો નહિ તેથી હજુરીઆઓ પાછા આવી સઘળી હકીકત નિવેદન
કરી; તેથી શાહ બહુ ઉદાસ થઈ અફસોસ કરવા લાગ્યા કે ‘અરેરે!
ખીયારા ગરીબ સાંધાએ અંગુઠી કહાડવા પુષ્કળ યત્ન આદ્યું પણ
તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુઃખીવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા
યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહિ. જો ખીજે ઠે-
કાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કહાડી લેવા યત્ન
આદરતજ નહીં; કેમકે જે ચોર બદમાસોને શિક્ષા કરનાર અત્યારે
હું વિઘ્નમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પુણ્ય ભય ન રાખતાં મરવુંજ
આદરી ખુદ મારીજ અંગુઠી કહાડી લેવા હીમ્મત બીડી. શાખાશ
છે તેની હીમ્મતને ! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયા-
રણી દશા મારા જાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહ્યો ત્યારે હવે
એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે ? અર્થાત્ હવે કોની યાચના કરશે. કિંવા
કાણુ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે ? હશે તેના બાગ્યની રચના. ”

વારતા '૬૭ મી.

દાન માન સન્માનને, ખાનપાન વરદાન;

પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શેલા લહે સુગંધ,

કહાનદાસ.

એક સમય કાંઈ એક પાર્થી એક પાહારી પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વિવિધ રંગથી રંગી ખુશ્બુરત ખનાવી જ્યાં નામદાર અકબરશાહનો પાટી શાહજહાં કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના મીત્રોસહ દરબારગઢમાં ખેત્ર ખેત્રતો હતો ત્યાં તે પાર્થી પંખીને લઈ આવી પહોંચ્યો અને અરજ કરી કે નામદાર ! ઘણાં પહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું. માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપિયા આપી દો. તે અરજ સાંભળીને શાહજહાંએ તે સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નિહાળ્યું અને શાહજહાંનું મન તે પંખીને લેવા માટે લલચાયું; તેથી તે પાંજરું હાથમાં પકડી પાર્થીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદીમા અગાડી ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે, દાદીમાજી ! આ પંખી કેવું ઉમદા છે ? એક ગરીબ માણસે તે મને નજરાણા દાખલ આપ્યું છે, માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપિયા આપો. આ પ્રમાણે શાહજહાંનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે, ભાઈ ! હજી તું નાદાન બાળક છું માટે ખનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અઘાપી સુધી દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું, ભાઈ ? આપણે તે રાખવા લાયક નથી. આ તો રંગથી રંગીને તને શ્રેયસ્કાવવા માટે તે પાર્થી લાવેલ છે. માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને શુપયુષ્યે ખેલ ખેલો.

(૧૬૪) ખુબીનો ખનનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થતો હતો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજર હતો. તે માતૃશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, માજી સાહેબ ! આ શાહનદા છે તેથી લોકો તેને આશા રાખી ન ફાસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો ખીજ કોની પાસે જઈ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં ભર્યું સરોવર હશે ત્યાંજ પણ, પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે, પણ જ્યાં સુકાઈ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં શંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઈ પણ આશા રાખશેજ નહિ. માટે આપણે આપણી વડાઈ વીચારવી જોઈએ તેમ શાહનદાને પણ તેવાંજ નજરાણાં થવા યોગ્ય છે માટે શાહનદાના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા એજ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોનામહોરો (અશરશીઓ) પડેલી છે તે તેને આપી દો. એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો સોનામહોરો શાહનદાને આપી અને શાહનદાએ પેલા પારંધીને તે સોનામહોરો આપીને વિદાય કર્યો.

વાર્તા ૬૮ મી.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માત તાત મોસાળની, અસર છે એજ જરૂર.

ગાદાવરી.

દીલ્લી શહેરમાં એક લક્ષ્મીચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણસંપન્ન સ્ત્રીનું મર્ણુ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને તે

નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ એ પુત્ર હતા. તે-
ઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાં વિહાર કરતા હતા. જ્યારે
આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વ-
ર્ષનો થયો ત્યારે દુદ્દૈવના પ્રતાપે તે ગૃહસ્થનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેથી
તેની નવી સ્ત્રીને તેના પોતાનાં અને પોતાના આગકતા પોષણ માટે
મોટા ઓરમાન છોકરાઓની ઓશીયાળ કરવી પડી. ઓરમાન છો-
કરાઓના મનમાં તો રાત દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટે ખટક
રહેતી હતીજ કે આ ક્યાં નકામું સાલ થતું પડ્યું ? પીતાએ મરતાં
મરતાં પણ આ પીડામાં ઝોકાવી દીધા. હશે, પણ હજી કાંઈ વડી
પાપડ વઠ્યા નથી. ધીમે ધીમે એ કાસત્ર કહાડી નાખીશું. આ પ્ર-
માણે દુષ્ટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુષ્ટ મનસુઆઓને
લીધે પોતાની નવીને અને તેના પુત્રને ખાવાપીવા સંબંધી અડચણ
કરવા મંડ્યા. તેથી તેમની નવી માતાએ પોતાના ઓરમાન છોકરા-
ઓ પ્રત્યે કહ્યું કે, હંમેશાં તમને ખરચખુટણ માટે તસ્દી આપવી
એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે ત્રીજા હિસ્સાની સ્થાવર કિંવા 'જં-
ગમ મીલકત મને વહેંચી આપો, એટલે પછી હું માફ ગુજરાન
નીભાવવા ગુમાસ્તાઓદ્વારાએ વ્યાપારાદી ચલાવીશ. આ પ્રમાણે પો-
તાની સાવકી માનું બોલવું સાંભળી તે બંને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ
કહી સંભળાવ્યું કે, તમોને મીલકતનો હિસ્સો મળનાર નથી. કેમકે
અમારા બાપથી પેદા થયેલો તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાત્રીથી
જાણીએ છીએ. માટે ફક્ત અમારા પીતાની સ્ત્રી કહેવાવ તેથી અ-
મારી વડાઈની ખાતર અથવા પીતાશ્રીની લાજને ખાતર જે ખરચ

૧૬૬) ખુખીનો ખજનો અને ડહાપણનો દરિયાવ,
 આપીએ તે ખાઇ ગુપચુપ માત્રમીલકતનો દાવો ધરાવ્યા વગર ખેસી
 રહો. એમ છતાં પણ કદી કાઢની હીમાયતને લીધે ગડબડ કરશે
 તો નાહક ફળેત થશે પણ કશે કાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી
 સમજાવે. આવા ચોખ્ખાચટ કંઈકયુક્ત રોકડાં શુકન સાંભળી તે
 ખાઇને બહુજ ખોટું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો હિસ્સો મેળવવાને
 તેણે ન્યાયમંદીરનો આશ્રય લીધો. પરંતુ બ્રહ્માજીનો વખતથી ચાલ-
 તું આવેલું પોગળ કાંઈ દીલ્લીપતીના અદલ ઇન્સારી રાજ્યમાં તદ્દન
 નાશ પામ્યું નહોતું. તેથી તે ખાઇના પ્રતીવાદી બન્ને પુત્રોએ પોતા-
 ની થેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સમયથી તેમના પાસા પોખાર પ-
 ડ્યા અને ખાઇનો સાચો દાવો રદ થઈ ગયો, અહા ! પૈસો શું કરી
 શકતો નથી ? જરૂરી મોહબત જરૂરે તામે, જદેકો જગમે ખાર હૈ.
 જીસ તરફ દેખો ચારો, જરસે ખેડા પાર તૈ. જીશુ દીકે મુનીવર ચ-
 ને, તરણ પસારે હથ; કંયા વોહ ધન લાવજો, જીજુરો નામ ગરથ.
 ખીયારી ખાઇ પાસે નાણાંનાં ઠેકાણાં નહોતાં એટલે તેણીનો સાચો
 દાવો બરખાદ ગયો અને પૈસાવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો પણ
 સાચો ઠર્યો. કેમકે સર્વને પેટ વળગેલું છે. તે પાપી પેટ પોતાના
 પણને પણ છોડાવી દે છે એટલે ખીયારા ન્યાયાધીશો પછી કરે શું?
 ને પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેની ચિંતા માટે શરમ
 અદબ કે ચીવટ રાખવાની જરૂર ન પડે. શીવ, શીવ, લક્ષ્મી વીના-
 લાગેણો નર પણ લપોડ ગણાય છે એ વાત ખરી છે. જીઓ કે,
 લક્ષ્મી વીનાનો લપોડ ચતુર્ભુજ દેરાં ચારતો, થઈ ખેઠો રણુછોડ કે
 મહેરામણ મથ્યા પછી. માટે જેની પાસે ટકા, તો તેના સો સગા,
 પણ જેની પાસે નહી ટકા, તો ખેઠા જોવે ટગટકા. પૈસે ખીન બાપ
 કહે પુત તો કપુત બયો, પૈસે ખીન બાઇ કહે બન્ધુ દુઃખદાયી હૈ.

પૈસે ખીન જોર કહે નટસૈ કામ, પૈસે ખીન સુસર કહે કીનકો જમા-
હૈ; પૈસે ખીન ચાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ, પૈસે ખીન દુનીયામે
મુંહકું છીપાઇએ; કહે કરી ખીકટરામ, સુનહો દીનદયાળ, પૈસે ખીન
મુઝદેકું લકડી ન પાઇએ,

જ્યારે આ પ્રમાણે તેના ઓરમાન છોકરાઓના પૈસાના વખ-
વસીલાથી પોતાનો ખરો દાવો રદ ગયો જોયો કે તેણીએ નામદાર
અકબારશાહ આગળ જઈ પોતે પોતાની ઉપર ગુજરેલી સઘળી ખી-
ના તેમજ નીચલી અદાલતમાં ચાલેલા કેસની સઘળી હકીકત નીવે-
દન કરી ઇન્સાફ આપવા અરજ કરી. નામદાર બાદશાહે તેણીની સ-
ઘળી વાત ખ્યાનપુર્વક સાંભળી તે કેસનો ચુકાદો આપનાર ન્યાયાધી-
શને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સઘળી હકીકત પુછી કે આ મુકરદ-
માનો ફેંસલો તમે કવી રીતે આપ્યો અને ખરા કેસને ખારીજ
(રદખાતલ) શા આધારે કર્યો ? નામદાર શાહનો આવો સવાલ
સાંભળી તે ન્યાયાધીશે પ્રતીવાદીએ અને તેમના સાક્ષી પુરાવા નામ-
દાર શાહ હજુર રજુ કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કરી સંમગાવ્યું
તે સાંભળી નામદાર બાદશાહ પણ વીચારમાં પડ્યો અને આ વી-
ચીત્ર કેસમાં ખરી બાબત કઈ હશે તેના સોધન તરફ પોતાની નજર
દોડાવી. નામદાર બાદશાહે તે ફરીવાદી બાઈ એક તરફ બોલાવી પુ-
છ્યું કે, બાઈ, જ્યારે તમારો પતી તમને પરણી લાગ્યા તે વખતે
તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હતી. છતાં પુત્ર પેદા કરવા જેટલું સામર્થ્ય તેઓ
શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા ? શું તેમણે કાંઈ વાજકરણ પ્રયોગો પો-
તાના ઉપયોગમાં લીધા હતા ? વીગેરે વીગેરે જે ખરી હકીકત તમા-
રા જાણવામાં હોય તે કહી બતાવો.

(૧૬૮) ખુખીનો ખમનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

આ પ્રમાણે હજુરનું ખોલવું સાંભળી પીતારૂપ નામદાર પાસે કહેવા લાગી કે ‘ પ્રમપાળક ! આપ તો આ પૂજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી માટેજ હું આવા દુર્ઘટ પ્રસંગમાં લાજ અદ્ય રાખી મૌન્ય બનું તો ‘ લાજે વણસે કાજ ’ માટે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે મારૂં પાણી ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વાધિઓને દુર કરનાર રસાયનરૂપ આત્રપાક એક સારા વૈદ્યશાસ્ત્રીના હાથથી વીધીયુક્ત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાદનું ખોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો કે “ જો આત્ર પાકના પ્રતાપથી આ બાદને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચિત તેના પતિના વિર્યમાં તે આત્રરસના પ્રશયોની અસર રહેવીજ જોઈએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હશે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવશ્ય હોવીજ જોઈએ; કારણ કે ભાવમિશ્ર, સુ-શ્રુત, ચર્ક વાગ્લટાદિ મહરપિઓએ તે વાક્ય વિષે વેદ-સ્મૃતિ અને પુરાણના દાખલાએ । આપી સિદ્ધ કરે છે કે પીતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતી રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવશ્ય દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વારતા છે કે તે આત્રપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેના અસર કેમ ન હોય ? ” એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે “ આ બાદના દીકરાને સુંદર પાણી વડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડા પહેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસેવો) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો. ” આ હુકમ થતાં વેતળ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી બ્યારે પરસેવાથી ઝેબઝેબાં થઈ ગયેલ

તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ ર-
માલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી નાખી તે રમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુર-
દરબારીઓને આપી કહ્યું કે “ આ રમાલમાં શાની વાસના આવે
છે ? તે બરોબર વિચારી તપાસો. ” દરબારીઓએ તે રમાલને સારી
રીતે સુંઘી તપાસ્યો તો તેમાં ફેરીના રસ જેવી ખુશબો જણાવી
તેથી હજુર પ્રત્યે વિનવ્યું કે “ નેક નામદાર ! આ રમાલમાં ફેરીના
રસ સમાન સુંઘધી આવે છે ? ” તે સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઇ કે
“ ખચીત તે અમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતીના સંગથીજ આ પુત્ર
થયેલો છે માટે આ બાઈ સત્ય છે અને પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચા-
રી બાઈને શીર કલંક ચોટાડવા તથા બદ દાનત વડે તેનો હિસ્સો
પચાવી જવા આ તરકટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી ! ”
એજ નિશ્ચય કરી પ્રમાણે ત્રીજો હીરસો તેજ વખતે આપવા અને
બદ દાનત વાળાને યોગ્ય શિક્ષાનો હુકમ કર્યો.

વારતા ૬૯મી.

જ ન્મી આપે કુળતિમા, કરે સુજાતિનાં કામ,
વિધીમુખમાં મણિ નીપજ, છતાં ઝરે વિષ સ્યામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન નોકરો યુવાનીના
મઘમાં મસ્ત થઇ કાંઈ કારણસર પોતાના પીઠર (બાપ)ને મારવા
છૂક્યો અને પગરખાવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી
તે બિચારો ધરડો બાપ મોટી ખુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસ-
આસમાં રહેતા લોકો એકઠા થઇ ગયા અને તે દુષ્ટ ઉન્મત છોકરાને

(૧૭૦) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

પકડી લીધો; તદ્દપી વારંવાર મારવા માટે હુમત્તા કરતો તેથી છેવટે પોલીસે (ચોડીના સીપાઇઓએ.) તેને પકડીને નામદાર હજુર લેઈ ગયા અને તેના અધિષ્ટિત કર્મ સંબંધી હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાં વેતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઈ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે “ કમરે મુખાં જે આપણને પાળીપોશી કેટલાં દુખો વેડી ઉછેરે છે (પ્રતિપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે ? એવો કોણ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોપણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે ! ? ” ઉદ્ધત પણ સમજી છોકરો દાવ ઉપર સોગડી મારવાનો લાગ આવ્યો જણી હાથ જોડી બોલ્યો કે “ નામદાર ! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે અને એમ કરવાથી મહા પાપ થાય છે એમ હું માનું છું પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં કુશળ પહેરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજખી છે ! આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયમસહ બોલ્યો કે “ તે શી રીતે મારી ઝેરબ્યાજખી વાર્તા છે ? તો તું જણાવ ” ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો કે “ ગરીબ પરવર ! જ્યારે પાલાણ કરનારને મારવા કિંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારેક બાળકો અને મનુષ્યનું જે ખીનસ્વાર્થે પાલણુપોષણ કરે છે તેની નિર્દોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણ કરનારી ગાઓને મારવી કિંવા તેમનું અપમાન કરવું એ ઠીક છે ? સુરા લોકોને એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તગણું ધારણ કર્યું હોય તેવા માથાના વાઢનાર શત્રુને પણ મારવો નહિ; પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો છો તેનું કશું નહીં અને મેં મારા પીતાને માર્યો તો તે વિષે આપ

ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહીં હોય અને જો હોયતો ‘ હુથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને આવવાના જુદા ’ તેનું કારણ શું ?

આ પ્રમાણે નિશંકપણાનાં નીતિ યુક્તિ-વ્યવસ્થા સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે “ આ છોકરાનું કહેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધી ગૌમાતાનો વધ થાય છે એ ખરેખર અધર્મીત પ્રકાર છે એમાં જરા પણ ખોટું નથી, માટે આજથી તે અધાર કલ્પ મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવસ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દ્રઢ સંકલ્પ છે. ” એમ નિશ્ચય કરી ગૌવધ થતો અટકાવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નિઘ નડોર-ઘાતકપણું બંધ પાડી સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વારતા ૭૦ મી.

છળથી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ;

આખર ખુલ્લું થાય સહુ કષ્ટ બહુ પામેજ.

ધનસક્ષમી.

શહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોડીનું કાઢ એક તાલંગાજ હરણુ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમાં રહેનારી એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લઇ વેચી દીધી; તદ્દનંતર તે વેસ્યાએ તે છોડીને ગાયનનૃત્ય અને પૈસા હરણુ કરવાની અચ્છી-કળા શીખરી, તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસા-પણુ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

(૧૭૨) ખુખીનો ખનનો અથવા ડહાપણના દર્યાવ.

વાચક વંદ ! અમૂલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દુરબળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડ્યો હશે તેમ તે ધનાઢ્ય આગળ કાલાંવાલાં કરશે પણ તેને કાંઈ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદ્દપિ રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઈ તે બે બદામતી ખૈરીને સર્વ અખીર ઉમરાવ સરદાર સોગડીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય આપી આધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહી પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મુદ્દયે વેચાશે; પરંતુ એમ કાંઈ વીચારતું તથી કે—મદ ગુણુવાનને વિપત્તી વખતે અવશ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તીનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ધ્રુમે છે જ માટે અણિ સાચી લેવાની બહુ વડાઈ ગણાય, તેમ તે ઉપકારમાં બદલામાં ખાનદાન ગુણીજનો ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે પણ સ્ત્રી પુરૂષ પૈસા દોડતની દરકાર રાખતા નથી / અને સ્ત્રી તો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રીઝી જશે તો ‘ મુત્ર પાત્ર -નકર-દાર-સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ ધુતનો નાશ કરનાર ‘ જનજીવ્યમાન અગ્ની કુંડ ’ તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાગી પ્રત્યગ્ના છે કે દીવો લેઈનેજ કુવામાં પડે છે. અહા ! કામ દેવતી પણ બલીહારી છે !

હવે તે છોકરીના પીતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહોતો તથી ખીયારો નીરાશ બન્યો અને ગાંડાની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્લી શહેરમાં આવ્યો. અને શહેરમાં ફરતાં નાયકોના ઘરો ભણી જઈ લાગ્યો એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી સ્વામા-નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે, આ

છરાખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઈએ, પરંતુ આ-
વા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી? એમ વિચારી પોતાની ઓ-
ળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાતસલ્યતા સાથે વાર્તા-
ઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ.
કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા? તેઓએ કહ્યું તે .મેં માન્યુંજ નહિ
તેવો ખનાવ બન્યો; તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર
ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદની હકીકત સાંભળી સદરહુ અને એવકાદાર
છોડીને બોલાવી મંગાવી. બાદશાહે વેશ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે? આ છો-
ડી કોની છે? તે સાંભળી વેશ્યા બોલી કે, જી હજુર, જ્યારે આ
છોડી નાની અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઈને આ-
વ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પક્ષો વિશ્વાસ આપી
હજુર રૂપીઆ લઈ વેચી ગયો. સારે મેં પુછકળ દ્રવ્ય ખરચી તેને
નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળામાં પ્રવીણ બનાવી; તેમ આ છોડીને મેં જે
વખતે વેચઉ લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને શાક્ષી રાખી લીધેલ
છે અને તે શાક્ષીદારો અહીંયાં મોજુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી
લેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વેશ્યાનું ઠાવકું બોલવું સાંભળ ગવાડી
(શાક્ષી) એને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેશ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ
વાત જણાવી; તેમજ તે છોડીની જુબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું
કે, હું કેવળ અણુસમજણી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી
હતી એટલે એકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વયે મરણ પામી છે
પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઈ ગયો હતો
એને તેજ આ નાયકને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બા-
પની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે યા મરણ પામ્યો છે.

યદ્યપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જુબાની સાંભળી, તદ્યપિ

(૧૭૪) ખુર્શીના ખળનો અને હાપણનો દરિયાવ.

શાહને ખાત્રી પડી નહીં કેમકે જે કપટનાજ માતા પિતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી; અર્થાત જ્ઞાની, પંડિત, સુધંડનર, નૃત્ય કરનાર (ભવધયા નાટકરાજા-ભાંડ), રાજા, ભાટ કિયા કરીતા કરનાર, કથા કથક લોકો મનને વેશ્યા એ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કાણુ જાણે કે શું કાપત્યપદુતા કેળવી હશે? એમ વિચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યારપછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે, એ તમારી દીકરીનું નામ શું પડેલું હતું? તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યે તે ઝટ બોલતી હતી? શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર, નાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડ્યું હતું તેમજ તે નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુષ્ત વિચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સાથી વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુક્તિ રચી.

ન્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તપ્ત ઉપર ખીરાજ-માન થયા અને ચોપદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, બહાર અરજદારો પૈકી કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારે? તે સાંભળી, અમીના હાજર છે? એમ ત્રણ વખત પોકાર પાડ્યા કે તુરત તે વેશ્યાની છોકરી, હાજર છું. એમ બોલી આગળ આવી, એટલે તેને શાહના હજુર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે, તારું નામ સકીના છે છતાં તું અમીના નામથી પોકાર પાડે કેમ બોલી? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે, જી હજુર, મારો બાપ મને નાનપણમાં અમીના, એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવિક તે નામ સાંભળી હું બાપ હજુર હાજર થઈ, આ જવાબ સાંભળવાથી શાહની ખાતરી થઈ કે, આ છોડી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક

નથી. કેમકે જે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી તેથી ખાતરી થાય છે કે તે કોઈ પણ માણસ કોઈ કારણસર પોતાના નામ ઠામ કુળને કૃત્યાકૃત્યને છુપાવે, પરંતુ કોઈ વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઈ જવ.ય છે. કિંવા ખરી વારતાનો સત્યાસ પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી. એમ ખાતરી કરી વેશ્યા તથા ખોટી શાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોડીને પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે, હવે આ છોડી તારા બલ્લામાં મરજી રહેશે નહિ. તેમ તેનાવડે તારો જીવ ખોઈશ માટે કોઈ શોખીન પુરુષ નોંધ તેને અર્પણ કરી દે; કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં લોભુષ બનેલ છે માટે તે હરામચરકો મટશે નહિ માટે તે કાર્ય જલ્દીથી કર. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતા ૭૧ મી.

ચાહે ચતુરને તો સહુ, એમાં શું અધિકાઈ ?

પણ તસ સહવાસી તણી, ચાહ કરે સહુ બાઈ !

વનમાળી.

એક સમય શાહે ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “ ખીરબલ ! આપણી મીત્રાઈ થઈ ત્યારથી અઘાપી પર્યંત તમારા લાપણુથી નિરંતર મને આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઈ કે ચતુર નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવી નોંધએ તેથી તમારી પત્નિ (સ્ત્રી) નું લાપણુ સાંભળવા આતુર છું માટે

(૧૭૬) ખુશીનો ખજાને અને ડહાપણનો દરિયાવ.
તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેની બેલવા ચા-
લવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે ? તે જાણવામાં આવે. ”

આ પ્રમાણે શાહનું બેલવું સાંભળી ખીરબલે જેવો નામદારનો
હુકમ એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી
વાતચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી) ને કહી સાંભળાવી તેથી ચતુર અને
પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનો વડે બોલી કે પ્રાણુ-
નાથ ! શું ચિંતા કરવા જેવું છે ? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી
ચાતુર્યતા જેવા ચાહે છે તો બેધડકપણે તે પુછશે તેનો ઉત્તર આપી
પાછી આવીશ ” માટે તે વાતોના સંબંધમાં આપ જરા પણ
ચિંતા-બેદ કરશોજ નહીં ? આપ પ્રતાપે હું શાહને જવાબ આપીશ.

ન્યારે યુક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે
હિમ્મત લાવી તેમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક, શણગાર અને
મુલાજા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે ખીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના
જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય
ચાતુરી જેવા ખીરાન્યા ન્યારે ખીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે
સાથે સમજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ-વાતચીત થવાથી જેવી
રીતે ખીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ
સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પો-
તાને જે બહારો હતો તે બક્ષીસ કર્યો. તે વખતે ઘોડો ખુબારવા
લાગ્યો તે જોઈ શાહે ખીરબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ‘ બહેન આ ઘોડો
શું કહે છે ? ’ આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી ખીરબલની પત્નિ બોલી
કે દિલ્લીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છે કે-મને નામદારે તમને
આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છેમાટે આજ પછી હવેથી મારા

માલીક તમે છો પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી ! આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજરજવાબીપણા માટે ઘણોજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનથી સંતોષી રાજ આપી અને તે આનંદ વડે પોતાને મુકામે આવીને પતીને પગે લાગી અને બનેલી બીના વીદીત કરી. જેથી બીરબલ પણ ઘણોજ ખુશી થયો.

વારતા ૭૨ મી.

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંલ;

બહુ રત્ન ધારીણી ધરો, કરો ન ગર્વ કદાચ.

બુલાખી.

અધર ઝુલતો મહેલ.

એક વાર અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ ન તો જમીનઉપર રહે કે ન તો આકાશમાં અડે, અર્થાત આધાર શીવાય અંતરીક્ષ ઝુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

તદંતર રાજ્ય સંબંધી આનંદપ્રદ વાતો કરી બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો અને એટલો બધો ચિંતાતુર બન્યો કે કોઇ પણ પ્રકારનું તેને એન પડ્યું નહિ. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા બીરબલને પોતાની દીકરીએ જોયા. તે વખતે મૃદુ વયને પ્રેમ સાદું.

(૧૭૮) ખુખીનો ખનનો અથવા કદાપણનો દિસ્વાવ.

ખેલી કે પુત્ર્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અભેદ ચિંતા આવી
લાગી છે કે જોનો ભેદ કહેવાને આપની મતી હારી ગયો છે ! તથા
મહા મતીમાન પુરુષ પણ કદાચિત મુઝવણમાં આવી પડે છે. કેમકે
સર્વત્ર એકા હરિ માટે તે વિષે ન શોચ ન કરતાં મને શોચ ન ક-
રતાં મને કહેવા માટે જો દશી અડચણ ન હોય તો ખેલાશક વાકેફ
કરો. કશું છે કે કુવા કુવાનાં પાણીમાં નવીન નવીન પ્રકારના સ્વાદ
વાળું પાણી છે. કપાળે કપાળે જુદી જુદી અભીનવ પ્રકારની ધધરી
બક્ષીસવાળી બુદ્ધિચાતુર્યતા છે / દેશ દેશને વિષે જુદા જુદા આચાર
વિચારો છે અને મનુષ્ય મનુષ્યના વિષે જુદા જુદા પ્રકારની ખુખી
ચાતુરી, હુંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાક્યવિલાસની મજા રહે છે.
તેમજ મનમાં પેદા થયેલી મુઝવણ માટે આપણાથી અધીક બુદ્ધિશા-
ળી કીંવા સહેજ બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો તે મનની વ્ય-
થા જ્યાં સુધી કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. કાર-
ણ કે ખીજ પાસે તે મુઝવણ કહેવાથી પોતાની છાતી હલકી થાય
છે. મનને આધાર મળે અને વખતે તે મુઝવણનો નાશ કરવાનો ઉ-
પાય પણ હાથ લાગી આવે છે, કેમકે મતીવાન માણસ હોય તેને
કદાચ મુઝવણ થઈ આવવાથી તેની મતી મુંઝાઈ જાય છે તે વખતે
ખીજની અવશ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.

આ પ્રમાણે ધૈર્યસહિત નીતીનાં વચનો સાંભળી ખીરબદ્ધ ખે-
લ્યો કે ઝડાલી દીકરી ! તારું કહેવું ખરું છે. જણ જણને પુછતાં
નર પંડીત થાય એમાં જરા પણ શંકા નથી. એમ કહી સઘળી હ-
કીકત તેણે તેણીને કહી સંભળાવી. તે ડાહી દીકરીએ તે વાત સાં-
ભળી તેણે જણાવ્યું કે, પીતાજી ! આવી એક નજીવી વાતને માટે

શા સાર આટલા બધા શોકમાં પડ્યા હતા કે એ વાતનો ખુલાસો તો સહેજમાં બને તેમ છે. તમે તે માટે જરા પણ ઉદાસ થશો નહિ. આપની કૃપાથી બાદશાહની એ વાતનો ખુલાસો આપને આજથી માત્ર પંદરજ દીવસમાં કરીશ. આપ સુખેથી આપના મનની ચીન્ટા દુર કરો અને આપના કામમાં પરવરો. આમ કહી તેણી પોતાના ઘરકામમાં પરવરી. આ બાબુ ખીરમલ પણ આ થયેલા ખુલાસાથી પોતાના મનની ચીન્ટા દુર કરી રાજકાજમાં પરવર્યો. તેને પોતાની પુત્રીનાં બુદ્ધિબળની ખાત્રી હોવાથી તેને યકીન હતું કે જરૂર આ કામ તેણી પાર પાડશેજ.

હવે ખીરમલની પુત્રીએ દશ પંદર મુખ્યાત રમાનની પેદાશવાળા પોપટો ખરીદ કરી તેમને મહેનત લઈ એક એકાંત સ્થાનમાં બણાવવા માંડ્યા. તેણી તેમને એટલુંજ બોલતાં શીખવાડતી હતી કે ઇંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ. જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં તે પોપટો ઠીક ઠીક શીખી ગયા તે વખતે તેણીએ પોતાના પીતાશ્રીનાં હાથમાં તેઓને આપીને કહ્યું કે, પીતાજી ! આ સવળા પોપટો તમારા બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપશે. આ પોપટોને કાંઈ ન જાણે તેમ એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં યુક્તિવડે છુટા મુકી માત્ર પવન સારી રીતે આવળ કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બારણાં બંધ કરી જાણી ખુદશી રાખજો અને શાહના મહેલ સંબંધી ખુલાસો આ પોપટોજ શાહને કરી આપશે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ રાખજો કે આપણી આ યુક્તિની ખબર શાહને કે બીજા કોઈને ખબર ન પડે, બાકીની બધી આ પેચની ખુખી તો આપના સમજનામાં આવી ગઈ હશે એટલે એ બાબતમાં આપને વિશેષ સમજવું.

(૧૮૦) ખુખીનો ખમ્મનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

વવાની જરૂર નથી. એમ કહી તેણીએ તે પોપટો પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા,

બાદ તે પોપટોને લઈ ખીરબલ એક એકાંત ભુવનમાં લઈ પોતાની પુત્રીના કહ્વા પ્રમાણે છુટા મુકી દીધા. ન્યારે તેઓ તે ભુવનમાં છુટા થયા કે તરતજ ઉડી ઉડીને તે ભુવનમાં ઉંચા ભાગ ઉપર બેસી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવાઆ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. બાદ ખીરબલે શાહ અગાડી જઈ વીનંતી કરી કે, ગરીબપરવર ! અંતરીક્ષ મહેલ બાંધવા માટે મીસ્ત્રીઓ અંતરીક્ષ જઈ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે, માટે હવે તો જલદીથી કડીઆ, સુતાર અને મજૂરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ મોકલ મોકલી આપો. ખીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહે ખીરબલને કહ્યું કે, ન્યારે હું મીસ્ત્રી લોકોનું બોલવું કાનોકાન સાંભળું તોજ તમારી વાત ખરી માનું. આ ઉપરથી ખીરબલ નામદાર અકબરશાહને તે એકાંતભુવન આગળ કે જેમાં તે મીસ્ત્રીઓ (ખીરબલની પુત્રીએ શીખવાડેલા પોપટો) હતા ત્યાં આગળ લઈ ગયો અને કહ્યું કે, નામદાર ! ઉપર મીસ્ત્રીઓ શું કહે છે તે આપ ખાત્રી કરો કે મારી વાત સાચી છે યા નહિ ?

ન્યારે નામદાર શાહે ખીરબલના જણાવ્યા પ્રમાણે અંતરીક્ષ માર્ગેથી મીસ્ત્રીઓના ઇંટો લાવો, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ એ પ્રમાણેના ઉપરાઉપરી આવતા અવાજો કાનોકાન સાંભળ્યા અને ખીરબલનું કહેવું ખરૂં છે એવી પોતાની ખાત્રી થતાં નામદાર શાહ વિ

સ્મય થયો. હવે નામદાર શાહ તે મીસ્ત્રીઓના પોકારવા પ્રમાણે કડીઆ, મજુર તથા સુતારોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ (અંતરીઆળ) તે મીસ્ત્રીઓ પાસે ખીરખલ્લના કહેવા પ્રમાણે શી રીતે પહોંચતાં કરવાં તેના ઉંડા વીચારમાં પડ્યો, આખરે એક પથ્થુ રસ્તો ન જડવાથી બાદશાહે ખીરખલ્લને કહ્યું કે, ખીરખલ્લ ! કડીયા, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે મીસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે અંતરીઆળ શી રીતે તેમની પાસે મારે પહોંચતાં કરવાં ?

બાદશાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરખલ્લે નામદાર શાહને વિનંતી કરી કે, પરવરદીગાર ! જો આપ કડીઆ, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે તેઓની પાસે અંતરીક્ષ પહોંચતાં ન કરી શકો તેમ હોય તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તદ્યાર કરવામાં આવતો મહેલ મીસ્ત્રીઓ સામાન અને માણસો વગર અંતરીક્ષમાં ફેવી રીતે અને શેનો બનાવશે તેનો આપજ વીચાર કરો. તેમજ જો આપ તેમના માગવા પ્રમાણેનાં સાધનો તેમની પાસે અંતરીક્ષમાં મોકલી શકો તેમ નથી તે પછી મારે મીસ્ત્રીઓને નાહક હેરાન કરી વિના સ્વાર્થે તેમના પગાર વિગેરેની નુકશાની રાજ્યની તીન્નેરીને વેઠવી પડે તેમાં શો ફાયદો ? માટે હવે આ અંતરીક્ષ મહેલ બનાવવાની બાબતમાં આપ જે હુકમ ફરમાવો તે પ્રમાણે તેનો બંદોબસ્ત કરું ! આ પ્રમાણે ખીરખલ્લનું બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહ ધણોજ ખુશી થયો અને ખીરખલ્લનાં શુદ્ધિબળની તારીફ કરી સુંદર પોષાક બદલ્યો.

(૧૮૨) ખુખીનો ખબનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

વારતા ૭૩ મી.

કંચન ફરી ખાણમાં, લોહ ન નીપજે લેશ;

સુઘડ પિતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.

ગંગાબાઈ.

આપ તેવા બેઠા યાને તુખમે તાસીર.

એક સમયે ખીરખલ જે વખતે કચેરીમાં નામદાર બાદશાહની હજુરમાં ગયો તે વખતે પોતાના સાન આઠ વર્ષના છોકરાને પણ પોતાની સાથે કચેરીમાં લઈ ગયો હતો. તેને જોઈ નામદાર શાહે તેની હુંશીઆરી જોવા માટે પુછ્યું કે, કેમ વજ્રગદા ! તમને હિંદી બોલી આવડે છે કે ? તે સાંભળી નામદાર શાહ સામે હાથથી અદખ કરી ખીરખલપુત્રે તે નામદારના સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે, હા નામદાર ! મને હિંદી બોલા થોડી ધણી આવડે છે, નામદાર શાહે તેના આ જવાબથી વિસ્મય પામી ફરી પુછ્યું કે વજ્રગદા ! તમારા આમ કહેવાની મતલબ શું છે તે અમને સમજવો. વજ્રગદાએ જવાબ આપ્યો કે નામદાર ! મારા આમ કહેવાની મતલબ એ છે કે જે લોકોને હિંદી બોલી ધણી સુંદર આવડે છે તેઓના કરતાં મને થોડી આવડે છે અને લોકોને મારા કરતાં થોડી આવડે છે તે લોકોનાં કરતાં મને વધારે આવડે છે. આ પ્રમાણે વજ્રગદા (પરધાન પુત્ર) નું ખુખી ભરેલું બોવડું સાંભળ્યું ત્યારે શાહ ધણોજ હર્ષવંત બની સલાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-જુઓ સોખતે

અક્ષર અને તુકમે તાસીર'નો દાખલો પરત્વે નજર અગાડો' મોબુદ છે ! જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજ ભોજ અગાડી એક વખત વીદ્યાન આલણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજરાજે (સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજ સાહેબ (ખીરખલ)નું કુટુંબ 'અલ્લ વતી' કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! મન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને ! !

વારતા ૭૪ મી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નહી, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સપ્ત પ્રાતઃકાળ શહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારા ઉપરના ર. ૮ મહલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ-જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા. તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી યમુનાના ઘાટ ઉપર એક ખારીકુસ્વેત વસ્ત્ર પહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઈ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવી. તે વખતે પદ્મળી ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઈ (ચ્છેદી) ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી તે બીજેલી વેણીને બન્ને હાથવડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી હતી તે ઝખીની છટા જોઈ શાહે એક ઇન્દ્રીજય છંદના ચોથા ચરણનું અર્થ ચર્ચા બનાવ્યું અને ત્યાર પછી ન્યારે કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે

(૧૮૪) ખુબીનો ખમને અને ડહાપણનો દરિયાવ.

સર્વ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રનો વઝેરેને પુછ્યું કે ‘ નીક-
ર્યો રવી ફેડી પહાડકી નાંઈ ’ એટલે શું ? આ પાદ પુસ્તી
સમસ્યા જલ્દીથી પુર્ણ કરી આપો આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી
સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુસાર પદ પુસ્તી કાવ્ય બનાવ્યાં પરંતુ
જે તાદ્રસભાવ આવે એ જોઇએ તે કોઇના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો
છેવટે ખીરખત (કવીરાય) ને પાદ પુસ્તી માટે પુછ્યું ત્યારે વર-
દાઇ ખીરખત બોલ્યો કે

રાત સમઇ રસ ફેલી ફીયો આલી ભોર ભય ઉઠ મંજન ધાઇ
નીરકે છીરમે દે ડુબકી યમુના જલમે જેસેં ચંદનકી છાઈ;
લે ડુબકી જલસૈ ઉભરી ઉસકી અત્રકે. મુંખ ઉપર આઇ,
દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકશો રવી ફેડ પહાડકી નાઇ.

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે સ્ત્રીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા
ગોઠવી હતી તેજ તમામ ખીના ઉપરની કવીતામાં સમાયલી જોઇ
શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બદલ્યો.

વારતા ૭૫ માં.

બુદ્ધીતણી સીમા છે કરીતા, કામા છે ગુણની સીમા,

મુળચંદ.

એક વખત અકબરશાહ આનંદભુવનના ઝરેખામાં ખેસી રાજ-
માર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત મમત નીહાળતા હતા તે વ-

અને એક રૂપ યૌવન ભરપુર સ્ત્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દે-
વડો લેઈ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેવડામાં પાણી હાલતું
જેમ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું કે—‘ કહો કારણ
ડાલમે ડાલત પાની ? ’

ન્યારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સુઝ સભાસદો—
વીદ્વાનોને ઉક્ત સમસ્યાવાળું ઉત્તરાર્થનું અર્થ ચરણ કહી સંભળાવી
કહ્યું—કે ‘ એ સમસ્યાવાળા ચાર ચરણ બનાવી શા કારણથી ડાલમાં
પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહો. ’ આ પ્રમાણે
નામદારનું બોલવું સાંભળી સર્વ કવીઓ—વીદ્વાનોએ પાદપુરતી (એક
કવીતાના ચોથા કે આઠમા ભાગના પદ ઉપરની આસુ કવિત રચે
અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કિંવા કવીત
રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કિંવા
કવીત કહે છે, તદનંતર પોતપોતાની અજ્ઞત પ્રમાણે કવીતા રચી
ખીચી ઝકઝમક ચમત્કારભરી સંભળાવી; તદ્દપી શાહના મનનો જે
ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહી, છેવટે વરદાઈ કવીરાએ ખીરબલને
પુછ્યું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવી:—

એક સમૈ જગ લેન કુપેપર છેલ છખીલી ગઘ હરપાની,
ગાત સકોલમે ડાલ ભરનજગ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાંની;
દેખી સભી છતીયાં ઉધરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ ખીના પછતાત રહા યહાકારન ટોલમે ડાલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્ભૂત તાદ્રસ ભાવ ભરેલી કવીતા સાંભળી
અત્યંત વીરમય થયો કે “ મનની ધારેલી ધારણાજ કવીતામાં કેમ

(૧૮૧) ખુબીનો ખબનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

આવી શકતી હશે ” ખરેજ કોઈ દેવનું વરદાન મળેલું હોવુંજ જોઈએ. નહીં તો પરના મનનો ભાવ જાણવો અશક્ય છે ધન્ય છે ! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવાં રત્નો થયાં છે ! ! ” એમ ગર્વાનંદી બની બીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બદલ્યો.

વાર્તા ૭૬ મી.

બુદ્ધી તણું હજી તોલ કોઈ, કદી નશકયો જગમાંલ,

કૃષ્ણલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની હુરમ સાથે આનંદભુવનમાં આનંદ ફિડા કરતો. હતા તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની હુરમને અત્યંત પ્રેમભાવ વડે એક પાનખીડું પોતાના હાથે ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વિચારી આવ્યો કે ‘ શું પ્રીયા રીસાઈને ચાલતી થાય છે ! ’ એમ વિચારી એકદમ તેનો હાથ પકડી પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને ચુંબી પ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો અને અંક (ખોળા) માં બેસાડી ચંદ્રમુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઈ હુરમે તિરછે કટાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કર્યું તે વખતે તેના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડ્યું. તે લાલ રંગનું બુંદ ગોળ મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે તેજ સમક્ષ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું; ‘ મ. ને. ચંદ્રેશં હીર કમુલ ચુવાયો. ’

તદનંતર સ્નેહ સહિત દંપતી બુદ્ધિ પડી સ્નાન મંજન ભોજન
સજ્જમર કરી પોતે પોતાના કાર્યમાં પરવાર્યા. જ્યાં શાહ કચેરીમાં
પધાર્યા ત્યારે સર્વ સમાસદો તથા વિદ્વાનો ઉક્ત સમસ્યાના અર્થો-
ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા ફરમાવ્યું અને સર્વ કાંઈ પો-
પોતાની તર્કશક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના
નીદાનોને મળતો એકે કવિતો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે ખીરખલ
તરફ નીહાળી સમસ્યા કરી સાંભળાવી તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી
કાવ્ય કહી સાંભળાવ્યું.

એક સમે પીયુને મુખમે' કર ખોલકે આપ તંખોલ ખચાયો,
ચંદ્રમુખી નુખરે આપના કર જોરહીકે જ્યોંડી શીશ નચાયો,
લોક્ષનવાક્ષ જીએ હીતસોં ઉમંગી છતીયા જીપરા હુરસાયો,
મુસકોતે ગીરી મુખપે' પીકસે માનો થંદકો ચીર કસુંગ ચુચાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશ થયો અને ખીરખલના
બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો,

વારતા ૭૭ મી.

ફોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહિ.

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર

(૧૮૮) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપસુનો દરિયાવ.

ચોરને જોળી કહાડવા ખુખ માલીકે તપાસ ચાલી, પરંતુ કશો પતો લાગ્યો નહીં; ત્યારે છેવટે અકબરશાહના દરબારમાં તે સખળા સખદાર માણુમેને લેઇ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત નીવેદન કરી તે વખતે શાહે ખીરખલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કહાડવા વીધે સુચના કરી તેથી ખીરખલે ધહુનો લોટ મંગાવી મુઠી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું છે:—“ આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુંક વડે ગોળો વાળી દરેક જણુ ખતાવો એટલે કોણુ ચોર છે? તે આ ઇલમના જોરથી તુરત પકડાઇ આવશે. ” આ પ્રમાણે ખીરખલજનો હુકમ સાંભળી દરેક સખદાર માણુસોએ તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વ સખદારો પૈકી એક જણુ સિવાય દરેક જણુ તે લોટના થુંકવડે ગોળા વાળી ખતાવ્યા; અર્થાત્ જે ચોરી કરવામાં ખીલકુલ જણુતા નહોતા તેઓના મુખમાં પુષ્કળ આમી હતું. તેથી લોટનો ગોળો ખની શકતો હતો પણ જે ચોર હતો તેના મોટામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઇ ગયું હતું તો અમી (થુંક) વીના લોટ પલ્લજેજ ક્યાંથી? અને ગોળો કેમ વાળવો કેવા પ્રકારે? જ્યારે આવો ખનાવ ખીરખલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપતું શરૂ કર્યું. મારાથી દેવ પણ હાર ખાઇ જાય છે તેથી તે ખીચારો ચોર ‘સાચે સાચું’ બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કબુલ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય સાસન આપી વીના ભાડાની ફોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતા ૭૮ મી.

તુરત તર્ક શક્તિવડે, રચે યુક્તિ અભિરામ;

તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

કૃષ્ણલાલ.

મીઠી મશ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહજહાં વજીરજહાં અને ખીરખાં વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઈ ગયા હતા એટલે એવો ઈરાદો ધારીતો ગયા હતા કે ખીરખાં અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મશ્કરી કરી સર્વને ભુંડા પાડે છે પણ આજે તેને ભુંડો પાડવો, એમ વીચાર કરી મુરગીનાં ઇંડાં કેટલાં લેઈ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સર્વે એક પછી એક નહાવા પડ્યા, તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સર્વેની ગમ્મત જોતો હતો. તે શાહજહાંઓ અને વજીરજહાંઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરગી (કુકડી) નું ઇંડું હાથમાં પ્રથમથી નીચે જોડવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુર મુક્યા હતા એમ વારા ફરતી વારે સર્વ કોઈએ કર્યું અને જ્યારે ખીરખાંનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે મારે ઇંડું હાથમાં પકડવું એ તો કેવળ મર્મ વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ કાંઈ યુક્તિ તો કરવીજ નોંધએ. ' એમ વીચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી કે “કુકડુકુ” તે નોંધ શાહે પૂછ્યું કે “એ શું” ત્યારે હાથ નોંડી ખીરખાંને વીનવ્યું

(૧૯૦) ખુખીનો ખમનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

કે “ મરીખ પરવર ! જ્યારે આટલી આ મુરઘીઓ ઇડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઇડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઇડાં આપે છે. તે જોઈ ખુશીમાં કુકડુક બોલ્યો આ પ્રમાણે ખીરખલનું મીઠી મશ્કરીવાળું બોલવું સાંભળી સાહ હસવા લાગ્યો અને શાહજાદા વજીરજાદા વગેરે ખિન્ન મુદ્રાયુક્ત બન્યા; કેમકે ખીખને બનાવવાં જતાં પોતેજ બન્યા પણ મશ્કરી કરવી અને રીસ રાખવી તે કેમ બને ? માટે ગુપચુપ નહાઈ કપડાં પહેરી પોત પોતાના શેંથાયા.

વારતા ૭૯ મી.

મનુષ્યાકૃતી સંદુની છે સરખી. પણ બુદ્ધિ જુઓ નથી સહુમાં સરખી.

રેવાશંકર

લક્ષ્મીપતી તે લાખેણી.

એક સમયે અકબર શાહે સહાસદો તથા અખીર ઉમરાવો પ્રત્યે પશ્ચ કયો કે સર્વ પુરૂષોમાં અધિક જ્ઞાનવંતાઓ વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે ? તે સાંભળી સર્વજણાઓ પૈકી પોતપોતાની અઘડ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે તપશ્ચર્યામાં જે મોટો હોય તે સર્વ પુરૂષોમાં વૃદ્ધ અને

અધિક માનવંતો છે. ખીજે જણાવ્યું વનમાં વૃદ્ધ હોય તે વૃદ્ધો અ-
ધિક માનવંતો ગણાય ત્રીજે જણાવ્યું કે જે પુત્ર પૌત્રાદી પ્રકિંદ પ-
રીવારવાળો હોય તે કુલીન વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથે જ-
ણાવ્યું કે જે વીશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃદ્ધ અને માનવ-
તો ગણાય. પાંચમો બોલ્યો કે રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન નર હોય તે
મોટો અને માનવંત ગણાય. આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે
તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને બરાબર રૂઆ નહી. છેવટે
બીરબ્રત્ર પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબ્રત્ર બોલ્યો કે અમીર ઉમરાવો
અને સમાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે
મોટો છે કે જેની પાસે પુષ્કળ નાણાનું જોર છે. પછી ચાહે તો નીચ
જતીનો હશે; કિંવા કદરૂપો કડોર વચન પ્રવાક કરનારે દુર્ગુણો
દરીઆવ અશ્રુ દુશ્મન અને સકળ સદ્ગુણોનો દુશ્મન હશે; તદ્દપી
તેના આગળ વીદ્વાન, પુત્ર પૌત્રાદી પ્રકિંદ પરીક્ષાવાળો વૃદ્ધ વયવાળો
મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન કુલીન નર હશે
તેને પૈસાનો ખપ પડશે કે અન્ય ખપ પડશે તે વખતે પૈસાદાર-ધ-
નાઢ્ય આગળ જઈ ઓશીયાળો થઈ અદબ સાચવતો છલુકા છોકોટા
સહન કરતો, આજીજી સાથે સન્નામ કરી મદદ માગશે; તેથી હું માનું
છું કે સર્વ કરતાં પૈસાદાર પૂર નર છે. તેજ મોહટો વૃદ્ધ અને અ-
ધિક માનવંતો છે; કેમકે ગમે તેવા ચતુર વીદ્વાન કે બોહળા કુટુંબ-
વાળા હુજરી ફાંકડા હોય; પણ ગર્થ વીનાના ગાંઝા, લક્ષ્મી વીનાના

(૧૬૨) ખુખીનો ખળનો અને ડહાપણનો દરિયાવ.

લપોડ, વસુ વીનાના પશુ, જરવીનાના ખર અને નાણાં વીનાના વાણા સરખા ગણાય છે. મનમાં તો ઘણા મનસુખા ધારે પણ પૈસા વિના નર કે વિદ્યાને ખીતવવી શાથી ? તેણુજ બ્હે કુટુંબનું ભરણુ-પોષણ કરકીરીયાવર અને પરમાર્થનાં કાર્યોં કરવાં શાથી ! કિયા કરે નર ફાંકડા કે ગેડીકા મ્હોં સાંકડા તેથી મેરે જાને બિરુવા-બિસ દાસ હીમૈ રામહૈ અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સર્વેથી મોટામાં મોટો અને માનવંતામાં અધિક માનવંતો નાણાંવાસો નર છે આ પ્રમાણે ખીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને તેની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાની બાહુલ્યતાની તેમજ સત્ય શોધક સમયસુચક સ્વરૂપકના માટેની ઘણીજ તારીફ કરી અનુસ્ય શીરપાવ બદ્યો.

ભાગ છઠો સમાપ્ત.

અરેબિયન નાઇટ્સ.

અથવા

એક હજાર ને એક વાર્તાનો અમુલ્ય ખજાનો.

“અરેબિયન નાઇટ્સ” ના નામથી લાગ્યેજ કોઇ અજાણે લશે. આ પુસ્તકની જુદા જુદા ગ્રંથો તરફથી જુદી જુદી આવૃત્તિઓ બહાર પાડવામાં આવી છે; અને તેની હજારો નકલો દર વર્ષે વેચાઇ જાય છે, એજ એ પુસ્તકની રસિકતાની પુરતી ખાતરી છે. અગ્રંથમાં એક હજાર અને એક રાતની સંપૂર્ણ ગમ્મતની વાર્તાઓ આ પંચમાં આવેલી છે. આ પુસ્તક એવી સરળ અને છટાદાર ભાષાથી લખાએલું છે કે, સાધારણ વર્ગનાં સ્ત્રી પુરૂષો પણ સહેલાઈથી સમજી શકે છે. બધા વર્ગના લોકો તેનો લાભ લઇ શકે માટે આવકુ મોટું અને હિતમ પુસ્તક મોટા કદનાં ૫૯૦ પાનાં એતેરી નામવાળા સુશોભિત પુંકા સહિત. કીં ૩. ૨-૦-૦ પૌ. ૦-૫-૬.

. કલિ કૌતક અથવા હાસ્યરસનો હોજ-

જો તમે દિલ્લીમાં ગોરક્ષતાર થઇ ગયા હો અને પેટ પકડી પકડીને હસવા ઇચ્છા રાખતા હો તો આ કલિકૌતકનું પુસ્તક અવશ્ય વાંચજો. આ પુસ્તકમાં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી એટલી બધી રસ વાર્તાઓ દાખલ કરવામાં આવેલી છે કે પુસ્તક એક વાર હાથ લીકું એટલે પુરૂં વાંચ્યા સિવાય હેઠે મુકવાનું મન થતુંજ નથી. એક વાર વાંચી ખાતરી કરી જુઓ. કીં. ૦૮-૦ પૌ. ૨-૦-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે—બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

